

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA VE ONARIM ANABİLİM DALI
KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA VE ONARIM TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KARAHAYIT HAMAMI KAZI RESTORASYON
VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Nail UYAR

2018
DENİZLİ

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA VE ONARIM ANABİLİM DALI
KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA VE ONARIM TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

**KARAHAYIT HAMAMI KAZI RESTORASYON
VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI**

Nail UYAR

Doç Dr. Bahadır DUMAN

**2018
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı **Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi **Nail UYAR** tarafından **Doç. Dr. Bahadır DUMAN** yönetiminde hazırlanan “**Karahayıt Hamam Yapısı Kazı, Restorasyon, Konservasyon Ve Koruma Çalışmaları**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından **08 Ekim 2018** tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Evin CANER ÖZGEL

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Bahadır DUMAN

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Nail UYAR

ÖNSÖZ

Antik Coğrafyada Lydia Bölgesi ile Phrygia Bölgesi arasında, Lykos Vadisi Kentlerinden Hierapolis ile Tripolis arasındaki antik yol güzergâhında yer alan günümüz Karahayıt Mahallesi'nin tarihi incelenmiştir. Akabinde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda Mahallede, 324, 325 ve 735 numaralı parselde kayıtlı taşınmazlarda Roma dünyasının vazgeçilmez yapılarından olan 2 adet Hamam tespit edilmiştir. Bu çalışmanın ana konusunu Karahayıt Mahallesi'nde 325 ve 735 numaralı parsellerde tespit edilen Hamam Yapısı'nda yapılan kazı, restorasyon ve konservasyon çalışmaları oluşturmaktadır.

Tez jürimde bulunan ve tez hakkındaki düşünceleriyle yol gösteren Dr. Öğretim Üyesi Evin Caner Özgel ve Doç Dr. Murat Çekilmez'e teşekkür ederim.

Lisans eğitimimden başlayarak bugüne kadar sık sık fikir alışverişinde bulunduğum, düşünceleriyle bana yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Bahadır Duman'a, İngilizce çevirilerinde yardımcı olan Dr. Öğretim Üyesi İnci Türkoğlu'na meslek hayatım boyunca hep yanımda olan kıymetli Müdürüm H. Hüseyin Baysal'a, meslektaşlarım Çağrı Murat Tarhan, Elvan Altıntaş, Meral Tarhan, Kerim Karakurt, Cevdet Sevinç, Dilek Çakar, Mehmet Ok, Sezer Sayan, Arzu Deniz Duman, Mehmet Uğur Özer, Mehmet Aksu'ya, Restoratör Arif Duygun'a, Denizli Müze Müdürlüğü personellerine teşekkür ederim.

Ayrıca, çalışmalarım sırasında manevi desteğini hiç esirgemeyen sevgili eşim Medine Uyar'a, çocuklarım Kenan ve Nisa'ya ne kadar teşekkür etsem azdır.

Nail Uyar

ÖZET

TEZ

Nail UYAR
Yüksek Lisans Tezi
Kültür Varlıklarını Koruma Ve Onarım ABD
Kültür Varlıklarını Koruma Ve Onarım Yüksek Lisans Programı
Doç Dr. Bahadır DUMAN

Ekim 2018, 158 Sayfa

Bu çalışmanın konusunu oluşturan, Karahayıt Hamam Yapısı, Lykos Vadisi Kentlerinden Hierapolis ile Tripolis arasındaki antik yol güzergâhında, ovaya hâkim bir yamaç üzerinde yer alır. Alanda 2013-2015 yılları arasında arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda alanın Hamam Yapısı olduğu anlaşılmıştır. Hamam yapısının ana sınırlarına ulaşamamış olup yapının tahminen 3/1 lik bölümü ortaya çıkartılabilmektedir.

Kazı çalışmaları sırasında ve bölgesinde yapılan araştırmalarda birçok kültür varlığının izine rastlanılmıştır. Tespiti yapılan kültür varlıklarının kaynak taramaları sonucunda, Karahayıt Mahallesi'nin bulunduğu alanın Hydrela antik kenti olma olasılığı üzerinde durulmuştur. Günümüzde henüz yeri belirlenemeyen Hydrela kenti hakkında detaylı bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Karahayıt Mahallesi'nde tespit edilen kültür varlıkları, Lykos Vadisi Kentleri ile özellikle Hierapolis kentiyle ilişkilendirilerek bazı çıkarımlar elde edilmiştir. Tespiti yapılan kültür varlıklarıyla benzerlik gösteren Hierapolis hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Ayrıca kazısını yapılan Karahayıt Hamam yapısıyla aynı yıllarda yapımına başlanılan Laodikeia ve Tripolis kentleri hamam yapılarına da değinilmiştir.

Kazı çalışmalarıyla bir bölümü açığa çıkartılan yapının; restorasyon, konservasyon ve koruma çalışmaları yapılmıştır. Örnek teşkil edecek pratik yöntemlerle yapılan restorasyon, konservasyon ve koruma çalışmaları sonucunda yapının gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarımı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lykos Vadisi, Karahayıt Mahallesi, Hierapolis, Hamam, Hydrela.

ABSTRACT

THESIS

Nail UYAR

Master's Thesis

Department of Conservation and Restoration of Cultural Heritage
Master's Program for Conservation and Restoration of Cultural Heritage

Assoc. Prof. Dr. Bahadır DUMAN

October 2018, 158 pp

The Karahayıt Bath Structure, which constitutes the scope of this study, is located on a slope dominating over the plains, on the ancient route from Hierapolis to Tripolis in the Lykos Valley. The site was excavated from 2013 to 2015 and the structure was understood to be a bath. The structure could not be excavated entirely but only about one-third was uncovered.

Research conducted in the course of excavations and in the environs identified numerous cultural properties. Studying the sources led us to consider the possibility that Karahayıt Neighbourhood could be the ancient settlement of Hydrela. It was endeavoured to provide detailed information on the ancient city of Hydrela, which location is not known.

Based on the cultural properties identified at Karahayıt Neighbourhood, it was possible to derive some conclusions through comparison with the cities in the Lykos Valley, and especially with Hierapolis. Hierapolis was briefly introduced as similarities with cultural properties were noted. In addition, baths at Laodikeia and Tripolis, which were started to be built about the same time as the baths in our scope, are mentioned.

The structure, which was partially uncovered, was conserved and restored. The conservation and restoration practices implemented can be considered exemplary and the structure is thus transferred to future generations.

Keywords: Lykos Valley, Karahayıt Neighbourhood, Hierapolis, Baths / Thermae, Hydrela.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1
Amaç, Kapsam, Yöntem	

BİRİNCİ BÖLÜM

LYKOS VADİSİNİN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Lykos Vadisi ve Çevresi	4
1.2 Lykos Vadisi ve Çevresinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

HAMAM KÜLTÜRÜ

2.1 Roma Dönemi Öncesi Yıkınma Geleneği.....	10
2.2 Roma Dönemi Hamam Geleneği.....	15
2.2.1 Hamamın Bölümleri.....	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ KENTLERİNDE HAMAM YAPILARI

3.1. Laodikeia.....	19
3.1.1 Merkezi Hamam.....	20
3.1.2 Güney Hamam-Gymnasium.....	21
3.1.3 Batı Hamamı.....	21
3.1.4 Doğu Hamamı.....	21
3.2. Tripolis.....	22
3.2.1 Büyük Hamam.....	22
3.2.2 Tiyatro Hamamı.....	23
3.3. Hierapolis.....	23
3.3.1 Kuzey Hamamı.....	24
3.3.2 Sekizgen Hamam.....	24
3.3.3 Bizans Hamamı.....	25
3.3.4 Güney Hamamı.....	25

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARAHAYIT HAMAM YAPISI

4.1 Arkeolojik Kazı Çalışmaları.....	26
4.1.1 Yuvarlak Planlı Havuz.....	26
4.1.2 Portik.....	27
4.1.3 Termal Su Kanalları.....	28
4.1.4 Calidarium.....	29
4.1.5 Hypocaust.....	30
4.1.6 Praefernium.....	32
4.1.7 Hamam Görevlileri A Bölümü.....	33

4.1.8 Hamam Görevlileri B Bölümü.....	36
4.1.9 Yuvarlak Planlı Havuzun Kuzeyindeki Mekanlar.....	37
4.1.10 Hamamın Batı Yamacı.....	39
4.2 Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları.....	40
4.3 Koruma Önlemleri.....	43
4.4 Hydrele.....	44
4.4.1 Yapılan Araştırmalar.....	46
4.4.2 Sikkeleri.....	48
4.4.3 Karahayıt Büyük Hamam.....	49
4.4.3.1 Arkeolojik Kazı Çalışmaları.....	49
SONUÇ.....	51
KISALTMALAR.....	59
ANTİK KAYNAKLAR.....	60
MODERN KAYNAKLAR.....	61
FİGÜRLER DİZİNİ.....	71
FİGÜRLER.....	80
ÖZGEÇMİŞ.....	158

GİRİŞ

Amaç Kapsam Yöntem

Denizli il sınırları, antik dönemde Phrygia, Lydia ve Karia bölgelerinin dâhil olduğu bir coğrafyayı kapsamaktaydı. Bu coğrafya içerisinde yer alan ve coğrafyaya komşu olan Lykos Vadisi konumu itibariyle Kalkolitik Dönem'den başlayarak, Tunç Çağları ve Demir Çağında devam ederek Hellenistik Dönemi de ve özellikle bölge tarihinin en gelişmiş zamanı olan Roma Dönemi'nde, İç ve Güney Anadolu'dan Batı Anadolu'ya bağlanan antik yolların geçiş noktasında bulunması nedeniyle kültür ve ticarete gelişmiştir. Aynı zamanda bölgenin yeraltı sularının bolluğu ve ikliminin de ılıman olması nedeniyle bölge halkı tarım ve hayvancılıkta ilerlemiştir. Bu durum vadi ve çevresinde bulunan kentlerde yaşayan halkın refah seviyesini arttırmıştır. Refah seviyesi zaten yüksek olan bölge halkı özellikle Roma Dönemi'nde halkın vazgeçilmezi olan hamam yapılarına büyük önem vermişlerdir. Bu duruma vadinin birçok yerinde, günümüzde de gözlemlenebilen termal sular da eklenince vadi halkının ilk akla gelen yapılarından biri, hamam yapıları olmuş ve beraberinde bölgede birçok hamam yapısının inşaatını yapmışlardır.

Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda gerçek anlamda ilk örneklerinin Yunanistan ve Sicilya'da tespit edilen hamam yapıları, özellikle Roma Dönemi'nde, halkın sosyal yaşantısının önemli bir parçası olmuştur. Hamamlar, halkın boş zamanlarının büyük bölümünü geçirdiği, yıkanmanın yanı sıra kütüphane, gymnasium, bahçeler, sütunlu geçitler, yürüyüş yolları vb. bölümlerinin olduğu sosyal ilişkilerin geliştirildiği yapılardır¹. Sosyalleşme ve yıkanma kültürünün gelişmesiyle hamam yapılarında teknik özellikler artmış, hamamlarda tabandan ve duvardan ısıtma teknolojisi gelişmiştir. Bu gelişmelerin en güzel örneklerinden birini çalışmanın konusunu oluşturan Karahayıt Hamam Yapısı vermektedir.

Lykos Vadisi içerisinde yer alan Denizli İli, Pamukkale İlçesi, Karahayıt Mahallesi, termal suları sayesinde günümüzde önemli sağlık turizm merkezleri arasında yer alır. Aynı zamanda bu termal suların bulunduğu Mahalle'nin yüzeyinde birçok kültür varlığı gözlemlenmektedir. Karahayıt Mahallesi'nde

¹ Abbasoğlu 1982, 25.

gözlemlenen kültür varlıkları aracılığıyla bölge tarihi hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmak çalışmanın ana hedef noktalarından biridir. Bölge tarihinin aydınlatılmasının yanı sıra bölgede bulunan tarihi yapıları turizme kazandırmak, bölgede tespiti yapılan hamam yapıları hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmak, arkeolojik kazı çalışmalarına karar verildiğinde, konservasyon uygulamalarının ilgili Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları'nca alınan kararlar doğrultusunda uygulanması gerektiğinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamak, yeni restorasyon teknikleri açısından örnek teşkil edecek çalışmaları ortaya koymak amaçlanmıştır. Karahayıt Mahallesi'nde bulunan hamamların çevre kentlerde bulunan benzer hamamlar arasındaki yeri, kendine has özellikleri ve bu bölgedeki Roma Dönemi hamam mimarisine Karahayıt Hamam Yapısı'nın katkısı araştırılmıştır.

Çalışma kapsamında, Lykos Vadisi Kentleri'nde bulunan hamam yapıları, Roma Dönemi Hamam Yapıları içerisinde Anadolu, İtalya ve Yunanistan'da bulunan hamam yapılarına kadar benzer ve farklı yönlerine değinilmiş, Karahayıt Bölgesi'nde olduğu düşünülen Hydrela Kenti'nin olası yeri hakkında önerilerde bulunulmuştur.

Öncelikle Karahayıt Mahallesi'nin yüzeyinde bulunan kültür varlıkları incelenmiştir. Bulgular doğrultusunda iki farklı alanda arkeolojik kazı çalışmalarına başlanılmıştır. Kazı çalışmalarının ilerlemesiyle Lykos Vadisi kentleri içerisinde özellikle yakınlığı açısından Hierapolis Kenti ile ilişkilendirilmeye çalışılmış, tarihsel gelişimleri ele alınmıştır. Kazısı yapılan hamamların Hierapolis yapıları ile büyük benzerlik gösterdiğinden kentin hamamlarına başlıklar altında değinilmiş ve bazı önemli yapılarına atıfta bulunulmuştur. Tarihsel gelişim açısından benzerlik gösteren Laodikeia ve Tripolis'te bulunan hamam yapıları da kısaca incelenmiştir. Lykos Vadisi Kentleri hakkında kaynak taraması ve bölgede yüzey araştırmaları yapılmıştır.

Karahayıt Mahallesi'nde 2 farklı alanda yaptığımız arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda kazısı yapılan alanların Hamam yapısına ait olduğu kanısına varılmıştır. Bu doğrultuda Grekçe'de su anlamına gelen Hydör'den türetilmiş olan Hydrela'dan yola çıkılmış, alanın antik yerleşime ait verileri de göz önüne alınarak henüz günümüzde yeri tespit edilememiş olan Hydrela Kenti üzerinde durulmuş, konuyla ilgili kaynaklar incelenmiştir.

Lykos Vadisi Kentleri, Grek ve Roma Dönemlerine ait Hamam Yapıları hakkında kaynak taraması ve incelemeler yapılmıştır. Hamamın yakın çevresinde yer alan Laodikeia'da dört adet, Hierapolis'te dört adet, Tripolis'te iki adet hamam yapısı olduğu bilgisine ulaşılmış, hamam yapıları hakkında kısa bilgiler verilmiş, benzer ve farklı yönleri ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca hamam yapısı diğer Grek ve Roma Dönemi Hamam Yapıları ile de karşılaştırılmış, benzer ve farklı yönleri ele alınarak yapı hakkında bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

Karahayıt Mahallesi'nde tespit edilen 3 adet hamam yapısından 2 adetinin yaklaşık 3/1'lik bölümünde arkeolojik kazı çalışmaları yapılabilmektedir. Ayrıca yapılan arkeolojik kazı çalışmalarının yetersizliği, bölgedeki muhtemel birçok tarihsel yapının günümüz yerleşmesinin altında kalmış olabileceği gibi negatif değerlendirmelere rağmen kısa süreli arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda bölgenin kendi içerisinde bağımsız bir yerleşme olabileceği kanısına varılabilmektedir.

Araştırma yöntemi kapsamında günümüz ve antik çağ yazarları, bölge tarihi hakkında bilgi veren gezginlerin kitapları, araştırmacıların yayınlarından faydalanılmıştır. Karahayıt Mahallesi'nde, 2013-2015 yılları arasında yapılan arkeolojik kazı, restorasyon ve konservasyon çalışmaları boyunca araştırma konusuyla ilgili her veri kayıt altına alınmıştır. Lykos Vadisi Kentleri ile Hamam Yapısı bulunan Anadolu Kentleri'ne araştırma gezileri yapılmıştır. Denizli Müze Müdürlüğü Kütüphanesi, Pamukkale Üniversitesi Kütüphaneleri, Hierapolis Kazı Evi Kütüphanesi, Tripolis Kazı Evi Kütüphanesi, Aphrodisias Kazı Evi Kütüphanesi, Aphrodisias Müze Müdürlüğü Kütüphanesi, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Antalya Müze Müdürlüğü Kütüphanesi taranarak konu ile ilgili kaynak araştırması yapılmıştır.

Çalışma kapsamında, arkeolojik kazısı yapılan tapunun 735 ve 325 numaralı parselde kayıtlı taşınmazda bulunan hamam yapısının çizimleri yapılmış, kazı süresince her detay fotoğraflarla belgelenmiş ve raporları yazılmıştır. Kazı çalışmaları ile birlikte ilgili Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvuru yapılarak kararları doğrultusunda restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılarak yapının geçmişten geleceğe daha sağlıklı bir şekilde aktarımı sağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LYKOS VADİSİNİN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1 Lykos Vadisi ve Çevresi

Günümüzde, Denizli İli sınırları içerisinde, Antik Coğrafyada Phrygia Bölgesi'nde, Lydia ve Karia Bölgeleri'ndeki kentlerin bir bölümünü içine alan Lykos Vadisi, Batıda Karcı, Babadağ (Salbakos) , güneyde Honaz (Kadmos), doğuda Çökelez, kuzeyde Sarayköy ve Buldan Dağları ile sınırlandırılmıştır.

Lykos Vadisi ve çevresiyle ilgili antik yazarlar bilgiler verir. Örneğin Strabon “Keza büyük ölçüde bir ırmak olan Lycos 'da aynı yerde Maiandros 'a katılır. Bu ırmağa izafeten kent “Lycos yanındaki Laodikeia” olarak adlandırılır. Kentin üst tarafından Kadmos dağı bulunur ve orada Lycos Irmağıyla dağın ismini taşıyan diğer bir ırmak akar. Fakat Lycos birçok yerde yeraltından akar ve sonra yüzeye çıkınca diğer bir ırmakla birleşir”², demektedir.

Bölgede Tripolis (Yenicekent), Kolossai (Honaz), Laodikeia (Eskihisar, Bozburun, Goncalı), Hierapolis (Pamukkale), Trapezopolis³ (Babadağ Bekirler), Attouda⁴ (Sarayköy Hisar), Hydrela⁵ (Karahayıt?), Mossyna⁶ (Pamukkale Gözler), Thiounta⁷ (Pamukkale Eski Gözler), Motella⁸, Aetos⁹ (Buldan Aydoğan ?, Derbent¹⁰ ?), Karura¹¹ (Sarayköy Tekkeköy?) gibi Antik Kentler yer alır(**Fig. 1**).

Arkeolojik veriler ışığında Lykos Vadisi'nde yaşam yaklaşık 7500 yıl önce Kalkolitik Dönem'de başlamıştır¹². Bölgenin en eski yerleşimleri Laodikeia Arkeolojik Sit sınırları içerisindeki Asopos Tepesi, Sarayköy İlçesindeki Duacılı, Beylerbeyi, Kumkısıık Höyükleri, Pamukkale İlçesi Irlıganlı, Karakurt, Hacıyüplü Höyükleri ile Honaz İlçesi Emirazizli, Kaklık ve Kolassai Höyükleridir¹³. Tunç Dönemleri'nde (M.Ö.

² Strabon XII. 8, 16.

³ Huttner 2013, 23; Anderson 1897, 401.

⁴ Thonemann 2011, 228; Huttner 2013, 23; Anderson 1897, 398.

⁵ “Hierapolis yakınında (Phrygia)” bkz. Bayraktar 2002, 46.

⁶ Ramsay 1890, 135.

⁷ Ritti 2008, 19.

⁸ Ramsay 1960, 146.

⁹ Habicht 1975, 75.

¹⁰ Bölgede yapılan yüzey araştırmalarında birçok kültür varlığı bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Atik-Erdem 2004/2, Lev. 9, Res. 9-10; Atik-Erdem 2004/2, Lev. 13 Res. 39; Atik-Erdem 2004/2, Lev. 15 Res. 46; Atik-Erdem 2004/2, Lev. 16, Res. 52.

¹¹ Ramsay 1890, 135; Strabon XII. 8, 17; Huttner 2013, 23; Anderson 1897, 398.

¹² Şimşek 1999, 2.

¹³ Bilgiler Denizli Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

3000–1200) Vadi’de yerleşimler devam etmiştir¹⁴. Demir Çağı’nda Frig¹⁵ ve Lydia egemenliği hüküm sürmüştür. Arkaik¹⁶ ve Klasik Dönemler sonrasında, bölgede yaklaşık 200 yıl sürecek olan Hellenistik Dönem başlamıştır.

Hellenistik Dönemde, Lykos Vadisi’nde M.Ö. 3. yy. ortalarında Laodikeia¹⁷, M.Ö. 2. yy. başında Hierapolis, M.Ö. 2. yy.da Attouda¹⁸ ve Trapezopolis kentleri kurulur¹⁹. M.Ö. 3. yy.’da Seleukosların hâkimiyeti altında olan bölge M.Ö. 188 yılında yapılan Apamea Barışı ile Bergama Krallığı’na bağlanır. M.Ö. 133 yılında Bergama Kralı III. Attalos’un vasiyeti ile yönetim savaşmadan kendi isteği ile Roma Cumhuriyeti’ne devrolur.

Bölge kentleri gerek verimli topraklarının olması nedeniyle tarım ve hayvancılıkta gerekse de Orta Anadolu’yu Batı Anadolu’ya bağlayan antik yolların üzerinde olmasından dolayı ticarete ilerlemiş ve sonucunda refah seviyeleri artmıştır²⁰.

Hierapolis’te bulunan M.S. 1. yy.’a tarihlenen Zeuxis Anıt Mezarı’ndaki yazıtta Flavius Zeuxis, ürettiği tekstil ürünlerini Ephesos Limanı’na götürdüğünü, deniz yoluyla İtalya’ya giderek ürünlerini sattığını, bu yolculuklarda Peloponnes’daki Malea Burnu’nu 72 kez dolaştığını belirtir²¹. İmparator Septimus Severus (M.S.193–211) Dönemi’nde, Roma’daki imparatorluk sarayı, prens, prenses ve üst düzey yöneticilerini Lykos Vadisi’nde üretilen tekstil ürünlerini kullanmışlardır²².

Lykos Vadisi Kentleri’nin refah seviyesinin yüksek olmasının sebeplerinden biri bölgede bulunan tapınım alanlarıdır. Roma Dönemi’nde Hierapolis, Laodikeia, Attouda Kentleri’ne Neokoros (Tapınak Koruyuculuğu) unvanları verilerek vergiden muaf tutulmuşlardır²³. Konuyla ilgili olarak Attouda’da Men Karou Tapınağı, Laodikeia’da

¹⁴ Denizli Müze Müdürlüğü’nün Akhan Nekropolü’nde yaptığı kurtarma kazısı çalışmaları Tunç Çağı hakkında önemli veriler vermekte olup bilgileri Denizli Müze Müdürlüğü arşivindedir.

¹⁵ Denizli Müze Müdürlüğünce Hierapolis Kuzey Kapı Girişinde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarıyla Frig Dönemi’ne ait yeni bulgular elde edilmiş olup çalışmalar henüz yayımlanmamıştır. Ayrıca Trapezopolis Güney Nekropolü’nde Denizli Müze Müdürlüğü’nce yapılan kısa süreli arkeolojik kazı çalışmalarında Frig Dönemi’ne ait arkeolojik veriler elde edilmiş olup çalışmalar henüz yayımlanmamıştır.

¹⁶ Denizli Müze Müdürlüğü’ne 2017 yılında satın alma yolu ile bir vatandaşın (inşaat işçisi olarak çalışırken) günümüz Kayhan yerleşiminde bulunduğu alandan arkaik döneme ait iki adet pişmiş toprak kap (askos ve aryballos) getirmiştir. Alanda Denizli Müze Müdürlüğü’nce yapılan araştırmada günümüz yapıların yükselmesi nedeniyle araştırmanın devamı getirilememiştir.

¹⁷ Şimşek 2004, 51.

¹⁸ Sayar 2018, 68; Söğüt 2017, 244.

¹⁹ Şimşek 1999, 4-5.

²⁰ Harita için bkz., Şimşek 2011, 48, Res 1.

²¹ Ritti 2006, 21, 68; Şimşek, 1999, 7.

²² Ritti 2006, 196; Şimşek, 1999, 7.

²³ Şimşek 1999, 8; Şimşek 1998, 29; Ritti 2006, 29.

Zeus Aseis Tapınağı, Hierapolis'te Apollon Tapınağı örnek verilebilir²⁴. Ayrıca Hierapolis'te zehirli gazların çıktığı Plutonion her dönemde ilgi görmüş, hem ana tanrıça Kybele için, hem de yeraltı tanrısı Hades'in ölümler dünyası olarak kabul edilerek tapınım görmüştür²⁵. Lykos Vadisi'nde Hristiyanlık inancının yayılması, M.S. 40-50 yıllarıyla başlar²⁶ ve öncelikle Hierapolis'te, Laodikeia'da, Kolossai'de Yahudi toplulukları arasında yayılmıştır²⁷. Laodikeialılar başta zenginlikleri yüzünden bu yeni dine fazla ilgi göstermemişlerse de, sonrasında Hristiyanlık, Vadi'de hızla yayılmıştır²⁸. Kolossai, Arkaik-Klasik dönemlerdeki ününe, M.S. 1. yy.'da Hristiyanlığı Lykos Vadi'sine yaymak amacıyla muhtemelen bir tekstil tüccarı olan Aziz Epaphras aracılığı ile tekrar ulaşmıştır²⁹. Aziz Paulus'un mektuplarının Roma'dan getirilerek okunması ve Hristiyanlığın yayılması, Kolossaili Aziz Epaphras tarafından yapılmıştır³⁰. Hierapolis'te Yahudilerin kuvvetli olması, Hristiyanlığın erken ortaya çıkmasına neden olmuştur³¹. Bölge halkının Hristiyanlığı kabul etmesiyle³², Hierapolis'te, Hazreti İsa'nın 12 havarisinden biri olan Aziz Philippus adına inşaa edilen Martyrion³³, St. Paul'un Lykos Vadisi'nde, Kolossai halkı adına yazdığı mektup³⁴, İncilde belirtilen yedi kiliseden biri olan Laodikeia Kilisesi³⁵, bölgenin dini önemini korumuş ve arttırmıştır³⁶.

Günümüzde olduğu gibi antik dönemde de Tripolis, Karura ve Hierapolis kaplıcalarına büyük ilgi vardı³⁷. Vadide özellikle Hydrela'da, Karura'da, Hierapolis'ten Tripolis'e giden antik yol güzergâhı ve çevresinde bol miktarda şifalı sıcak su kaynağı bulunmaktadır. Günümüzde Pamukkale İlçesi, Karahayıt Mahallesi'ndeki gibi antik dönemde de Lykos Vadisi'nde bulunan Hierapolis gibi bazı kentler D'Andria'nın belirttiği "*Termal kaynağın yüksek kuvveti nedeniyle Hellenistik-Roma Dönemi'nde de hastalıkların tedavisinde kullanılmış olması büyük olasılıktır. Buna kuzey tarafta ortaya çıkartılan D sarnıcı eklenmeli, sağaltım amaçlı olarak hastaların içine girmesi için*

²⁴ Şimşek 1999, 8; Şimşek 1998, 29.

²⁵ Ritti 2006, 195; Şimşek 1999, 8; Plutonion hakkında detaylı bilgi için bkz. Panarelli 2018, 325; D'Andria 2014b, 11.

²⁶ Şimşek 2012, 10; Şimşek 2015, 14.

²⁷ Şimşek 2012, 10; ayrıntılı bilgi için bkz. Huttner 2013, 92-95.

²⁸ Şimşek 2015, 14.

²⁹ Şimşek 2015, 15.

³⁰ Şimşek 2015, 15.

³¹ Huttner 2013, 185; Şimşek 2015, 15.

³² Huttner 2013, 190; Huttner 2013, 213.

³³ D'Andria 2015, 119; Ritti 2006, 27.

³⁴ Şimşek 2015, 17; ayrıntılı bilgi için bkz. Ritti 2006, 190; Huttner 2013, 110.

³⁵ Şimşek 2015, 21; Gasque 1966, 52.

³⁶ Şimşek 2016, 793.

³⁷ Şimşek 1999, 8.

*kullanılmış olmalıdır*³⁸, “*Mağaradan çıkan termal sular tedavi amaçlı olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Bir önceki dönemde pagan kültüründe olduğu gibi iki büyük havuzda toplanan sulara hastalar girmekteydi*”³⁹ gibi sağlık turizm merkeziydi. Hierapolis mezar yazıtlarından edinilen bilgiye dayanarak, Hierapolis’e Lagina’dan, Ephesos’tan, Aphrodisias’tan, Smyrna’dan tedavi olmak için insanlar gelmiş ve vasiyetleri gereği Hierapolis’te defnedilmişlerdir.⁴⁰

Yeraltı sularının çokluğundan dolayı, Lykos Vadisi ve çevresinde birçok deprem meydana gelmiştir. Strabon “(...) *imparator para yardımı yaparak bu kentleri yenilemiştir; tıpkı daha eskiden, Tralleis sakinleri felakete uğrayınca (gymnasion ve kentin diğer kısımları yıkıldığında) babasının buraları ve Laodikeia’lıların kentlerini yenilediği gibi.*”⁴¹, diyerek M.S. 17 depreminden sonra İmparator Tiberius tarafından Laodikeia’ya yapılan yardımlardan söz eder. Yine M.S. 2. yy.’da meydana gelen bir başka deprem sonrası tahrip olan Hierapolis Hamamı’nın onarımı için Antoninus Pius (M.S. 138–161) Dönemi’nde kente yardım gönderilmiştir. Hierapolis, İmparator Claudius ile Alexander Severus Dönemleri arasında kalan iki yüzyıllık süre içinde dört büyük depremle yıkılmıştır⁴². Bölgede M.S. 17, M.S. 60, M.S. 2. yy, M.S. 300, M.S. 494 ve M.S. 700 yaşanan depremler Lykos Vadisi ve çevresindeki kentlerin kaderini etkilemiş, sonrasında ya imar faaliyetlerine neden olmuş ya da kentlerin terk edilmesine sebebiyet vermiştir⁴³.

1.2 Lykos Vadisi ve Çevresinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar

Lykos Vadisi ve Çevresinde bulunan kentler hakkında antik dönemden günümüze kadar gezgin ve yazarlar bizlere bilgiler vermektedir. Ayrıca günümüzde de birçok arkeolojik kazı ve araştırmalar yapılmaktadır.

Bölge kentlerinden Hierapolis’te sistematik bilimsel kazılar 1957 yılında Torino Üniversitesi’nden Prof. Dr. P. Verzone başkanlığında başlamıştır. Sırasıyla Prof. Dr. D. B. Ferrero, Prof. Dr. F. D’Andria, günümüzde Prof. Dr. Grazia Semeraro tarafından arkeolojik kazı, restorasyon ve konservasyon çalışmaları yürütülmektedir. Ayrıca

³⁸ D’Andria 2014b, 61-62. ayrıca Plutonion İmparatorluk dönemlerinin rekonstrüksiyon planı için bkz. D’Andria 2014b, 65, Res. 35.

³⁹ D’Andria 2018, 239.

⁴⁰ Şimşek 1999, 8.

⁴¹ Strabon VII. 8, 18.

⁴² Şimşek 1997, 1.

⁴³ Kaypak-Venedik 2011, 4; Maggie 1950, 986-987, 23; Strabon VII. 8, 18; detaylı bilgi için bkz. Kristensen 2018, 71-78.

Denizli Müze Müdürlüğü'nce ve denetiminde Tripolis Caddesi⁴⁴, Frontinus Kapısı⁴⁵, Ploutonion⁴⁶, Tiyatro⁴⁷ ve Nekropol⁴⁸ alanlarında arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmaları da yapılmıştır.

Lykos Vadisi Kentleri'nden Laodikeia hakkında, Anderson⁴⁹, Texier⁵⁰ ve Ramsay⁵¹ bilgiler vermiştir. Laodikeia Suriye Caddesi'nde 1992 yılında Denizli Müze Müdürlüğü'nce arkeolojik temizlik ve çevre düzenlemesi çalışmaları⁵², 1994–2000 yılları arasında İtalyan araştırmacı G. Traversari kısa dönemler halinde yüzey araştırmaları yapmıştır⁵³. 2002 yılında Denizli Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda, Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Celal Şimşek'in Bilimsel Danışmanlığı'nda arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. 2003 yılından itibaren Bakanlar Kurulu Kararıyla Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Celal Şimşek Başkanlığı'nda bilimsel kazı, restorasyon ve konservasyon çalışmalarına devam edilmektedir⁵⁴. Ayrıca Laodikeia'nın güneyindeki Veterinerlik Hizmetlerinin bulunduğu Korucuk Mahallesi'nde, Denizli Müze Müdürlüğü Uzmanları'ndan Şerif Söyler ve Meral Tarhan tarafından, tespiti yapılan mezar yapılarında kurtarma kazısı yapılmıştır⁵⁵.

Lykos Vadisi'nin diğer bir önemli kenti de Tripolis'tir. Tripolis'te 1993 yılında Denizli Müze Müdürlüğü Uzmanlarından Ali Ceylan tarafından sütunlu caddede kazı ve temizlik çalışmaları⁵⁶, Mimar Sinan Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Neşe Atik tarafından Tripolis ve çevresinde yüzey araştırması⁵⁷, Denizli Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda, Ege Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi AYTEKİN ERDOĞAN bilimsel danışmanlığında kazı ve temizlik çalışmaları yapılmıştır⁵⁸. 2013- 2016 yıllarında Denizli Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda⁵⁹, Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bahadır Duman danışmanlığında yapılan bilimsel kazı çalışmalarına, 2016 yılından itibaren bakanlar kurulu kararıyla Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

⁴⁴ Bilgiler Denizli Müze Müdürlüğünden alınmıştır.

⁴⁵ D'Andria 2014c, 204.

⁴⁶ D'Andria 2014c, 211.

⁴⁷ Altıntaş 2015, 97; D'Andria 2014a, 365; D'Andria 2014c, 209.

⁴⁸ Şevinç 2015, 55; Şevinç-Uyar 2016, 183.

⁴⁹ Anderson 1897, 404.

⁵⁰ Texier 2002, 383.

⁵¹ Ramsay 1890, 134-135.

⁵² Yıldız 1994, 219.

⁵³ Traversari 2000, 245; Sperti 2000, 29; Bejor-Bonetto 2000, 105; Gelichi-Negrelli 2000, 125; Goretti 2004, 165; Bonetto 2004, 21.

⁵⁴ Şimşek 2004, 53; Şimşek 2005, 305; Şimşek 2017b, 91.

⁵⁵ Tarhan-Söyler 2015, 131; Şimşek vd. 2014, 229.

⁵⁶ Ceylan 1995, 159.

⁵⁷ Atik-Erdem 2004, 9.

⁵⁸ Erdoğan 2014, 41.

⁵⁹ Duman-Baysal 2016, 563; Duman-Baysal 2017, 539.

Doç. Dr. Bahadır Duman Başkanlığı'nda kazı, restorasyon ve konservasyon çalışmalarına devam edilmektedir⁶⁰.

Lykos Vadisi'nin sınırını çizen Babadağ (Salbakos) çevresinde Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Celal Şimşek ve Prof. Dr. Bilal Söğüt araştırmalar yapmıştır⁶¹. Trapezopolis Nekropolü'nde, Denizli Müze Müdürlüğü Uzmanlarından Nail Uyar ve Cevdet Sevinç tarafından 2016-2017 yılında kurtarma kazısı yapılmıştır⁶².

Denizli İli, Pamukkale İlçesi, Karahayıt Mahallesi'nde tespiti yapılan 2 farklı alanda Denizli Müze Müdürlüğü Uzmanları'ndan Nail Uyar ve Cevdet Sevinç tarafından 2013-2015 yılları arasında kurtarma kazısı yapılmıştır⁶³.

Denizli Müze Müdürlüğü'nce Tavas İlçesi, Kızılcabölük Mahallesi, Heraklia Hieronda⁶⁴, Pamukkale İlçesi, Akçeşme⁶⁵, Akçapınar⁶⁶, Pınarkent⁶⁷, Güzelpınar⁶⁸, Akhan⁶⁹, Beylerbeyi⁷⁰, Akköy⁷¹, Gümüşler⁷², Kurtluca⁷³ Mahalleleri ile Pamukkale Üniversitesi Kınıklı Kampüsü'nde⁷⁴, Sarayköy İlçesi, Sazak Mahallesi'nde⁷⁵, Gerali Mahallesi'nde⁷⁶, Ovacık⁷⁷, Emirazizli⁷⁸ Mahalleleri'nde kurtarma kazıları yapılmıştır.

⁶⁰ Bilgiler Denizli Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

⁶¹ Söğüt 2007, 241; Şimşek 2002a, 3; Şimşek 2002b, 27.

⁶² Bilgiler Denizli Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

⁶³ Uyar-Tarhan 2016, 171; Uyar 2016, 155.

⁶⁴ Karabay-Günaydın 2016, 141.

⁶⁵ Bilgiler Denizli Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

⁶⁶ Karabay-Altıntaş 2014, 201.

⁶⁷ Karabay 2013, 73.

⁶⁸ Günaydın 2016, 129.

⁶⁹ Bilgiler Denizli Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

⁷⁰ Şimşek 1994a, 117.

⁷¹ Yıldız 1999, 249.

⁷² Karabay 1999, 291.

⁷³ Ceylan 1998, 263.

⁷⁴ Bilgiler Denizli Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

⁷⁵ Bilgiler Denizli Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

⁷⁶ Yılmaz 2005, 15.

⁷⁷ Uyar vd. 2014, 395.

⁷⁸ Yılmaz 2010, 175.

İKİNCİ BÖLÜM

HAMAM KÜLTÜRÜ

2.1 Roma Dönemi Öncesi Yıkama Geleneği

Medeniyetin başlangıcından bu yana insanlar manevi ve bedeni olarak temizlenme ve rahatlama ihtiyacı duyarak kültürlerini nesilden nesile geliştirerek aktarmışlardır. Örneğin İskitler “*Skyth'ler kenevir tohumunu alırlar, anlattığımız keçe örtülerin içerisine girerler ve bu tohumları kızgın taşın üzerine atarlar; tohum taşta değince tütmeye başlar ve öyle bir buğu çıkarır ki, bizim Yunanistan'daki hamamlarda bile bu kadar boğucu bir buğu olmaz. Skyth'ler bayırlar buna ve keyiften haykırırlar; bu onlar için yıkama yerine geçer, çünkü gövdelerine hiç su değdirmezler. Kadınlara gelince, onlar da servi, sedir, günlük yongalarını pürüklü bir taş üzerinde iyice dövüp su katarlar; bu hamuru yüzlerine ve bütün gövdelerine sürerler; koklamaya doyulmaz bir koku kazanmış olurlar ve ertesi günü bu lapayı kaldırdıkları zaman derileri pırlı pırlı ve taze bir renk almış olur*” ateşin çıkardığı dumanla manevi olarak, kadınları ise hazırladıkları özel bitkisel karışımlarla bedeni olarak temizlendiklerini Herodotos bizlere bildirir⁷⁹, ayrıca “ (...) kızgın taşın üzerine atarlar; tohum taşta değince tütmeye başlar ve öyle bir buğu çıkarır ki, bizim Yunanistan'daki hamamlarda bile bu kadar boğucu bir buğu olmaz.”⁸⁰ satırlarında döneminde yıkamak için banyo odaları bulunmakla birlikte odaların günümüz hamamlarında olduğu gibi fazla ısıtılarak dumanların çıktığını göstermektedir⁸¹.

Yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalarda; Mısır'da, M.Ö. 3. binde saraylarda banyo yapmaya yarayan salonların olduğu, sığ bir küvet ve atık suyun boşaltılmasını sağlayan kanalizasyon sistemi bulunduğu, insanların hastalıklardan korunmak için vücutlarını yıkadığı, rahiplerin ise her üç günde bir saçlarını keserek iki defa gündüz ve iki defa gece yıkamalarının zorunlu hale getirildiği belirtilmektedir ki Herodotos bu durumu “*Gündüzleri iki kez soğuk suyla yıkanır, geceleri de iki kez. Anlatılması çok uzun, bitmez tükenmez dinsel törenler yaparlar*”⁸² diyerek belirtir⁸³.

Mezopotamya'da, yıkama, serbest ve rahat yaşamak için temel sebeplerin başında gösterilerek, bayramlarda baş ve vücudun yıkandığını, hamamların ise çok

⁷⁹ Herodotos IV, 75.

⁸⁰ Herodotos IV, 75.

⁸¹ Şahin 2009, 31.

⁸² Herodotos II, 37.

⁸³ Daşbacak 2006, 10.

zengin kişilerin evlerinde olduğundan bahsedilir⁸⁴. “*Duru ırmakta, ey kız, duru ırmakta yıkan, Ey Ninlil, Idnunbirdu ırmağının kıyısı boyunca yürü, Işıltılı gözlü, efendi, ışıltılı gözlü, ‘Yüce dağ,’ Enlil baba, ışıltılı gözlü, görececek seni. Çoban ... yazgıları belirleyen, ışıltılı gözlü görececek seni, O ... öpecek seni.*”⁸⁵ dizeleri ile Kramer, Mezopotamya kültüründe yıkanmanın öneminden bahsederek yıkanarak karşı cinsin ilgisini çekilebileceğine değinmektedir.

Anadolu’da M.Ö. 2. binden önceye giden yıkanma yeri veya hamam yapısı bulunmamaktadır⁸⁶. Paleolitik ve Mezolitik Dönem’e ait insanlar tarafından yapılan konutlara rastlanılmamıştır⁸⁷. Neolitik, Kalkolitik Dönemler ile Erken Tunç Çağı yerleşmelerinde konutlara rastlanılsa da yıkanma odaları tespit edilememiştir⁸⁸. Beycesultan’da (M.Ö. 1850 - M.Ö. 1650) Tabaka V’de “temizlenme odası” olarak tanımlanan mekân tespit edilmiştir⁸⁹. Aslan Taş Saray ve Fildişi Evi’nde, Zincirli Yukarı Saray’da, Tell Halaf’da yıkanma odaları bulunmuştur⁹⁰.

Giritte, Knossos Sarayında M.Ö. 17–16. yy.’a tarihlenen pişmiş toprak küvet ve banyo odaları bulunmuştur⁹¹.

Antik çağ insanı ruhsal kirlenmeyi fiziksel kirlenmenin bir parçası olarak yorumlamış, yaptığı ritüellerle bu durumu giderebileceğini düşünmüş, bu sebeple ruhsal kirlerinden temizlenmek için yıkanmışlar, temiz elbiseler giymişler, dualar edip yalvarmışlardır⁹².

İnsanlar temizlenmek amacıyla su ve suyun kullanıldığı mekânları tercih etmişler, yaşam alanları ve inanç sistemlerine göre de temizlenmek için gerekli olan yıkanmanın gerçekleştiği akarsular kutsamışlardır⁹³. Örneğin Hintliler için Ganj, Asurlular için Fırat, Mısırlılar için Nil nehri hem bedensel hem de ruhsal temizliğin yapıldığı yerler olarak önem taşımış, gerek mevsim koşulları, gerekse de mahremiyet düşünceleriyle yerleşik hayatla birlikte temizlik yapabilmek için bir mekâna yani hamamlara ihtiyaç duymuşlardır⁹⁴.

⁸⁴ Abbasoğlu 1982, 5.

⁸⁵ Kramer 1999, 89.

⁸⁶ Daşbacak 2006, 10.

⁸⁷ Naumann 1998, 15, 494.

⁸⁸ Naumann 1998, 494-500.

⁸⁹ Naumann 1998, 402; ayrıca plan için bkz. Naumann 1998, 400, Res. 528.

⁹⁰ Naumann 1998, 212.

⁹¹ Mansel 1999, 36, 37, Res. 14; Giil 2004, 4, Pl 1.

⁹² Sevimli 2005, 6.

⁹³ Ertuğrul 2009, 241; Ürük 2016, 185.

⁹⁴ Ertuğrul 2009, 241.

Grekler yıkanmaya çok önem vererek yıkanmanın hem dinin, hem de vücudun gelişmesine yaradığını inanmışlardır⁹⁵. Yunanlılar yağmurun baş tanrı Zeus'tan geldiğine inanır ve bu durumu Herodotos “...kızının rüyası gerçekleşmişti; Zeus yağmurla yıkıyor, Helios kaslarını ovuyor, gövdedeki nemi su buharına çeviriyordu⁹⁶” diyerek belirtir. Ayrıca Ksenophon, Yunan Tarihi kitabında “(...) geride kalmamaya çalışıyordu. Güneşin batmasına az kalmıştı: düşmana kalede baskın verdikleri zaman, bir kısmı yıkanmakla, bir kısmı yemek pişirmekle bir kısmı da döşeklerini hazırlamakla (...)”⁹⁷, diyerek Yunanlılar’ın yıkanma kültürü hakkında bilgi verir.

Hesiodos, İşler ve Günler kitabında “(...) tanrılar için kullanılmamış kaplarda, ne yemek ye, ne yüzünü yıka, bu da (...)”⁹⁸, “(...) bir kadının yıkandığı suda, bir erkek yıkanmamalı hiçbir zaman (...)”⁹⁹, yıkanmanın bazı kuralları hakkında bilgiler verir.

Hmeros, İlyada ve Odysseia destanlarında yıkanmanın, bedeni temizlemenin yanı sıra güzelleşme, beğenilme, psikolojik rahatlama amacıyla da yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu dizelerde;

İlyada destanı “(...) Ares’i öylece iyileştirdi o, göz açıp kapayıncaya dek. Hebe bir güzel yıkadı onu, giydirdi (...)”¹⁰⁰, “(...) sırtlarını, kalçalarını yudular, dalgalar yıkadı bedenlerindeki bol teri, bir tatlı serinlik yayıldı yüreklerine. Sonra cilalı teknelere girdiler, bir güzel yıkanıp (...)”¹⁰¹, “(...) kızıl şarabını iç dur, bekle burada güzel saçlı Hekamede’yi, bekle su ısıtsın sana, kanayan yarayı bir güzel yıkasın, ben gidip (...)”¹⁰², “(...) çağırmıştı güzel örgülü bir hizmetçiyi, demişti, üç ayaklı bir büyük kazan koy ateşe, sıcak suyla yıkansın Hektor (...)”¹⁰³,

Odysseia destanı “(...) şişler iki elle tutuldu, etler kızartıldı. Bu ara güzel Polykaste yıkadı (...)”¹⁰⁴, “ (...) Neleusoğlu Nestor’un. Yıkayıp öğduktan sonra parlak zeytinyağla, giydirdi ona güzel bir gömlek, bir de harmanı attı sırtına hamamdan gelirken ölümsüzler gibi (...)”¹⁰⁵, “(...) cilalı teknelerde bir güzel yıkandılar. Hizmetçiler yıkadı onları, öğdu zeytinyağıyla, sonra gömlekler giydiler (...)”¹⁰⁶, “(...) su

⁹⁵ Abbasoğlu 1982, 7.

⁹⁶ Herodotos III, 125.

⁹⁷ Ksenophon VII, 2, 22.

⁹⁸ Hesiodos, İşler ve Günler, 745-750.

⁹⁹ Hesiodos, İşler ve Günler, 750-755.

¹⁰⁰ Hmeros, İlyada, V, 900-905.

¹⁰¹ Hmeros, İlyada, X, 570-575.

¹⁰² Hmeros, İlyada, XIV, 5-10.

¹⁰³ Hmeros, İlyada, XXII, 440-445.

¹⁰⁴ Hmeros, Odysseia, III, 460-465.

¹⁰⁵ Hmeros, Odysseia, III, 465-470.

¹⁰⁶ Hmeros, Odysseia, IV, 40-45.

getirdi el yıkasınlar diye, gümüş leğen üstünde güzel bir altın ibrikle. Cilalı bir (...)"¹⁰⁷, "(...) evler mallarla dolup tasardı orda, iki gümüş hamam teknesi bağışlamıştı Polybos (...)"¹⁰⁸, "(...) kaçamaklar yaptı, aldım onu bir güzel yıkadım, zeytinyağıyla oğup (...)"¹⁰⁹, "(...) uğurladı Odyseus'u adadan besinci günü, onu yıkamış, rubalar giydirmişti güzel kokulu, bir tulum (...)"¹¹⁰, "(...) Çakıltaşlarının yıkadığı yere. Güneşte kurumaktayken çamaşırlar, kızlar yıkanıp kokulu yağlar süründüler, sonra ırmak (...)"¹¹¹, "(...) Zeus'tan verin ona bir gömlekle bir harmani su yıkanmış çamaşırlardan, ırmakta kuytu bir yerde yıkayın ..." ¹¹², " (...) yağla, çoktan yağ görmedi, oğulmadı derim. Ama utanırım, sizin önünüzde yıkanamam, görünemem güzel örgülü kızlara (...) (...) Odyseus da yıkadı bedenini suyun köpüğünde, temizledi sırtına, geniş omuzlarına yapışan yosunları, ekin vermez denizin kirini sildi başından, bir güzel yıkanıp yağlar süründü. Giyindi (...)"¹¹³, "(...) tekneye oturttu bir güzel yıkadı beni, döke döke başımdan, omuzlarımdan aşağıya kocaman üç ayaklıda ılıştırdığı suyu. Yıkayıp beni, oğduktan sonra ince bir yağla, güzel bir harmani giydirdi (...)"¹¹⁴, "Ellerine su döktü hizmetçi güzel bir altın ibrikten, yıkadı ellerini gümüş bir leğen üstünde (...)" ¹¹⁵, " (...) cilalı banyolara inip yıkandılar. Hizmetçiler onları iyicene yıkayıp ovdular yağla, sonra yün entariler ve gömlekler giydirdiler sırtlarına, çıktılar banyolardan, oturdular (...)" ¹¹⁶, "(...) su döktü gümüş leğen içine. Ellerini yıkasınlar diye, (...)"¹¹⁷, "(...) kahya kadın Eurynome, ulu yürekli Odyseus'u yıkadı kendi evinde (...)"¹¹⁸, "(...) yürekli Laertes gitti kendi odasına, yıkadı onu Sicilyalı hizmetçi ve ovdu kokulu yağla, sırtına da giydirdi (...)"¹¹⁹ diyerek yıkanmanın önemi hakkında bilgiler verir. Dizelerden yıkanmanın nehir kenarlarında ve basit taşınabilir küvetlerde¹²⁰ yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁷ Homeros, *Odyseia*, IV, 50–55.

¹⁰⁸ Homeros, *Odyssia*, IV, 125–130.

¹⁰⁹ Homeros, *Odyssia*, IV, 250–255.

¹¹⁰ Homeros, *Odyssia*, V, 260–265.

¹¹¹ Homeros, *Odyssia*, VI, 95–100.

¹¹² Homeros, *Odyssia*, VI, 205–210.

¹¹³ Homeros *Odyssia*, VI, 220–230.

¹¹⁴ Homeros, *Odyseia*, X, 360–365.

¹¹⁵ Homeros, *Odyseia*, X, 365–370.

¹¹⁶ Homeros, *Odyseia*, XVII, 85–90.

¹¹⁷ Homeros, *Odyseia*, XVII, 90–95.

¹¹⁸ Homeros, *Odyssia*, XXIII, 150–155.

¹¹⁹ Homeros, *Odyssia*, XXIV, 365–370.

¹²⁰ Şahin 2009, 30, Res. 1.

Öldükten sonra da bedensel temizliğin önemi Truva Savaşı'nda; “(...) götür Sarpedon'u kargı yağmuru altından, sil gövdesinden kara kanı, götür uzaklara, ırmağın sularında onu yıka”¹²¹, “Böyle dedi, Apollon da babasını dinlememezlik etmedi. İndi İda dağlarından zorlu kargaşalığın içine, kaçırdı tanrısal Sarpedon'u kargı yağmuru altından, uzaklara götürüp yıkadı ırmağın akar sularıyla, tanrı merhemi sürdü gövdesine, (...)”¹²² ve “(...) Troya'nın köpeklerine yedirme Patraklos'u. Kirletilmiş bir ölü gibi inerse Hades'e, senin için yüz karası olur (...)”¹²³ dizeleri ile bildirilir.

Hellashlılar, yıkanmayı anakarada mevcut kullanılabilir suyun az olmasından dolayı susuzluklarını gidermek, düğün, ölüm, doğum gibi önemli dönemlerde tasarruflu bir şekilde kullanmışlardır¹²⁴.

Bu durum Hellashlılar'ın Anadolu'ya gelmesi ve Anadolu insanının kültürü ve Anadolu'daki zengin su kaynaklarıyla tanışması ile zamanla son bulmuş, Hellashlılar'ın temizlik ve suyu kullanma alışkanlıkları değişmiştir¹²⁵. “Bu bağlamda kişisel temizlik uygulamaları yalnız evlerde yer alan yıkanma yeri ya da odası dışında eğitim kurumları olan gimnazyumlara da yıkanma yerleri yapılmıştır. Bu gelişme kişisel temizliğin kurum bünyesinde toplu olarak yapılabileceği fikrinin ilk adımı olmuştur”¹²⁶.

M.Ö. 6. yy.'da yayılmaya başlayan ve gençlerin gerek bedensel gerekse de manevi olarak gelişmesi amacıyla yapılan gymnasiumlar kişisel temizlik anlayışının gelişmesine, kurum bünyesinde beraberce yapılan bir uygulama olmasına sebep olmuştur¹²⁷.

Hellenistik Dönem'le beraber gymnasiumlarda mermer banyo küvetleri, su depoları yapılmış, spor aktivitelerinden önce ve sonra gençler kişisel temizliklerini yapmışlardır¹²⁸.

¹²¹ Homeros, *İlyada*, XVI, 665-670.

¹²² Homeros, *İlyada*, XVI, 675-680.

¹²³ Homeros, *İlyada*, XVIII, 180-185.

¹²⁴ Sevimli 2005, 29-30.

¹²⁵ Sevimli 2005, 30.

¹²⁶ Sevimli 2005, 32.

¹²⁷ Sevimli 2005, 33; Şahin 2009, 42.

¹²⁸ Sevimli 2005, 34.

2.2 Roma Dönemi Hamam Geleneği

İlk olarak Campania Bölgesi'nde ortaya çıkan Roma Hamamları, M.Ö. 3. yy.'dan itibaren Yunan balnealarda hypocaust sisteminin geliştirilmesiyle bazen bir, bazen iki odalı balnea veya thermae olarak isimlendirilen yapıların mimari ve teknolojik açıdan dekore edilerek günlük hayatın bir parçası olarak inşa edilmiştir¹²⁹. Öncelikle evlerde yapılan banyo odaları, zengin çiftlik sahiplerine ait olup kamu hamamları kadar lüks değildi¹³⁰.

Özel sahipleri olan balneaların gelişmesi, yapılara hypocaust sisteminin eklenmesi ve calidarium veya sudaterium gibi hamamın bölümlerinin kullanılması gibi nedenlerden dolayı Thermae olarak adlandırılan kamu binaları yani Roma Hamamları ortaya çıkmıştır¹³¹.

Ayrıca günlük temizlik ve fiziksel egzersizlerin yapıldığı hamamların gelişimi; Grek Gymnasiumlarından etkilenmiş, hypocaust sisteminin gelişmesi ile birlikte hamamların yıkanma odaları yanında servis odaları eklenerek kompleks haline gelmiştir¹³².

Anadolu kentleri banyo ve spor yapmak amacıyla yeni bir yapı tipi olan thermae'yi büyüterek İmparatorluk Hamamları olarak geliştirmişlerdir¹³³. Romalılar, Anadolu'nun kültürleri içerisinde gerçekleşen kişisel temizlik, çevre temizliği ve tıbbi temizlik uygulamalarını önceleri benimsememişlerdir¹³⁴. Fakat zaman geçtikçe bu uygulamaları benimseyerek ilgili mimari yapılarını geliştirmişler, yasalarını düzenlemişler, politikaları ile destekleyerek siyasetçilerin egemenliği altına girmesini sağlamışlardır¹³⁵. Sonuç olarak Roma Dönemi fiziki temizlik uygulamalarının öncelikli amacı toplum yaşamı olmuş, temizlik kurumsal bir nitelik kazanmıştır¹³⁶.

Ayrıca Lykos Vadisi'nde de içinde bulunduğu termal su kaynaklarının bulunduğu alanlarda, soyunma ve yıkanma odalarından oluşan küçük ölçekli hamamlar, hidroterapi yoluyla cilt, göz, deri, kas, sindirim, zatürre gibi hastalıkların iyileştirilmesi amacıyla inşa edilmiştir¹³⁷.

¹²⁹ Daşbacak 2006, 19; Mert 2009, 45.

¹³⁰ Abbasoğlu 1982, 17; Daşbacak 2006, 21.

¹³¹ Balnea hakkında bilgi için bkz. Gill 2004, 29-30; Karatağ 2013, 68; Daşbacak 2006, 24; Mert 2009, 45.

¹³² Daşbacak 2006, 27.

¹³³ Abbasoğlu 1982, 19; Thermae için bkz. Karatağ 2013, 398; Daşbacak 2006, 24.

¹³⁴ Sevimli 2005, 7-8.

¹³⁵ Sevimli 2005, 7-8; Daşbacak 2006, 24.

¹³⁶ Sevimli 2005, 7-8; Daşbacak 2006, 24.

¹³⁷ Daşbacak 2006, 27.

2.2.1 Hamamın Bölümleri

Roma Dönemi'nde hamamlar, soyunma (apodyterium), soğuk yıkanma (frigidarium), ılıkılık (tepidarium) ve esas yıkanma sıcaklık (calidarium) olmak üzere dört ana odadan oluşmaktadır¹³⁸. Zamanla, halkın sosyal yaşantısının önemli bir parçası haline gelen hamamlara, kütüphaneler, konferans salonları, toplantı salonları, gymnasium, yemek salonları ve yiyecek-ıçecek satıcıları, sütunlu geçitler, geniş bahçeler palaestra gibi bölümler ilave edilerek sosyal ilişkilerin geliştirildiği gösterişli yapılar haline gelmiştir¹³⁹. Sosyalleşme ve yıkanma kültürünün gelişmesiyle hamam yapılarında teknik özellikler artmış, hamamlarda tabandan ve duvardan ısınma teknolojisi gelişmiştir.

Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Palaestralar hamamların vazgeçilmez bölümlerinden biri olmalıdır. Çünkü palaestralarda yapılan fiziksel egzersizlerden sonra yıkanıp temizlenmek amacıyla hamamın soyunma (apodyterium) ve bekleme odalarına girilirdi¹⁴⁰. Vitruvius Palaestralar hakkında; “Üç revakta, filozofların, hatiplerin ve öğrenmekten zevk alan başkalarının oturup konuşabilecekleri oturma yerleri olan geniş ekoylumlar (eksedra) (A) inşa ediniz. Çift revağa bakan odalar ise şöyle düzenlenmelidir: ortada, genç erkeklerin salonu (B); bu oturma yerleriyle birlikte çok geniş bir ekoylumdur; uzunluğu genişliğinin üçte biri oranında fazla olmalıdır; sağda torba odası (C); ondan sonra, pudra odası (D); pudra odasının gerisinde, revağın köşesinde, Yunanlıların (...) dedikleri soğuk yıkanma odası (E); genç erkekler salonunun solunda, yağlanma odası (F); sonra, yağlanma odasının yanında, soğuk yıkanma odası (G) (frigidarium); onun gerisinde ve revağın köşesinde külhana giden bir geçit (H); daha sonra fakat içeride ve soğuklukla aynı hizada, uzunluğu genişliğinin iki katı olan ve bir yanında laconicum (K) bulunan, tonozlu terleme banyosunu (I) yerleştiriniz. Laconicum'un oranları yukarıda anlatıldığı şekilde olmalı, karşısında da ılıkılık (calidarium) (L) yer almalıdır. Palestranın içindeki Peristil, yukarıda anlatıldığı gibi düzenlenmelidir”¹⁴¹, der.

Hamamın soyunma ve banyoya hazırlık bölümü olan apodyteriumlar, genellikle dikdörtgen formu olup duvarlarında nişler bulunur¹⁴². Hamamın en büyük salonlarından olup yıkanmaya hazırlanma yerleridir¹⁴³.

¹³⁸ Daşbacak 2006, 32; Mert 2009, 48.

¹³⁹ Ertuğrul 2009, 244; Şahin 2009, 43; Mert 2009, 47-48.

¹⁴⁰ Mert 2009, 48.

¹⁴¹ Vitruvius V, XI, 2.

¹⁴² Daşbacak 2006, 34; Karatağ 2013, 45.

Apodyteriumdan sonra hamamın bekleme ve toplantı odaları olarak düzenlenen, dikdörtgen formlu, ahşap çatılı basilika thermarumlara geçilir. Thermarumlar, palaestra ile frigidarium arasında geçişi sağlamak amacıyla inşa edilmiş, toplantı, bekleme veya sohbet salonları olarak sosyal hayata hizmet etmiş, ısıtmasız olup hamamın soğuk mekânları ile bağlantılıdır¹⁴⁴.

Thermarumdan sonra soğuk yıkanma için frigidarium odasına geçiş yapılır¹⁴⁵. Frigidariumlar, dikdörtgen formlu, üstü kubbe ve tonozlarla kaplatılan özellikle imparatorluk dönemlerinde havuzlu ve genellikle hamamın en büyük mekânıdır¹⁴⁶.

Frigidariumdan sonra hamamlara hypocaustun eklenmesiyle sıcaklığı düzenlemek için üst örtüsü genellikle kubbeli olarak inşa edilen tepidarium odasında ılık yıkanma gerçekleşir¹⁴⁷. “*Frigidariumdan küçük olarak yapılır ve apoditerium / frigidarium ve caldarium / sudatorium arasında inşa edilirler*”¹⁴⁸. Vitruvius, “*Hamamlar için ilk olarak, mümkün olan en sıcak konum seçilmeli yani, kuzey ve kuzeydoğu yönleri dışında bir yön yeğlenmelidir. Sıcak ve ılık hamamlar güneybatıdan ışık almalı (...).*”¹⁴⁹ der.

Hamamlarda tepidariumdan sonra ise terleme için sudaterium(laconicum) odasına geçilir¹⁵⁰. Daire formlu, nişli, oturma sıralarının bulunduğu Laconicumlar buhar banyosu, terleme amacıyla kullanılmış calidariumla bağlantılı mekânlardır¹⁵¹. Vitruvius, laconicum hakkında “*Laconicum ve diğer terleme banyoları ılık odanın (tepidarium) yanında yer almalı ve kavisli kubbenin akma kadar olan yükseklikleri, genişliklerine eşit olmalıdır. Kubbenin ortasında, zincirle asılı tunç bir disk bulunan bir delik bırakınız. Diskin yükseltilecek indirilmesiyle halvetin sıcaklığı kontrol edilebilir. Anlaşıldığı gibi, odanın kendisi, ateşin gücünün ve ısısının merkezden çevrenin her tarafına eşit olarak yayılabilmesi için daire şeklinde olmalıdır*”¹⁵² der.

Hamamlarda sudateriumdan sonra en önemli sıcak ve esas yıkanma odası olan calidariuma geçilir¹⁵³. Vitruvius, calidarium hakkında “*Sıcak ve ılık hamamlar güneybatıdan ışık almalı veya konum buna elverişli değilse her koşulda ışık güneyden*

¹⁴³ Daşbacak 2006, 34; Abbasoğlu 1982, 27.

¹⁴⁴ Daşbacak 2006, 35.

¹⁴⁵ Abbasoğlu 1982, 27.

¹⁴⁶ Karatağ 2013, 165; Daşbacak 2006, 35.

¹⁴⁷ Karatağ 2013, 394; Daşbacak 2006, 35.

¹⁴⁸ Daşbacak 2006, 35.

¹⁴⁹ Vitruvius V, X, 1.

¹⁵⁰ Karatağ 2013, 382; Daşbacak 2006, 36; Abbasoğlu 1982, 27.

¹⁵¹ Daşbacak 2006, 36.

¹⁵² Vitruvius V, X, 5.

¹⁵³ Mert 2009, 50-51; Karatağ 2013, 86; Ertuğrul 2009, 245; Abbasoğlu 1982, 28.

gelmelidir (...)”¹⁵⁴ der. Hamamın büyüklüğüne göre bir veya iki odalı olan calidariumda, yıkanma işlemi gerçekleştiikten sonra servis odalarına veya apodyteriuma geçiş yapılır sonrasında günlük yaşama dönülmektedir¹⁵⁵.

Tabandan ısıtma sistemi olan ve hamamların calidarium ve tepidarium bölümlerinde bulunan hypocaust sistemi hakkında Vitruvius “ *sıcak banyo odalarının asma zeminleri aşağıdaki gibi, inşa edilmelidir. Önce zeminin yüzeyi ocağa doğru eğimlendirilmiş bir buçuk ayak kare ölçüsünde kiremitlerle kaplanmalıdır; bu eğim içeriye bir top atıldığında topun ortada durmadan kendiliğinden külhane geri yuvarlanmasını sağlayacak düzeyde olmalıdır. Böylelikle ocağın ısısı asma zeminin altına daha çabuk yayılabilecektir. Bunların üzerine sekiz inçlik tuğlalardan oluşan direkler inşa edilerek birbirlerinden iki ayaklık kiremitlerle kapatılabilecekleri aralıklarla yerleştirilirler. Bu direkler iki ayak yüksekliğinde olmalı ve killa karıştırılmış kille döşenerek üzerleri zemini taşıyan iki ayaklık kiremitlerle örtülmelidir”¹⁵⁶ der. Hypocaustun oluşturduğu döşeme, pişmiş toprak tuğlalardan, birbirine yakın 0.65 m. - 1.00 m. yüksekliğinde dikmelerle taşınan asma tabandan, bu taban 0.20–0.40 m. kalınlığında bir kat kırık tuğla ve kireç harçtan oluşmakta olup bu harç en üstte bulunan mermer döşeme için düzgün bir yüzey oluşturur¹⁵⁷.*

Alçak tuğla kemerden ısıtılarak mekâna direk açılan bir sistem olan hamamın Praefurnium yani ocak bölümünde, ateş kemerin altında veya kemerin önünde çıkıntı yapan duvarlar arasında yakılırdı¹⁵⁸. Praefurniumun yakınında dumanların çıkış geçitleri içine, havuz ve diğer odalara sıcak su sağlamak için üç adet bronz veya bakırdan kazan yerleştirilmiştir¹⁵⁹. Boscoreale Rustica Villası’nın calidarium bölümünde havuzu ısıtan silindirik tuğla bir ocak üzerinde bronzdan yapılmış su ısıtma kazanları bulunmuştur¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Vitruvius V, X, 1.

¹⁵⁵ Daşbacak 2006, 37.

¹⁵⁶ Vitruvius V, X, 2.

¹⁵⁷ Yegül 2006, 89-90; Daşbacak 2006, 38; ayrıca hypocaust hakkında detaylı bilgi için bkz. Yegül 2006, 108; Mert 2009, 51.

¹⁵⁸ Daşbacak 2006, 39; Yegül 2006, 99.

¹⁵⁹ Yegül 2006, 105; Daşbacak 2006, 39.

¹⁶⁰ Daşbacak 2006, 39; Mert 2009, 52.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ KENTLERİNDE HAMAM YAPILARI

Refah seviyesi yüksek ve kesme taştan yapılmış kemer ve tonozlardan oluşan yüksek kaliteli inşaatın vatanı olan Lykos Vadisi halkı özellikle Roma Dönemi'nde vazgeçilmez olan hamam yapılarına büyük önem vermişlerdir¹⁶¹. Bu duruma Vadi'nin birçok yerinde, günümüzde de gözlemlenebilen termal sular da eklenince Vadi Halkı'nın ilk akla gelen yapılarından biri, hamam yapıları olmuş ve beraberinde bölgede birçok hamam yapısının inşaatını yapmışlardır.

3.1 Laodikeia

Lykos Vadisi kentlerinden olan Laodikeia, coğrafi ve stratejik konumuyla her dönemde önemini korumuş, Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerinden itibaren gelişerek kısa sürede ticaret merkezi haline gelmiştir¹⁶².

Laodikeia'nın kentleşme sürecinde ilk yerleşmesi batıda Asopos (Gümüşçay) Irmağı'nın yanındır¹⁶³. Hellenistik Dönem'den itibaren Laodikeia'nın kent planı hippodamik yani ızgara sistemindedir.¹⁶⁴ Hemen hemen 5 km² lik bir alanı kapsayan ana kent merkezinde günümüze ulaşabilen yapıların hepsi Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Antik Çağ'da yapılmıştır¹⁶⁵. Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentin merkezi ve üç yönde yer alan hamam yapıları ile bunlarla bağlantılı olan agoralar kent planlamasının başlıca unsurlardır¹⁶⁶. Özellikle, Hadrianus zamanında ve hemen sonrasında, Laodikeia, büyük bir bolluk içinde, anıtların açısından yoğun bir imar faaliyeti geçirmiştir¹⁶⁷. Laodikeia'da Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait dört adet hamam yapısı bulunmaktadır¹⁶⁸. *“Batı Hamamı ve Merkezi Hamam “Sıralı Plan” tipini, Doğu Hamam “Merkezi Planlı Hamam” tipini, Güney Hamamı ise, “Sıralı İkiz Hamam” plan tipini yansıtan bölgeye özgü farklı bir örnektir”*¹⁶⁹.

¹⁶¹ Yegül 2011, 184.

¹⁶² Şimşek 2018, 81.

¹⁶³ Şimşek 2018, 84.

¹⁶⁴ Şimşek 2018, 85.

¹⁶⁵ Şimşek 2018, 85-86; ayrıca Laodikeia Kent planı için bkz. Şimşek 2018, 83, Fig. 4.

¹⁶⁶ Şimşek 2018, 86.

¹⁶⁷ Goretti 2004, 165.

¹⁶⁸ Goretti 2004, 165; Şimşek 2011a, 119.

¹⁶⁹ Şimşek 2013, 188.

3.1.1 Merkezi Hamam

Kent merkezinde bulunan Hamam Yapısı¹⁷⁰, Merkezi Agora'nın güneyinde, Nymphaeum'un kuzeybatısında bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı olan yapı kuzey-güney yönünde inşa edilmiştir. Büyük traverten bloklardan, kemer, ayak, tonoz sistemiyle inşa edilen hamamın döneminde duvarlarının mermerle kaplı olduğuna dair veriler vardır¹⁷¹. Laodikeia Merkezi Hamam'ın kuzey duvarları yer yer 7-8 m. batı duvarları ise 4-5 m. ayakta korunagelmıştır.¹⁷² Hierapolis Kuzey ve Güney Hamamı'nda görülen simetrik plan bu hamamda da Laodikeia Merkez Hamam'da da bulunmaktadır¹⁷³. Laodikeia Hamam Bazilika yapısında yer alan bazilika Aphrodisias Hadrianus Hamamı'ndaki gibi yapıya yatay konumda yerleştirilmiş bazilika, calidariumda yıkanma için kullanılan yıkanma nişleri, calidariumun batısında yer alan mekânlar birbirine simetrik olarak konumlanmıştır¹⁷⁴. Ana yıkanma mekânları ile yan mekânlarda bulunan simetrik plan ve odaların yerleşim düzeni Hierapolis Kuzey ve Güney Hamamı, Laodikeia Hamam Gymnasium, Tripolis Hamamı, Aphrodisias Hadrianus Hamamı ile benzerlik göstermektedir¹⁷⁵. Merkez Hamam, farklı dönemlerde restore edilerek tekrar kullanılmıştır¹⁷⁶. Laodikeia'nın ekonomik zenginliği ve Aphrodisias Hadrianus Hamamı'yla gösterdiği büyük benzerlikler nedeniyle Laodikeia Merkez Hamamı, M.S. 2. yy.'ın ilk yarısına tarihlenmektedir¹⁷⁷.

Yan yana konumlanmış kuzey güney yönünde uzanan apodyterium, frigidarium, tepidarium ve calidarium salonları, batısında yer alan palaestra bölümü nedeniyle hamam sıralı plan tipindedir¹⁷⁸. M.S. 2. yüzyıla ait sıralı tip hamama M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısında kentte gerçekleşen planlama sonrası hamamın salonlarının kuzeyine doğu-batı yönünde ikinci bir apodyterium ile doğusunda buna bağlı olan apsiste havuzu bulunan ikinci frigidarium bölümü eklenmiş olup Geç Antik Dönem Laodikeiası'na özgü özel bir plan tipine sahip olmuştur¹⁷⁹.

¹⁷⁰ Büyükkolancı 2005, 311.

¹⁷¹ Şimşek 2013, 189.

¹⁷² Şimşek 2013, 189; bkz. Şimşek 2013, 190, Res. 249.

¹⁷³ Daşbacak 2006, 90; bkz. Daşbacak 2006, 211, çiz. 6; bkz. Daşdabak 2006, 214, çiz. 9.

¹⁷⁴ Daşbacak 2006, 98.

¹⁷⁵ Daşbacak 2006, 100.

¹⁷⁶ Goretti 2004, 165.

¹⁷⁷ Daşbacak 2006, 100.

¹⁷⁸ Büyükkolancı 2014, 224.

¹⁷⁹ Büyükkolancı 2014, 224; plan için bkz. Büyükkolancı 2014, 209.

3.1.2 Güney Hamam-Gymnasium

Laodikeia Hamam Gymnasium Yapısı, Kentin güneyinde hamama bitişik halde stadyum'un oturma sıraları, kuzeyinde palaestra ve bouleterion yer alır. Hamamın duvarı 1.5 m. kalınlığında, çift sıralı örgü sisteminde, düzgün kesilmiş traverten bloklardan yapılmıştır¹⁸⁰. Laodikeia Hamam Gymnasiumu, kuzey güney doğrultulu, birbirine simetrik odalardan oluşmaktadır¹⁸¹. Henüz kazısı yapılmayan Güney Hamam-Gymnasium kompleksi, "sıralı ikiz hamam" plan tipindedir¹⁸². Alandaki mimari bloklarda Hadrianus Dönemi'nin stil özelliğini göstermekle birlikte Hadrianus'un, Laodikeia'yı ziyareti adına yapılmıştır¹⁸³.

3.1.3 Batı Hamamı

Kentin Aphrodisias Caddesi'nde, doğu-batı doğrultulu, salonların paralel olarak yan yana sıralanması ile oluşturulmuş hamamın bazı kemerleri yüzeyde gözlenebilmektedir. Düzgün traverten bloklardan yapılmış hamamın duvarlarında, döneminde mermer kaplama olduğunu gösteren veriler bulunmaktadır. Laodikeia Batı Hamamı, asimetrik plana sahip olup Miletos Faustiana, Side Liman Hamamıyla, yıkanma odalarının birbirine paralel ve yana yana sıralanmaları yönüyle benzerdir¹⁸⁴. Laodikeia Batı Hamamı'ndaki yarım daire formlu yıkanma nişleri, paralel sıralanmış odalar, Laodikeia Hamam Gymnasium ve Laodikeia Bazilika Hamamı ile benzerlikleri yönüyle M.S. 2. yy.'da inşaa edilmiştir¹⁸⁵.

3.1.4 Doğu Hamamı

Yapı, kent merkezine doğru uzanan Suriye Caddesi'nin kuzeyinde tepe üzerinde yer alır¹⁸⁶. M.S. 2. yy.'a tarihlenen yapı, merkezi plan tipinde¹⁸⁷, kesme büyük traverten bloklardan tonoz ve kemer sistemiyle yapılmış, doğusunda kuzey-güney yönünde uzanan uzun salon, apodyterium ve yıkanma mekânlarına geçişi sağlayan koridorlar bulunmaktadır¹⁸⁸. Hamam doğu yönünde basamaklı bir podyum ile yükseltilmiş, batı tarafında doğu-batı yönünde sıralanmış beş adet alan bulunmakta olup ortadaki alan calidarium olmalıdır. Calidariumun duvarlarında bulunan nişler ısıtma sistemi ve

¹⁸⁰ Şimşek 2013, 196.

¹⁸¹ Daşbacak 2006, 102; Çiz. için bkz. Daşbacak 2006, 220.

¹⁸² Şimşek 2013, 196; Res. için bkz. Şimşek 2013, 196-197.

¹⁸³ Şimşek 2013, 201.

¹⁸⁴ Daşbacak 2006, 124-125.

¹⁸⁵ Daşbacak 2006, 125.

¹⁸⁶ Res. için bkz. Şimşek 2013, 205.

¹⁸⁷ Plan tipi için bkz. Şimşek 2013, 206, Res. 273.

¹⁸⁸ Şimşek 2013, 205.

yıkınma havuzlarıyla bağlantılıdır¹⁸⁹. Calidariumun iki yanında tepidarium ve frigidarium olmalıdır. Yapının batısında muhtemelen agora bulunmaktadır¹⁹⁰.

3.2 Tripolis

Tripolis, Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Mahallesi sınırları içerisinde, antik coğrafyada Lydia Bölgesi'nde, Lykos Vadisi'nin kuzeybatı ucunda, vadiye hâkim tepenin güney yamacına yaslanmaktadır. Kent, Hellenistik Dönemde Apollonia ismiyle kurulmuştur. Augustus Dönemi'nden itibaren kentin ismi Tripolis'tir.

Kent, stratejik ve jeopolitik anlamda oldukça önemli bir konumda olup önemli ticaret yollarının geçiş güzergâhındadır¹⁹¹.

Kent, İmparatorluk Dönemi'nde 123 ha'lık alanı kapsarken, M.S. 400 civarında küçülerek yaklaşık 15 ha'lık bir alanda yerleşim görmüştür¹⁹². Tripolis'te en çok kullanılan taş cinsi travertendir¹⁹³.

Tripolis'te bilinen 2 adet hamam yapısı vardır. Büyük Hamam ve Tiyatro Hamamı olarak isimlendirilen yapılar, Lykos Vadisi Kentleri hamam yapılarına özgü sıralı plan tipinde, M.S. 2. yy.'da inşa edilmiştir¹⁹⁴.

3.2.1 Büyük Hamam

Tripolis Hamam Yapısı, düzlük bir alan üzerinde, kuzey güney yönlü, dikdörtgen formlu, tiyatronun güneybatısında bulunmaktadır. Yapı 85,45 x 63,36 m. ölçülerindedir¹⁹⁵. Hamamda görülen yarım daire formlu nişleri Hierapolis, Laodikeia, Karahayıt, Aphrodisias Hamamı calidarium bölümlerinde görülmekte olup Laodikeia Hamamları ve Hierapolis Kuzey Hamamı'ndaki gibi paralel eksenli salonlar halinde yapılmıştır¹⁹⁶. Salonların planı, M.S. 2. yüzyılda yapılan Side Liman Hamamı, Laodikeia Batı Hamamı ve Hierapolis Kuzey Hamamıyla benzerdir¹⁹⁷. Tripolis Hamamı, ince yonulu düzgün yüzeyli dörtgen traverten bloklardan, simetrik yerleştirilmiş mekânlarla sıralı plan tipinde M.S. 2. yy.'da inşa edilmiştir¹⁹⁸.

¹⁸⁹ Şimşek 2013, 205.

¹⁹⁰ Şimşek 2011a, 119.

¹⁹¹ Duman 2017, 1.

¹⁹² Duman 2018, 345.

¹⁹³ Duman 2018, 350.

¹⁹⁴ Bilgiler Tripolis Kazı arşivinden alınmıştır.

¹⁹⁵ Hamamın ölçüleri Tripolis Kazı arşivinden alınmıştır.

¹⁹⁶ Daşbacak 2006, 135; plan için bkz. Daşbacak 2017, 93, Fig.4.

¹⁹⁷ Daşbacak 2017, 91.

¹⁹⁸ Daşbacak 2017, 98.

3.2.2 Tiyatro Hamamı

58,85x44 m. ölçülerine sahip, kentteki ikinci hamam, Tiyatro'nun güneydoğusunda yer almaktadır. Güney ve batı duvarları sağlam durumda kalmış olan hamamın güneybatı köşesinde külhan bölümüne ait kemer ve calidarium bölümüne ait havuz görülmektedir. Kuzey – güney yönlü uzanan sıralı tipteki hamamda güneyden kuzeye doğru calidarium (sıcaklık), tepidarium (ılıkılık) ve frigidarium (soğukluk) bölümleri bulunmaktadır. Traverten bloklardan yapılan hamam M.S. II. yy.'da inşa edilmiştir¹⁹⁹.

3.3 Hierapolis

Phrygia Bölgesi'nde doğal bir kale görünümünde olan Hierapolis, Lykos Vadisi'nin doğusunda, Denizli İli'nin yaklaşık 18 km. kuzeydoğusunda, Çökelez Dağı'nın batı yamacında, Vadi'ye hâkim kireçtaşı düzlüğünün üzerinde kurulmuştur.

Kent, M.Ö. 2. yy.'ın başlarında Bergama Kralı II. Eumenes tarafından kurulmuştur. Hierapolis, Pergamon hükümdarı III. Attalos, M.Ö. 133'te öldükten sonra vasiyeti üzerine Roma Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır²⁰⁰.

Kent, ilk olarak Hellenistik kentleşme yapısı özelliğinde kurulmuştur. Ancak Hierapolis'in fay hattı üzerinde bulunmasından dolayı depremler sonucu yapıları yıkılmış ve tekrar tekrar yeni imar faaliyetleri olmuştur.

Hierapolis'te 4 adet hamam yapısı bulunmaktadır. M.S. 2. yüzyıldaki yeni imar faaliyetleri sonucu kentin kuzeyinde ve güneyinde 2 adet hamam yapısı inşa edilmiştir²⁰¹. Hierapolis'teki II. yüzyıl hamamları iyi cins yerel kireçtaşı özenle kesilerek, duvarlarda, payelerde, mekânları örten beşik tonozlarda kullanılmıştır²⁰². Vadi insanı Anadolu'nun Hellenistik inşaat geleneğini takip ederek, Roma taş işleme sanatının en güzel örneklerini hamam yapılarının inşaatı sırasında kullanmışlardır²⁰³. Kentteki diğer iki hamam ise beşinci yüzyılda inşa edilmiştir²⁰⁴.

¹⁹⁹ Tiyatro Hamamı hakkında edinilen bilgiler Tripolis Kazı arşivinden alınmıştır.

²⁰⁰ Schwertheim 2004, 73.

²⁰¹ D'Andria 2011a, 157.

²⁰² Yegül 2011, 184.

²⁰³ Yegül 2011, 184.

²⁰⁴ Caggia 2015, 123.

3.3.1 Kuzey Hamamı

Hamam, Lykos Vadisi'ne bakan yamacın üzerinde, kentin kuzey nekropolü ile Frontinus kapısı arasında, agoranın batısında yer almaktadır.

M.S. II. yy. başlarına tarihlenen yapı büyük traverten bloklardan yapılmıştır. Hamamın Dönemi'nde üstünün tonozlarla örtülü olduğu, salonlarının mermer kaplı olduğu ve tonoz altlarının stüko ile kaplandığını gösteren izler vardır. Yapının ortasına yerleştirilmiş ana yıkanma odası, her iki yanda simetrik olarak yapılan ikişer odası ile kuzeybatı – güneydoğu yönünde yapılmış, Calidariumun her iki yanında yapılan çift apoditerium ve tepidarium yer almaktadır²⁰⁵.

Hamamın kemer ayakları ile yapı, orta ve yan olmak üzere üç nefe ayrılmıştır²⁰⁶. Hamam yapısı, Laodikeia Hamam Gymnasium ve Aphrodisias Hadrianus Hamamı gibi paralel eksenli ve simetrik olarak inşaa edilmiştir²⁰⁷.

3.3.2 Sekizgen Hamam

Kentin doğu yamacında, Aziz Philippus Kutsal Alanı'na giden merdivenli yolun başlangıcında bulunan hamam yapısı, M.S. V. yüzyıl başında sekizgen plan sisteminde inşaa edilmiştir²⁰⁸.

Hamam yapısı sekizgen planının yanı sıra Bizans Dönemi'nde banyo ve hamamların uğradığı değişimdir ve Geç Antik Dönemden Osmanlı Hamamları'na geçişin mimari tipolojisi için önemli ipuçları sunmaktadır²⁰⁹. Hamamdaki bazı mekânlar dörtgen levhalardan oluşan hypocaust sistemiyle ısıtılmaktaydı²¹⁰.

Hamamın duvar yapım tekniği Karahayit Hamam Yapısı Calidarium doğu duvarı ile büyük benzerlik göstermekte olup aynı duvar ustaları çalışmış olmalıdır (**Fig. 135**). İ.S. VII. yüzyılın ikinci yarısındaki deprem hamam yapısına ağır hasarlar verir ve bu tarihten sonrada kullanımı sona erer²¹¹.

²⁰⁵ Daşbacak 2006, 55; Çiz. için bkz. Daşbacak 2006, 211.

²⁰⁶ Daşbacak 2006, 55.

²⁰⁷ Daşbacak 2006, 62.

²⁰⁸ Caggia 2015, 123. ayrıca çizim ve res. için bkz. Caggia 2015, 123, Res. 77-78; ayrıca detaylı bilgi için bkz. Caggia 2008, 96.

²⁰⁹ Caggia 2015, 123.

²¹⁰ D'Andria 2011b, 82.

²¹¹ Caggia 2015, 123.

3.3.3 Bizans Hamamı

Hamam, Agora'nın güney stoasında inşa edilmiştir²¹². Kentin kuzey girişinde, kapı ve nymphaeumdan sonra kamu yararına yapılmış olan Hamam, sur duvarının hemen yanındadır²¹³. Hamam, doğu-batı doğrultulu, dikdörtgen planlı olup üç adet mekânı incelenebilmiştir²¹⁴. Yapının batı tarafında, sıvalı iki havuz olup doğrudan ısıtma sistemine sahip değildir, bu sebeple frigidarium olduğu tahmin edilmektedir²¹⁵. Mekânın doğusunda, dörtgen nişler, mermer taban döşemesi ve hypocaust sistemi bulunmaktadır²¹⁶. Hamamın çatı örtüsü muhtemelen tuğla bir kubbe ile örtülüydü.²¹⁷. Yapı, M.S. 5. ve 6. yy.'larda inşa edilmiş, M.S. 7. yy.'daki depremden sonra Hierapolis'teki çoğu yapı gibi terk edilerek kullanılmaz hale gelmiştir.

3.3.4 Güney Hamam

Kentin güneybatısındaki hamam, Vadisi'nin doğusundaki yamaç üzerinde konumlanmıştır²¹⁸. İmparatorluk Dönemi, Hadrianus Hamam tiplerinin en görkemli hamamlarından olan yapı, soğuk, ılık ve sıcak, büyük salonları, havuzları, yıkanma bölümleri, kütüphane, palaestra, gymnasiumu ile kompleks bir yapı olarak ön plana çıkar²¹⁹. Masif duvar ve bazı tonozları ile ayakta kalabilmiş olan yapının iç mekânlarının mermerle kaplı olduğuna dair izler vardır. Girişte büyük avlu, iki yanında büyük holler bulunan kapalı dikdörtgen alan ve daha sonra yan yana havuzlu odaları vardır. Antik dönemin en büyük hamam yapılarından olup yaklaşık 15 000 m² alana sahipti. Roma hamamlarının ortak özelliklerinden olan calidarium, tepidarium, frigidarium'un üst tonozları örtülüdür. Merkeze yerleştirilmiş calidarium, calidariuma paralel ve dik kesecek şekilde simetrik salonlar, calidariumun uzun kenarlarına yapılan yarım daire ve dikdörtgen nişler, kesme traverten bloklar, dolaşım şeması Laodikeia Hamam Gymnasium ve Hierapolis Güney Hamamı ile benzer özellikleridir²²⁰. Hamam, bölgede bol miktarda bulunan traverteni çalışmakta olan ustalar tarafından M.S. 2. yy.'daki inşai faaliyetlerin etkisiyle yapılmıştır²²¹.

²¹² D'Andria 2003, 126.

²¹³ D'Andria 2003, 126.

²¹⁴ Giacomo 2015, 114.

²¹⁵ Giacomo 2015, 114.

²¹⁶ Giacomo 2015, 114.

²¹⁷ D'Andria 2003, 126.

²¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. D'Andria 2015, 145.

²¹⁹ Ceylan 1999, 189.

²²⁰ Daşbacak 2006, 82.

²²¹ D'Andria 2003, 192.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARAHAYIT HAMAM YAPISI

4.1 Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Karahayıt Hamam Yapısı; Denizli İli, Pamukkale İlçesi, Karahayıt Mahallesi, tapunun 735 ve 325 numaralı parselinde kayıtlı taşınmazında bulunmaktadır. Antik coğrafyada, Phrygia Bölgesi'nde bulunan, Hierapolis Kenti ile Lydia Bölgesi'nde bulunan, Tripolis Kenti arasındaki antik yol güzergâhında, Lykos Vadisi'ne bakan ovaya hâkim yamaç üzerinde bulunmaktadır.

Alanda yapılan Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 21.03.2013 tarih ve 56979 sayılı, 24.06.2014 tarih ve 122293 sayılı, 20.02.2015 tarih ve 34389 sayılı izin belgeleri doğrultusunda yapılmıştır.

2013-2015 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarının temel amacı yüzeyinde yoğun mimari blok ve mimari parçaların gözlemlendiği şifalı termal suları ile günümüzde sağlık turizm merkezi olan Karahayıt Mahallesi'nin tarihini aydınlatmaktır (Fig. 2).

4.1.1 Yuvarlak Planlı Havuz

Taşınmazın yüzeyinde mimari bloklarını gözlemleyerek başlanılan kazı çalışmaları sonucunda (Fig. 3-5) döneminde travertenden yapılmış, etrafı paye, paye başlığı ve arşitravlarla çevrili yuvarlak planlı havuz tespit edilmiştir (Fig. 6-10).

Havuz, küçük tahribatlar hariç kısmen sağlam olarak açığa çıkartılmıştır. Havuzun sadece oturmak amacıyla bir basamağı olduğu ve suyun bir insanın oturduğunda omuz seviyesinde kaldığı, havuzun termal sağlık amacıyla yapıldığı tespit edilmiştir (Fig. 9-10, 67). Arkeolojik kazı çalışmaları sırasında dört adet arşitrav, 5 adet paye başlığı ve yapıya ait payeler in situ²²² olarak açığa çıkartılmıştır. Payelerin kadesiz olduğu gözlenmiştir.

Kazı çalışmaları ilerledikçe yapıya ait restorasyon çalışmalarında kullanılabilecek diğer mimari parçaların yaklaşık yüzde doksanı bulunmuştur. Havuzun doğu bölümünde iki paye arasının yerel taşlarla örülen termal suların aktığı bir adet yikanma nişi ve nişte karşılıklı iki adet muhtemelen kandil koymak amacıyla yapılmış küçük kandil gözünün yapıldığı görülmüştür. Yapıdaki diğer payelerin arasına

²²² Payelerin üç adeti yarım olarak in situ halde bulunmuştur.

döneminde yerel taşlarla yapılmış duvar örülerek birleştirildiği ve duvarların sıvalı olduğu gözlenmiştir²²³ (Fig. 11). Günümüze payeler arasında bazı duvar ve duvarlarda yer yer sıva izleri korunagelmıştır (Fig. 86-89).

Havuzun ana girişi hakkında arkeolojik kazı çalışmaları sırasında herhangi bir veri henüz elde edilemese de kaynak taramaları doğrultusunda havuzun girişi portik bölümü olan batıdan olmalıdır. Ayrıca Gortys Grek Hamamı'nda gözlemlendiği gibi bazı payelerin arasından diğer mekânlara dar girişler olmalıdır²²⁴.

Yuvarlak planlı havuz ve havuzu çevreleyen paye, paye başlığı, arşitravlar Hierapolis M.S. 2. yy'a tarihlenen Roma Hamamı, Su Deposu, Mezarlarındaki üst yapı mimari elemanları ile kısmen benzerlikleri yönüyle M.S. 2. yy.'ın başlarında yapılmış olmalıdır(Fig. 69)²²⁵.

4.1.2 Portik

Yapılan kazı çalışmalarında hamam yapısının batı bölümünde portik tespit edilmiştir. Kuzey güney yönlü devam eden portikte 4 adet kaide in situ halde bulunmuştur. Kaideler arası mesafe 238 cm. olup kaideler ile doğusundaki duvar mesafesi 266 cm.'dir. Kaideler düz travertenden yapılmış blokların üzerine oturtulmuştur. Attik İon tipindeki sütun kaidelerinin kısmen benzeri Knidos Hellenistik Stoa'da bulunmaktadır²²⁶.

İlerleyen kazı çalışmalarında kaidelere ait 1 adet sütun ve 2 adet sütun tamburu yapının farklı yerlerinde açığa çıkartılmıştır. Söz konusu sütun ve sütun tamburları yivsiz olup hamam yapısı hakkında herhangi bir tarih vermemektedir.

Ancak kazı çalışmalarında tespit edilen 2 adet İon sütun başlığı M.S. 2. yy.'ın başlarına tarihlendirilmektedir²²⁷ (Fig 132). Bu blokların doğusuna havuzdan gelen termal suyun aktığı kanal tespit edilmiştir. Kanalin bir kolu batıya diğer kolu portikle aynı seviyede kuzeye doğru devam etmektedir. Söz konusu portiğin doğu bölümünde yer alan duvar ile sütunların arasının üst örtüsü, tonozlu olduğu ya da düz şekilde kapatılarak bağlanmış olmalıdır²²⁸.

Ayrıca portiğin batı bölümünde bulunan alanın henüz arkeolojik kazısı yapılmamıştır Fikret Yegül'ün "*Kamuya açık hamamı, ev hamamından ayıra temel*

²²³ Pompeii'deki benzer havuz için bkz. Yegül 2006, 60, Fig.,30.

²²⁴ Gill 2004, 255, Fig. 37.

²²⁵ Daşbacak 2006, 242, Res. 13-14.

²²⁶ Coşkun 2011, Lev. XVII 1-2.

²²⁷Karşılaştırma için bkz. Bingöl 1980, 34, Taf. 12, 73-76, 85, 161-162.

²²⁸ Olması muhtemel çatı sistemini karşılaştırmaları için bkz. Yegül 1993, 378, Fig. 12; Yegül 1993, 384.

özelliklerden biri de (boyut, amaç, mülkiyet, olası teknolojik üstünlükler hariç) onların açık havada yapılacak jimnastik için yeterli boyutta alanlara sahip olmalarıdır. Banyo öncesinde jimnastik geleneği vardır ve bunun için ayrılan alan, genellikle yürüyüş yapmak ya da arkadaşlarla sohbet etmek için zevkli ortam sağlayan sütun dizileriyle çevrelenen avludur. Avlu ya da palaestra, jimnastik ve banyoyu geliştiren sosyal geleneğin doğrudan doğruya mimariye yansımalarıdır²²⁹ cümlesine dayanarak söz konusu portiğin batısındaki henüz arkeolojik kazısı yapılmayan alan palaestra olmalıdır. Palaestra'larda yapılan fiziksel egzersizlerden sonra yıkanıp temizlenmek için hamamın soyunma ve bekleme odalarına giriş yapılırdı²³⁰. Portik ve portiğin doğusundaki yıkanma alanlarının benzerini Nemea'daki Erken Hellenistik Dönem'e tarihlenen Grek Hamamı'nda görmek mümkündür²³¹. Söz konusu Grek Hamamı'nda yıkanma alanlarının önünde sütunların yer aldığı alanla Karahayıt Hamam Yapısı'ndaki portik kısmen benzer özellikler taşımaktadır²³².

4.1.3 Termal Su Kanalları

Kazı çalışmaları sırasında yapının doğusunda termal su kanalları tespit edilmiştir. Tespiti yapılan termal su kanallarından biri küçük nişli banyoya, diğeri iki paye arasından direk yuvarlak planlı havuza aktığı görülmüştür. Suyun sağlık amacıyla kullanıldığı ve termal suyun yuvarlak planlı havuzdan yapının portik bölümüne gideri olduğu tespit edilmiştir.

Yapıdaki termal su kanalları M.S. 1. ve 2. yy.'larda yapılmış olmalıdır. Sonrasında bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda muhtemelen 3. ve 5. yy.'larda tamir edilerek yapı tarihi boyunca kullanılmıştır (**Fig. 6-7**). Termal su kanalı yapının doğu bölümünde sınırı çizen duvarın doğusuna kadar tek kanal halinde geliyor olmalıdır. Sıkıştırılmış toprak harcı ve pişmiş toprak düz plakalarla yapılan termal su kanalları, yapının doğu bölümündeki sınırı çizen duvardan itibaren 3 ana bölüme ayrılmıştır. Sonrasında ana bölümlerden daha küçük kanallara ayrılarak pişmiş toprak su künkleri²³³ yardımıyla hem duvardan ısıtmak hem de yıkanmak amacıyla havuzlara dağıldığı tespit

²²⁹ Yegül 2006, 50-53; Yegül 2010, 17, Fig. 5.

²³⁰ Mert 2009, 48.

²³¹ Gill 2004, 76-77.

²³² Gill 2004, 76-77; Ayrıca Fig. İçin bkz. Gill 2004, 275, Fig. 68.

²³³ Özellikle hamamın güney bölümündeki dikdörtgen planlı mermer kaplama havuzda, nişli banyoda, calidariumda duvar içine yerleştirilmiş pişmiş toprak su künkleri tespit edilmiştir.

edilmiştir. Alanda arkeolojik kazı çalışmaları sırasında herhangi bir mermer kalıntı bulunamamıştır²³⁴.

Fikret Yegül “*Hamam teknolojisinin erken gelişiminde termal kaynakların oynadığı rolün yanı sıra, bu kaplıca yerleşimleri hastalıklarına şifa bulmak isteyen, ağrılarından sızularından kurtulmak isteyen kitleler için popüler tatil yerleriydi*”²³⁵ sözleriyle termal kaynakların ve kaplıca yerleşimlerinin birçok hastalığa iyi gelen tatil yerleri olduğundan bahsetmiştir.

4.1.4 Calidarium

Yapının orta bölümünde yer alan etrafı paye ve arşitravlarla çevrili yuvarlak planlı havuzun güneyinde calidarium bölümünün kazısı yapılmıştır (**Fig. 12**). Döneminde mermer kaplama olduğu anlaşılan calidariuma giriş, yuvarlak planlı havuzun güneyinde bulunan iki paye arasından sağlanmaktadır. Bu durum yapının sonradan genişletilmiş olduğunun örneklerinden biri olmalıdır.

Calidariumun girişinin yaklaşık 2 m. güneyinde benzeri Anadolu’da en erken tarihli (II. Eumenes Dönemi) Bergama Büyük Gymnasium Yapısı’nda²³⁶ tespit edilen mermer kaplama 2 adet yıkanma nişi karşılıklı olarak tespit edilmiştir. Bu yıkanma nişlerinin başka örneklerini Tripolis Büyük Hamamda²³⁷, Hierapolis Kuzey Hamamda²³⁸, Hierapolis Güney Hamamda²³⁹ ve Laodikeia Merkez Hamamı²⁴⁰, Aphrodisias Hadrian Hamamında²⁴¹ gibi birçok hamam yapılarında görmekteyiz. Fakat Karahayıt Hamam Yapısı’ndaki yıkanma nişleri mekânla bağlantılı olarak tek kişinin sığabileceği (yaklaşık bir m²) kadar küçük ölçülerde yapılmış olması yönüyle farklıdır.

Calidarium duvarlarının M.S. 5. yy.’a tarihlenen Hierapolis Sekizgen Hamam Nişli banyodaki duvar ile yapım tekniklerinin benzer olması nedeniyle Calidarium M.S. 5. yy.’da yapının ihtiyaçları doğrultusunda genişletilerek yapılmış olmalıdır. Vitruvius “*Laconicum’un oranları yukarıda anlatıldığı şekilde olmalı, karşısında da ılıklik (calidarium) (L) yer almalıdır*” ve Fikret Yegül “*Bu odaların her ikisi de hypocaust ile*

²³⁴ Termal su kanalları ve yuvarlak planlı havuz bölümünde hiç mermer yapı kalıntısı bulunamaması, traverten kullanılması Lykos Vadisi Kentlerinde özellikle Hierapolis gibi Antik Kentlerin etkisiyle M.S. 1. ve 2. yy.’larda travertenden yapılmış yapıların bölgede maddi imkânsızlıktan değil moda olmasından kaynaklı olmalıdır ve yapının bu bölümlerini tarihlendirmemizde yardımcı olacaktır.

²³⁵ Yegül 2011, 67.

²³⁶ Şahin 2009, 40.

²³⁷ Daşbacak 2006, 132; Daşbacak 2017, 95.

²³⁸ Daşbacak 2006, 61.

²³⁹ Daşbacak 2006, 67.

²⁴⁰ Büyükkolancı 2005, 311; Daşbacak 2006, 96.

²⁴¹ Daşbacak 2017, 95.

ısıtılır ve iki odaya da sadece sütun dizilerinin bulunduğu taraftan girilebilir.²⁴² diyerek, calidariumun, hypocaust sistemiyle ısıtıldığı ve hamamların portik bölümlerinden girişleri olduğundan bahsetmektedir.

4.1.5 Hypocaust

Hamamın erken evresi olan M.S. 1. yüzyıl ile 2. evresi olan 4. yüzyıl arasında Phaselis Küçük Hamamda²⁴³ gözlemlendiği gibi Hypocaust sistemi olmaksızın kullanıldığı düşünülmektedir. Muhtemelen M.S. 5. yy.'da yapıya bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda ek olarak yapılan calidarium ve calidarium bölümünün altında mekânları ısıtmak amacıyla yapılmış hypocaust sistemi tespit edilmiştir²⁴⁴. Fikret Yegül, hypocaust sisteminin en erken verileri hakkında “Klasik dünyadaki gerçek hypocaust ile ilgili en erken ve kesin veriler, Pompeii'deki Stabia Hamamları'ndan (IV. Dönem, M.Ö. 2. Yüzyılın sonu) ve Olympia'daki Yunanistan Hamamları'ndan (IV. Dönem, yaklaşık M.Ö. 100) gelir”²⁴⁵ şeklinde bilgi verir.

Ayrıca Anadolu'da Laodikeia²⁴⁶, Hierapolis²⁴⁷, Aphrodisias²⁴⁸, Phaselis²⁴⁹, Ephesos²⁵⁰ gibi birçok kentin hamamlarında Hypocaust sistemlerini görmek mümkündür.

Yapıdaki Calidarium bölümünün altında tespit edilen Hypocaust'un tamamına yakınının toprak ile dolduğu görülmüştür (**Fig. 13**). Sistemin güneyinde pişmiş toprak kare plakalarla koridor oluşturarak giriş bölümünün yapıldığı tespit edilmiştir (**Fig. 14**). Giriş bölümünden başlanarak sistemdeki dolgu toprak boşaltılmıştır (**Fig. 16-20**). Dolgu toprağın boşaltılması sonucu sistemin giriş bölümünde benzeri Ephesos Varius Hamamı Hypocaust'unda²⁵¹ da görülen yuvarlak kesitli baca (**Fig. 15**) ve sınır duvarından buharların çıkması için boşluklar açığa çıkartılmıştır.

Fikret Yegül hypocaust sistemindeki bacalar için “Sıcak gazların etkin biçimde dolaşımını sağlamak için bir baca gereklidir. Normal olarak, duvarın içine yerleştirilmiş birkaç pişmiş toprak boru(kare ve yuvarlak kesitli) gerekli çekmeyi

²⁴² Yegül 2006, 50; Vitruvius V, XI, 2.

²⁴³ Arslan-Önen 2016, 310.

²⁴⁴ Hypocaust çiz. için bkz. Brödner 1983, 19, Z 6; Büyükkolancı 2014, 225; Vitruvius V, X, 2; Karatağ 2013, 193.

²⁴⁵ Yegül 2006, 88.

²⁴⁶ Büyükkolancı 2005, 312.

²⁴⁷ Daşbacak 2007, 262, Res. 53-54.

²⁴⁸ Smith-Ögüş 2017, 29, Res. 3.

²⁴⁹ Arslan-Önen 2016, 308.

²⁵⁰ Brödner 1983, 161, T 60 b.

²⁵¹ Daşbacak 2006, 263, Res. 56.

*oluşturmak için yeterlidir.”*²⁵², duvar içindeki boşluklar hakkında “*Tabanın yan sıra ısıtma elemanı olarak duvardan da yararlanılması daha etkili bir ısıtma ile hypocaust’un sıcak gazlarının daha etkili bir kullanımını (ve yeniden kullanımını) sağlar. “İçi boş duvar” birçok yöntemle yapılabilir. Seneca bunu kısaca “inpressi parietibus tubi” (“duvarın içine yerleştirilmiş borular” olarak yukarıdaki alıntıda olduğu gibi) biçimde adlandırır*”²⁵³ diyerek bilgi verir.

Söz konusu boşluklar calidarium bölümünün doğu ve batı duvarları boyunca mekânı ısıtmak ve hamamın bölümlerine sıcaklığı dağıtmak amacıyla yapılmıştır (**Fig. 21-22**). Söz konusu duvar boşluklarını hypocaustun devamı olabileceğini Patara’daki Hürmalık Hamamı’nda olduğu gibi “(…) hamamın beden duvarlarıyla plakalar arasında bir hava boşluğu elde edilmiş olur. Bu hava boşluğu altta hypocaustla bağlantılıdır. Isıtılan geniş duvar yüzeyleri hypocaustun devamı gibi düşünülebilir”²⁵⁴ F. Fatih Gülşen’in sözüyle açıklanabilir.

Ancak boşluklarda arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda kaynaklarda belirtilen içi boş pişmiş toprak tuğlaların (tubuli²⁵⁵) tespit edilememesi ilginçtir²⁵⁶. Hypocaust bölümünde pişmiş toprak yuvarlak sütunlar orta bölümde, pişmiş toprak kare sütunlar kenarlara yerleştirildiği görülmüştür (**Fig. 16-19**). Hypocaustun taşıyıcı sütunlar arası mesafe antik yazar Vitruvius’un da “*Sıcak banyo odalarının asma zeminleri aşağıdaki gibi inşa edilmelidir. Önce zeminin yüzeyi, ocağa doğru eğimlendirilmiş bir buçuk ayak kare ölçüsünde kiremitlerle kaplanmalıdır; bu eğim içeriye bir top atıldığında topun ortada durmadan kendiliğinden külhana geri yuvarlanmasını sağlayacak düzeyde olmalıdır. Böylelikle, ocağın ısıtıması asma zeminin altına daha çabuk yayılabilecektir. Bunların üzerine, sekiz inçlik tuğlalardan oluşan direkler inşa edilerek, birbirlerinden, iki ayaklık kiremitlerle kapatılabilecekleri aralıklarla yerleştirilirler. Bu direkler iki ayak yüksekliğinde olmalı ve killa karıştırılmış kille döşenerek üzerleri zemini taşıyan iki ayaklık kiremitlerle örtülmelidir*”²⁵⁷ belirttiği gibi 1,5 ayak ölçüsünde (yaklaşık 80 cm.), hypocaustun sütun yüksekliği ve üst örtüsünün 2 ayak ölçüsünde (80-100 cm) pişmiş toprak plakalarla kaplı olup plakalar üzerine yaklaşık 17 cm. kırık tuğla karışımı üzerine mermer kaplamak amacıyla yapılmış zemin döşemesi ve en üstte calidarium

²⁵² Yegül 2006, 89.

²⁵³ Yegül 2006, 94.

²⁵⁴ Bkz. Gülşen 2008, 457-458.

²⁵⁵ Karatağ 2013, 409; Tubuli çizimi için bkz. Yegül 2010, 88, Fig. 38.

²⁵⁶ Bu durum bizlere hypocausttaki buharın pişmiş topraktan yapılmış içi boş tuğlalar olmadan direk calidarium bölümüne çıktığını göstermektedir.

²⁵⁷ Vitruvius V, X, 2.

bölümünde yıkanma alanları bulunmaktadır²⁵⁸. Taşıyıcı yuvarlak sütunların kaide ve üst bölümünde, taşıyıcı olarak 2'şer adet pişmiş toprak kare plaka ile desteklendiği tespit edilmiştir. Taşıyıcı sütunlarda pişmiş toprak yuvarlak plakalar kalınlığına yakın ölçüde yoğun pişmiş toprak plaka kırıklı kırmızımsı harç kullanarak tutturulduğu görülmüştür.

Fikret Yegül'ün de "*Hypocaustun tabanı, kısa ve birbirine yakın yerleştirilmiş sütunlar(minik payeler) tarafından taşınır. Merkezlerinde yaklaşık 0.60-0.80 m olan sütunlar (phile) bir tür "asma kat" yaratırlar ve eski İtalyan kaynaklarında suspensura olarak geçerler ve yine aynı özelliklerinden dolayı balnae pensiles (asma hamamlar) terimi ortaya çıkar. Asma tabanın kendisi, 0.20-0.40 m kalınlıkta, bir beton/ harç ile karışık kırık tuğla ve çakıldan döşemenin içine oturacağı yuvayı oluşturmaktadır. Bu kalınca taban, bir kenarı 0.60 metre (iki ayak) olan kare tuğlaların (bipedales) yarattığı düzgün bir yüzeyin üzerinde yer almaktadır*"²⁵⁹ bahsettiği üzere Hypocaust tabanının sıkıştırılmış toprakla yapıldığı tespit edilmiştir. Pompeii Merkez Hamamları ısıtma sistemi, havuzdan şematik kesit²⁶⁰ ile benzerlik gösteren Hypocaust kısmı yaklaşık %90 lık bölümü sağlam ortaya çıkmış olması yönüyle Lykos Vadisi Kentleri içerisinde arkeolojik kazısı yapılmış en güzel ve korunmuş örneğini temsil etmektedir (**Fig. 19, 20**).

4.1.6 Praefernium

Calidarium (**Fig. 21, 22**) güneyinde yer alan praefernium²⁶¹ bölümünün bir kısmının arkeolojik kazısı yapılmıştır (**Fig. 23, 24**). C. Daşbacak praefernium hakkında "*Praefurnium (ocak), alçak tuğla kemerden ısıtılarak mekâna direk açılan bir sistemdir. Ateş kemerin altında veya kemerin önünde çıkıntı yapan duvarlar arasında yakılırdı. Kullanılan yakıt ise genellikle odundu*"²⁶² diyerek bilgi verir. Praefurnium'da genel olarak odunun yakılmasıyla oluşan duman gazı ve yüksek ısının bütün hypocausta yayılmasıyla mekânların ısıtılması sağlanmaktadır²⁶³.

Yoğun bir yıkıntı ile karşılaşılan arkeolojik kazı çalışmaları sırasında alanın sol bölümünde 2 basamakla sekiye çıkılarak ateş yakıldığı gözlenmiştir (**Fig. 23**)²⁶⁴. Yapıda calidarium bölümü ile ocak bölümünün sınırını çizen duvarın yerel taşlarla örülerek tamir edildiği ve mekânın kullanımına devam edildiği tespit edilmiştir.

²⁵⁸ Karş. için bkz., Yegül 2006, 89, Fig. 71; Nielsen, 1990, 59, Fig. 13.

²⁵⁹ Yegül 2006, 89-91.

²⁶⁰ Her iki kentte bulunan ısıtma sistemi ve havuzların Karş., için Bkz., Yegül 2006, 90, Fig. 72.

²⁶¹ Karatağ 2013, 332.

²⁶² Bkz. Daşbacak 2006, 39; karş. için bkz. Daşbacak 2006, 209, çiz. 4.

²⁶³ Büyükkolancı 2014, 215.

²⁶⁴ Karş., için bkz., Kretschmer 2000, 48, çiz. 52.

Ayrıca söz konusu duvarın altında hypocausta doğru bağlantısı olan iki sıra pişmiş toprak tuğlalardan yapılmış Fikret Yegül'ün de değindiği üzere “*Alçak bir tuğla (ender olarak taş) kemer-bir ekmekçi fırınındaki gibi- doğrudan ısıtılacak olan odanın tabanının altındaki boşluğa açılır. Kimi zaman asıl açıklık olan yakıt koyma açıklığı sadece küçük, kare şeklinde (yaklaşık 0.45 x 0.45 m boyutunda) taştan lentosu olan bir deliktir. Kemerin altındaki ateşleme odası kısa mesafeli çıkıntılar yapan bir çift kör duvarla daraltılır. Veya, Yunanistan'daki gibi Isthmia Roma hamamlarında olduğu gibi bu duvarlar hypocaust'un içine doğru uzanan kanalı meydana getirir. Bu kanalın olası amacı, sıcak gazları yönlendirmek ve fırının çekişini arttırmaktır. Roma ocak ve fırınlarında metal ızgaralar yoktur ve ateş doğrudan taban üzerinde, kemerin altında veya kemerin hemen önündeki kısa çıkıntılı duvarlar arasında yakılır*”²⁶⁵ harçlı kemer tespit edilmiştir. Koridor oluşturularak yapılan kemer, ocak bölümünde Phaselis Büyük Hamamda da gözlemlendiği gibi yaklaşık iki metre uzunluğunda kemersiz düz olarak koridorun devam ettiği tespit edilmiştir (**Fig. 137**)²⁶⁶.

Yapı güneye doğru devam etmekle birlikte toprak kesitinde Hamam Görevlileri A Bölümü'nde arkeolojik kazısı yapılan dairemsi alanlara ait olabilecek veriler gözlenmiştir. Praefernium duvarları, Calidarium duvarlarının uzantısı olup Hierapolis Sekizgen Hamam Nişli Banyo duvarları ile aynı özelliklere sahip olması yönüyle Praefernium, Calidarium gibi M.S. 5. yy.'da yapılmış olmalıdır.

4.1.7 Hamam Görevlileri A Bölümü

Calidarium bölümünün doğusunda Hamam Görevlileri A olarak isimlendirilen mekânın arkeolojik kazısı yapılmıştır. Söz konusu Hamam Görevlileri A bölümü, Fikret Yegül'ün “*Calidarium içinde fırın ve kazanın yer aldığı mutfağın yanına yerleştirilir*” diyerek bahsettiği gibi mutfak olmalıdır. Mekânda 1 adet daire biçiminde alan tespit edilmiştir²⁶⁷. Daire biçimindeki alanın etrafı dairemsi pişmiş toprak tuğla olup tuğlaların altı yerel taşlarla dairemsi duvar örülerek yapıldığı tespit edilmiştir (**Fig. 25**). Söz konusu duvarlarda kil harcı kullanıldığı gözlenmiştir. Aynı zamanda dairemsi alan ile calidarium bölümü arasındaki duvarda F. Yegül'ün bahsettiği üzere “*Praefernium önünde (ya da tam üzerinde) yer alan çıkıntılı duvarlar bronz kazanın üstlerine*

²⁶⁵ Yegül 2006, 98-100.

²⁶⁶ Phaselis'e düzenlenen gezilerde kentte bulunan Büyük Hamam, çalışmanın konusunu oluşturan hamam yapısıyla benzer özellikleri gözlenmiştir. Phaselis Büyük ve Küçük Hamamda Hypocaust sistemlerini gözlemlerken Phaselis Küçük Hamamda praefernium bölümünün kazısı yapılmışken Phaselis Büyük Hamamda praefernium bölümünün kazısının henüz yapılmadığı tespit edilmiştir.

²⁶⁷ Yegül 2006, 48.

konabilmesi için özel olarak biçimlendirilirler. Genel olarak ısı yalıtımını sağlamak için kazanın üzeri taş bir tabaka ile örtülür"²⁶⁸ çıkıntı yapan dairemsi taş duvara ait veriler tespit edilmiş olup alana konduğu düşünülen bronz kazanlarla bağlantılı olmalıdır. (**Fig. 138**).

Mekândaki daire biçimindeki alan hakkında iki önerme sunulabilir.

A) Mekândaki daire biçimindeki alan bakır ya da bronzdan yapılmış kazanların hamamdaki suyun bir kısmını depolamak veya dinlendirmek amacıyla yapılmış olmalıdır ki benzer durum Boscoreole'deki Villa Rustica' da görülür. Boscoreole Villası'nda pişmiş toprak tuğlalardan yapılan ocak üzerinde yer alan bronz kazan hem hamamın ısıtmasında kullanılan calidariumu hem de havuzu ısıtmaktadır. Dolayısıyla Karahayıt Hamam'da da benzer bir durumdan söz etmek olasıdır²⁶⁹.

B) Mekândaki kazı çalışmaları sonucu tespiti yapılan daire biçimindeki alanın altına yatırılan pişmiş toprak künk sistemidir. Söz konusu daire biçimindeki alan ve alanın altına yatırılmış pişmiş toprak künkün benzer örnekleri İtalya ve Yunanistan'da yer almaktadır. Sicilya'daki Yunan Koloni Kenti olan Gela'da M.Ö. 310 - M.Ö. 280 yıllarına tarihlenen ve Yunanistan'daki Gortys Hamamları'nın ilk evresiyle çağdaş olan tabandan ısıtma ile ilişkilendirilen hamamla büyük benzerlik göstermektedir. Bu benzerliği Fikret Yegül "*Sicilya'daki bir Yunan koloni kenti olan Gela'da M.Ö. 310-280 yıllarına ait küçük halk hamamının rotunda'sı (yuvarlak mekanı) oldukça ilkel olmakla birlikte bir tabandan ısıtma sistemine sahip bulunmaktadır. Buradaki ısınma, döşeme altındaki kanallara bağlı birçok fırın aracılığıyla sağlanmaktadır. Gela'daki hamamlar (ki bunlar ayrıca oturmalı tipte küvetlere de sahiptirler) İtalya'da saptanan en erken kamuya açık hamam yapısıdır ve Yunanistan'daki Gortys hamamlarının ilk evresi ile çağdaştır*"²⁷⁰ diyerek hamamlarda tabandan ısıtma ile bağlantılı mekân olduğu fikrini uyandırmaktadır²⁷¹ (**Fig. 26**). Söz konusu mekândaki daire biçimindeki alanın ölçüleri ile Gortys'de tespit edilen Hypocaust sisteminin ölçüleri birbirine yakın olmakla birlikte mekândaki gibi pişmiş toprak tuğlalarla daire şeklinde çevrili olduğu belirtilmektedir²⁷². Ayrıca Gill, Gortys'deki Hamamındaki odanın hypocaust ile ısıtılan en erken tarihli ter odalarından biri olduğunu ve ter banyosunun, aşağıdan fırına bağlanan zeminin altındaki bir kanalla ısıtıldığı ve odanın sadece düşük bir sıcaklığa

²⁶⁸ Yegül 2006, 95.

²⁶⁹ Daşbacak 2006, 39; Yegül 2006, 95.

²⁷⁰ Yegül 2006, 47-48; Bkz. Yegül 2010, 42, Fig. 5.

²⁷¹ Detaylı bilgi için bkz Gill 2004, 59.

²⁷² Gill 2004, 60.

ısıtılacağını belirtmektedir²⁷³. Bu benzerliği yönüyle Karahayıt Hamamı'nın ilk evresini Gortys ve Oeniadae gibi Gerek Hamamları'nın plan tipleriyle kısmen benzerliği ile destekleyerek M.Ö. 3. yy.'a kadar indirilebileceği ihtimalini doğurmakla birlikte Lykos Vadisi Kentleri içerisinde arkeolojik kazısı yapılan en erken tarihli Hamam Yapısı örneğini oluşturabileceği fikrini uyandırmaktadır²⁷⁴. Ancak kaynak taramalarının aksine alanda yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sırasında mimari plan tipi benzerliği hariç destekleyici veri elde edilememiş olup yapılması muhtemel yeni arkeolojik kazı çalışmalarında netlik kazanacaktır.

Hamam Görevlileri A Bölümü'nün genişletilmesi sonunda muhtemelen M.S. 3. ve 4. yy.'larda kullanılmakta olan mekânın giriş bölümü tespit edilmiştir²⁷⁵. Giriş bölümünün sağ destek duvarının yanında giriş bölümünü kapatacak şekilde bir sonraki dönemde kullanılmış daha önceki kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen daire biçiminde ikinci bir alanın bir bölümü açığa çıkartılmıştır (**Fig. 27**). Söz konusu alan hakkında Vitruvius "*Ocak üzerine, birisi sıcak, diğeri ılık, üçüncüsü de soğuk su için olmak üzere üç kazan yerleştirilmeli ve bunların konumları, sıcak su kazanından akan su miktarının ılık su kazanından, ılık su kazanındaki suyun da soğuk su kazanından tamamlanması için elverişli olmalıdır*"²⁷⁶ diyerek bilgi verir²⁷⁷.

Tespiti yapılan ikinci dairemsi alanın birinci dairemsi alan gibi zemini pişmiş toprak olup altı yerel taşlarla dairemsi duvar örerek yapılmış ve duvarda kil harcı kullanıldığı gözlenmiştir²⁷⁸. Bu alanın üzerine muhtemelen hamamda depolanan suyu ısıtmak amacıyla yapılmış pişmiş toprak tuğlaların daire şeklinde iç içe kil harcıyla tutturularak kubbe şeklinde örülen ocağın²⁷⁹ bir bölümü açığa çıkartılmıştır. Fikret Yegül'ün "*Francesco di Capua, Roma hamamlarının kökenlerini, Orta İtalya köylerindeki halkın tıp konusundaki geleneklerine bağlar. Camponia ve Latium'daki çiftlik evleri ile villalarda genellikle bu amaç için kullanılan özel bir oda bulunmaktadır. Bunun daha gelişmiş biçimi ise, daire planlı küçük bir oda olan ve üzeri*

²⁷³ Detaylı bilgi için bkz. Giil 2004, 60; ayrıca Fig için bkz. Gill 2004, 254-255, Fig. 36-38.

²⁷⁴ Gortys Grek Hamam Planı için bkz. Brödner 1983, 10, Z 4; Farrington 1995, 41, Fig 81; Oeniadae Grek Hamam Planı için bkz. Farrington 41, Fig. 82; Gill 2004, 290, Fig. 94.

²⁷⁵ Mekânda tespiti yapılan giriş bölümü 2 destek duvarından oluşmaktadır. Destek duvarları yanındaki calidarium duvarı ve yapının doğu sınırını oluşturan duvardan bağımsız olarak yapılmıştır. Bu durum duvarlar arasında tarihsel farkın olduğunu bizlere kanıtlamaktadır.

²⁷⁶ Vitruvius V, X, I.

²⁷⁷ Ocak ve su kazanlarını karşılaştırmak için bkz. Nielsen 1990, 65, Fig. 23; Brödner 1983, 182, Z 49b.

²⁷⁸ Söz konusu dairemsi alanlar Lykos Vadisi Kentleri Hamam Yapıları içerisinde arkeolojik kazısı yapılarak açığa çıkartılan tek örneklerdir.

²⁷⁹ İç içe daire oluşturularak ve kil harcıyla birbirine tutturulan pişmiş toprak tuğlalardan yapılan ocak hakkında karşılaştırılacak ve örnek teşkil edebilecek veri tespit edilememiştir.

*kubbe ile örtülü "rüstik caldarium'dur. Daha sonra Vitruvius tarafından bu mekân "assa sudatio" ya da laconicum olarak tanımlanacaktır"*²⁸⁰ sözleriyle bağlantılı önermede bulunulmuştur (**Fig. 28, 29**).

Bu iki dairemsi alan arasında yaklaşık 50 cm.'lik kot farkı gözlenmiştir. Muhtemelen ileri dönemlerdeki arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda hamamda güneye gittikçe zemin kotunun düşeceği tahmin edilmektedir. Giriş bölümünde sadece servis geçişi için küçük bir alan bırakılmış, mekânın doğu bölümü ile kuzey bölümündeki duvarların ana kaya üzerine örüldüğü tespit edilmiştir. Mekândaki kazı çalışmaları sonunda taban seviyesine travertenleşmeden dolayı ulaşılamamış, mekânda bir adet in situ olmayan travertenden yapılmış yivsiz sütun ve yapının sağ destek duvarının yanından bir adet pişmiş toprak kandil²⁸¹ tespit edilmiştir (**Fig. 27**).

Mekân ile praefermium arasındaki duvarın ya yıkıldığı ya da mekânların birleştirildiği tahmin edilmektedir (**Fig. 28**). Yapı güneye doğru devam etmekte olup mekânın duvarlarında tespit edilen nişler, mekânın aydınlatılması amacıyla yapılan kandil nişleri olmalıdırlar.

Mekân ile calidarium arasındaki duvarın yapım tekniği Hierapolis Sekizgen Hamamdaki nişli banyolarında görülen duvarlar ile aynı özellikleri göstermekte olup M.S. 5. yy.'da eklenmiş olmalıdır (**Fig. 136**)²⁸². Bu durum bizlere iki yapının çağdaş ve aynı duvar ustalarının çalıştığını kanıtlar niteliktedir.

Mekânın doğu ve güney duvarları yapının ilk evresi olan M.S. 1. ve 2. yy.'larda yapılmış, M.S. 3. ve 4. yy.'larda onarım yapılarak yapı tarihi boyunca kullanılmış olmalıdır.

4.1.8 Hamam Görevlileri B Bölümü

Yapının calidarium bölümünün batısında arkeolojik kazı çalışmaları sonunda Hamam Görevlileri B olarak adlandırılan iki adet oda tespit edilmiştir. Odaların taban seviyesine travertenleşmeden dolayı ulaşılamamış olup odada fay çatlağı tespit edilmiştir (**Fig. 133, 134**).

Odaların işlevi tam olarak belirlenemese de calidarium ve praefermiuma yakın olmasından dolayı hamam görevlileri için yapılmış olmalıdır (**Fig. 30**). Mekân bir önceki evresinde tek büyük bir oda olarak yapılmış olmalıdır. Çünkü odanın ortasındaki duvar Doğu Roma Dönemi özellikleri göstermektedir.

²⁸⁰ Yegül 2006, 47-48.

²⁸¹ Pişmiş toprak kandil 4. yy.'a tarihlendirilmektedir.

²⁸² Caggia 2015, 123.

Aynı zamanda söz konusu odanın önünde döneminde tahrip olmuş başka bir odaya açılmakta ve oradan yapının portik bölümüne bağlanmaktadır. İki oda arasında bağlantıyı sağlayan kapı tespit edilmiş olup tahrip olan odada muhtemelen M.S. 2. yy.'da kullanımda olan bir adet payanda duvarı tespit edilmiştir. Payanda duvarının güneyinde bulunan odanın batısından kapısı olduğu görülmüş olup kapının güneyindeki duvarda sıva izlerine rastlanmıştır. Söz konusu payanda duvarı, portikte tespiti edilen ion başlıklı sütunlarla aynı kot ve hizada yer almaktadır (**Fig. 32, 33**).

Odalarda travertenleşmeden dolayı taban seviyesine ulaşamamasına rağmen calidarium ve yuvarlak planlı havuzun seviyesinden yaklaşık 50 cm. aşağı kotta bulunmaktadır.

4.1.9 Yuvarlak Planlı Havuzun Kuzeyindeki Mekânlar

Yuvarlak planlı havuzun kuzeyinde tespit edilen mekânlar kendi içerisinde bütünlük oluşturduğu ve henüz kazısı tamamlanmadığı için tek başlık altında değerlendirilmiştir.

Termal su kanallarının aktığı ana kollardan en kuzeyinde ve daha küçük kollarından birinin, mekânın doğusunda bulunan dikdörtgen planlı havuza aktığı tespit edilmiştir. Dikdörtgen planlı havuz döneminde kırık tuğla harç üzerine yekpare mermer kaplamadır (**Fig. 126**).

Havuzun kuzeyinde oturmak amacıyla mermerden bir seki oluşturulmuştur. Havuzda tespit edilen ve duvarın içerisine yerleştirilen pişmiş toprak boru termal suların duvardan ısıtmak amacıyla mekânlara dağıldığı ve bir kolu yuvarlak planlı havuzun kuzeyindeki nişli banyoya geldiği tahmin edilmektedir (**Fig. 125-127**).

Dikdörtgen planlı mermer kaplama havuzun doğusunda bulunan duvar, M.S. 1. ve 2. yy.'larda yapılmış ve M.S. 3. ve 4. yy.'larda tamir edilerek yapı tarihi boyunca kullanılmış olmalıdır. Söz konusu duvar, Hamam Görevlileri A Bölümü'nün doğu duvarıyla birlikte muhtemelen Hamam Yapısı'nın doğu sınırını oluşturmaktadır (**Fig. 35**). Çünkü duvar mekândaki diğer duvarlara nazaran daha kalın ve alanın doğu sınırı boyunca düz bir şekilde(yaklaşık 21 m.) devam etmektedir.

Dikdörtgen planlı havuzun kuzeyinde bir insanın yürüebileceği genişlikte (yaklaşık 30 cm. eninde) mermer taban döşemesi tespit edilmiştir. Mermer döşemenin kuzeyinde mermer taban döşemesinin yaklaşık 2 cm. yüksekliğinde pişmiş toprak tuğlalardan yapılmış taban döşemesinin tespiti yapılmıştır. Tespiti yapılan pişmiş toprak taban döşemesinin aynısı muhtemelen yapının doğu sınırını oluşturan duvara da

döşenmiştir. Söz konusu duvarda travertenleşme yoğun olduğundan kesin veriler elde edilemese de tuğlaların duvardan ısıtma sisteminde kullanılan ve genellikle hypocausttaki buharların mekâna dağılmasını sağlayan tubuli'ye ait olabileceği güçlü olasılıktır. Ayrıca mekândaki pişmiş toprak tuğlaların içinin boş olduğu tespit edilmiş olup duvarlara döşenen tubulilerin zemine de döşenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu durum mekânın altında ikinci bir hypocaustun olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Mekânın arkeolojik kazısı henüz tamamlanmamış olup pişmiş toprak taban döşemesi ve doğusundaki sınır duvarı kuzeye doğru devam etmektedir.

İçi boş pişmiş toprak taban döşemeli mekânın batısındaki duvarda muhtemelen Doğu Roma Dönemi'nde kapatılmış iki adet kapı ortaya çıkartılmıştır. Bu kapılardan biri henüz kazısı tamamlanmayan pişmiş toprak taban döşemeli mekâna çıkmaktadır. Diğer kapı ise yuvarlak planlı havuzun kuzeyindeki mekâna açılmaktadır. Bu kapıların ortasında bir duvar örülerek duvarın portik bölümüne kadar uzandığı tespit edilmiştir (**Fig. 36**).

Söz konusu duvarın kuzey bölümünde yaklaşık 1,5 m. genişliğinde, güneye doğru alanın bir bölümünün arkeolojik kazısı yapılabilmektedir. Çalışmalar sonucunda pişmiş toprak taban döşemesinin kapıdan portik bölümünün doğu sınırını oluşturan duvara kadar devam ettiği görülmüştür (**Fig. 37**). Alanda pişmiş toprak tabanın en az iki defa döşendiğine dair veriler elde edilmiştir. Bu durum alanın döneminde sık sık tamir edilerek kullanımına devam edildiğini göstermektedir (**Fig. 38**). Yapı güneye doğru devam etmekte olup toprak kesitinde ısıyla siyahlaşan taban izlerine rastlanmıştır.

Yuvarlak planlı havuzun kuzeyindeki mekânda mermer ve pişmiş toprak taban döşemeli mekânlar ve calidarium bölümündeki nişli banyolardan daha geniş bir nişli banyo tespit edilmiştir (**Fig. 38**). Mekânın kuzey duvarında tespit edilen seki dinlenmek için yapılmış olmalıdır. Mekânda iki paye arasına sonraki dönemlerde pişmiş toprak tuğlalardan yapılmış bir adet niş tespit edilmiştir. Söz konusu nişin kuzeydoğu bölümünde muhtemelen deprem sonucu çıkan yangın nedeniyle üst yapılardan düşmüş, harçlı, pişmiş toprak yığıntı tespit edilmiştir. Söz konusu yığıntı alanda ileriki dönemlerde birçok kanıt vesile olacağı düşüncesiyle arkeolojik kazı çalışmalarında korunmuştur (**Fig. 39**).

Pişmiş topraktan yapılmış nişin batısında portik bölümünde tespit edilen payanda duvarıyla benzer iki adet payanda duvarı tespit edilmiştir. Söz konusu payanda duvarları yerel taşlardan yapılmış ve muhtemelen döneminde aralarına duvar örülerek birleştirilmiş olmalıdır. Ayrıca batı taraftaki payanda duvarı, batısındaki yıkanma

nişle arasında koridor oluşturmuş olmalıdır. Yıkanma nişi calidarium bölümündeki yıkanma nişlerinden daha büyük yapılmıştır. Niş, pişmiş toprak tuğla harçlı, mermer kaplamadır (**Fig. 40**). Yıkanma nişinde harç içerisine yerleştirilmiş yıkanmak ve mekânı ısıtmak amacıyla yapılmış pişmiş toprak künk tespit edilmiştir. Yıkanma nişinde yer alan suyun gideri ise portik bölümünde yer alan su kanalından akarak tahliye olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu su giderleri yuvarlak planlı havuzun gideri ile birleşmektedir. Ayrıca yıkanma nişinin önünde yer alan duvar Doğu Roma Dönemi'nde tamiratı yapılarak kullanılmaya devam edilmiş olmalıdır.

Yuvarlak Planlı Havuz'un kuzeyinde tespit edilen mekânlar ağırlıklı olarak M.S. 5. yy.'da Hamam Yapısı'nın ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda genişletilmesi sonucunda yapıldığı tahmin edilmektedir.

4.1.10 Hamamın Batı Yamacı

Hamamın batı yamacının yüzeyinde birçok travertenden yapılmış blok taşlar bulunmaktadır. Söz konusu blok taşların (**Fig. 41**) etrafı temizlenmiş ve Hamam Yapısı ile bütünlük taşıma ihtimali göz önüne alınarak arkeolojik kazısı yapılmıştır (**Fig. 42-44**). Yapılan kazı çalışmaları sonucunda muhtemelen deprem sonucu yıkıldığı anlaşılan birçok mimari blok ve mimari parça tespit edilmiştir (**Fig. 45-46**).

Ayrıca kazı alanının güneyinde ve batısında olmak üzere 2 adet duvar tespit edilmiştir. Güney taraftaki duvar düzgün traverten bloklardan yapıldığı tespit edilmiş olup Hamam'ın ilk evresi olan 1. ve 2. yy.'larda yapılmış olmalıdır. Muhtemelen Hamam'ın güney sınırını oluşturan duvarda bir adet kapı bulunmaktadır. Tespit edilen kapı, Hamam'ın güney girişlerinden biri olmalıdır.

Alanda kuzeye giden duvarın muhtemelen yapının batı sınırını oluşturmakta olup yerel taşlardan yapılmıştır. Duvar, M.S. 3. ve 4. yy.'larda tamir edilerek kullanımına devam edilmiş olmalıdır.

Tespit edilen her iki duvar, Hamam Yapısı ile bağlantılı olup Hamam'ın tahmin edilenden çok daha büyük olabileceğini kanıtlamıştır (**Fig. 48**). Söz konusu duvarlar, kuzeye ve doğuya doğru devam etmekte olup duvarların henüz arkeolojik kazısı tamamlanmamıştır.

4.2 Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

Restorasyon projelerinde en önemli kaynak rölövedir²⁸³. M. Tapan “*Bir rölöve ne kadar sağlıklı ise, restorasyonun da o denli “doğru” yapılma olasılığı vardır*”²⁸⁴ der. Bu doğrultuda öncelikle hamam yapısının rölöve çizimleri yapıldı²⁸⁵.

Rölöve çizimleri ve anastylosis²⁸⁶ esas alınarak hazırlanan restorasyon projesi (**Fig. 55, 56**)²⁸⁷, Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 25.10.2013 tarih ve 2103 sayılı kararı ile onaylandıktan sonra restorasyon çalışmalarına başlandı.

Yuvarlak planlı havuzu çevreleyen paye, paye başlığı ve arşitravlarda gerekli görülen yerlerine projesi doğrultusunda orijinallerine uygun olarak yeni traverten bloklar temin edilerek ve döküm tekniği ile, portikteki mermer sütunlarda projesi doğrultusunda pantograf yöntemi ve yeni mermer blok temin edilerek hamam yapısında restorasyon çalışmaları yapılmıştır (**Fig 57-58**)²⁸⁸.

Başlık, Payeler ve Arşitravlar; 14 payeli yapı kapı girişi merkeze alınarak sağ taraftan itibaren numaralandırılarak 2-3-4-5 nolu payeler, başlık ve arşitravları ile birlikte in situ halde ortaya çıkarılmıştır (**Fig. 10**).

1, 13, 14 numaralı payeler, 9 adet paye başlığı ve 3 adet arşitrav orijinaline uygun olan yeni traverten blok kesilerek paye, paye başlığı ve arşitravlar orijinal yükseliğine ulaştırılarak restorasyonu yapılmıştır (**Fig. 59**). 1, 13, 14 numaralı payeler sabitlenmeden önce zeminleri orijinaline uygun olan yeni traverten bloklara tamamen temas etmeleri için harç karışımı kalıplar hazırlanarak dökümü yapılmıştır (**Fig. 60**). Sonrasında 21 gün boyunca düzenli sulandıktan sonra eskitme yöntemi ile estetik bir görünüm verilmiştir.

Mimari parçaların restorasyon öncesinde genel temizlikleri yapılmış, yüzeyleri ölü tabakalardan arındırılmıştır. Restorasyon esnasında payelerin merkezinden 40 cm. derinliğinde ve paye başlığına merkezden 20 cm. derinliğinde matkapla (22 lik sds uç) açılarak 18 lik paslanmaz krom çelik etrafına yiv açılarak provaları yapıldıktan sonra (**Fig. 61**) yapıştırmacı ile yerine sabitlenip vinç yardımı ile montajı yapılmıştır²⁸⁹.

²⁸³ Tapan 2007, 21.

²⁸⁴ Tapan 2007, 21-22.

²⁸⁵ Çizimler Laodikeia Kazı Başkanlığınca yapılmıştır.

²⁸⁶ “*Anastylosis yıkılmış bir anıtı, kendi parçaları özgün yerlerinde kullanılarak yeniden inşa etmektir*”.

Bkz. Waelkens-Poblome 2012, 171.

²⁸⁷ Çizimler Laodikeia Kazı Başkanlığınca yapılmıştır.

²⁸⁸ Çizimler Laodikeia Kazı Başkanlığınca yapılmıştır.

²⁸⁹ Duman-Baysal 2017, 552.

İn situ payelerin çatlak kısımlarına sağlamlaştırma amacıyla payelerde bulunan çatlaklara döküm harcı ile maskeleme yapıp araldit ve katalizör karışımı sıvı uygulanarak sağlamlaştırılmıştır.

Daha geniş çatlaklara ise matkap yardımı ile 20 cm. eninde 10 cm. derinliğinde delikler açılmış, ters U formu krom çelik yerleştirilmiş, elmas uçlu spiral yardımı ile kanal açılıp, üzerine kurşun eritilerek dökülmüştür²⁹⁰ (Fig. 62-63).

Arşitravların montajı esnasında 12 ile 13 nolu payelerin arasına gelen arşitrav ise yarım olduğundan tümleme yöntemi ile sağına ve soluna gelen arşitravlardan dışı kalıp alınarak kartonpiyer alçıpan yardımı ile formu oluşturulmuştur. Arşitrav alçı yardımıyla sağlamlaştırılıp yerinde askıya alınmış içerisine 2 tane 18 lik, 1 tane de 30 luk total ayak formu paslanmaz krom çelik yerleştirilmiştir. Sonrasında dökümü yerinde yapılarak arşitravların montajı tamamlanmış ve kurumaya bırakılmıştır (Fig. 64-66). Arşitravın eksik kısmı kuruduktan sonraki aşamada, 21 gün boyunca düzenli olarak sulama işlemi yapılmış ve eskitme yöntemi ile estetik bir görünüm verilmiştir (Fig. 67). Aynı şekilde arşitrav ve paye başlıklarının da gerekli görülen bölümlerine krom çelikler yardımıyla yerinde döküm ve sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır (Fig. 68-70). Yapıda yerinde döküm tekniği karar verilen arşitrav, paye ve paye başlıklarının traverten yapısı olarak pantograf yöntemine uygun olmadığı karar verildiği için yerinde döküm tekniği uygulanmıştır.

Yapının portik bölümünde Denizli İli, Laodikeia, Tripolis ve Burdur İli Sagalassos Kentleri'nde uygulanan taşı taşla yapıştırma olan pantograf yöntemi²⁹¹ ile sütunlarda restorasyon çalışması yapılmıştır.

Bu çalışmada 2 adet sütundan biri pantograf yöntemi ve yeni mermer blok kesilerek başlıkları ile birlikte, 1 adet sütun yarım olarak pantograf yöntemiyle ayağa kaldırılmıştır (Fig. 71-73).

Bir adet sütun da anastylosis esas alınarak ayağa kaldırılmıştır (Fig. 31- 32).

Bozulmuş derz ve dolgular ya da özelliğini yitirmiş kireç harcı, hızlı tahribatın başlıca nedenlerindendir²⁹².

Bu sebeple mimarî konservasyon uygulamalarında harçlı müdahâleler kritik öneme sahiptir²⁹³. Bu doğrultu ve yapının gelecek kuşaklara daha sağlıklı aktarılması

²⁹⁰ Tripolis ve Laodikeia Kentlerindeki Benzer Uygulamalar için bkz. Kaytan 129, 2017, Lev.12; Tarhan 2018, 154, Fig. 6a-b.

²⁹¹ Tarhan 2018, 156, Fig. 9a-b.

²⁹² Waelkens et al. 2012, 250.

²⁹³ Waelkens et al. 2012, 250.

ilkesi gereği, projesi doğrultusunda hamamda konservasyon çalışmaları yapılmıştır (**Fig. 74-78**)²⁹⁴.

B. Eskiçi “*Laboratuvar testleri ve bizzat anıt ya da eser üzerinde gerçekleştirilmesi gereken bu deneysel uygulamalar koruma kararlarının sağlıklı bir şekilde oluşturulabilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir*”²⁹⁵ demektedir.

Laodikeia Kazısı Labaratuvarları’nda yapılan analizler doğrultusunda Hamam yapısının ihtiyaç görülen bölümlerinde duvarlara harçlar uygulanmıştır (**Fig. 79-80**). Harçları uygulama esnasında duvarlardaki ölü harçlar spatula ile kazınmıştır. Akabinde duvarda bağlayıcı özelliğini kaybetmiş olan harçlar elektrik süpürgesi ile temizlenmiş, komprassör ile hava tutulmuştur.

Sonrasında analizleri yapılan yeni harç hazırlanarak duvara uygulanmıştır (**Fig. 81**). Spatula ile kurumadan harca bastırma ve sonrasında kazıma işlemi yapılmıştır. Harçlar, 21 gün boyunca düzenli olarak sulandıktan sonra eskitilerek antik dönemdeki görüntüsü kısmen verilmeye çalışılmıştır (**Fig. 82-84**).

Yuvarlak planlı havuzun etrafını çevreleyen payelerin arası döneminde yerel taşlardan duvar örülerek birleştirildiği tahmin edilmektedir. Pompei Stabian Hamamındaki yuvarlak planlı havuzun etrafındaki duvar gibi kazısı yapılan Karahayıt hamamındaki yuvarlak planlı havuzun etrafındaki duvarların döneminde sıvalı olduğu yer yer gözlenmiştir²⁹⁶.

Gözlemlenen sıvalarda konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalarda sıvalarda gözlemlenen bağlayıcılık özelliğini yitiren dokular spatula ile temizlenmiş, davarda harç uygulanacak bölge ıslatılmış ve harç estetik bordür yöntemiyle duvara uygulanmıştır²⁹⁷ (**Fig. 85-88**). Harç 21 gün boyunca düzenli olarak sulandıktan sonra konservasyonu tamamlanmış sıvalar estetik bir görünüm almıştır²⁹⁸ (**Fig. 89**).

Hamam yapısında uygulanan duvar konservasyon yöntemlerinde, Tripolis Kenti, Cadde ve Kutsal Alanı ile Laodikeia Kilisesi duvarlarında uygulanan konservasyon yöntemi örnek alınmıştır²⁹⁹.

²⁹⁴ Çizimler Laodikeia Kazı Başkanlığınca yapılmıştır.

²⁹⁵ Eskiçi 2013, 134.

²⁹⁶ Vitruvius V, 10, 5.

²⁹⁷ Tripolis’teki benzer uygulama için bkz. Duman-Baysal 2014, 646, Res. 2.

²⁹⁸ Laodikeia Kilisesindeki benzer uygulama için bkz. Tarhan 2018, 169, Fig. 27a-b.

²⁹⁹ Tarhan 2018, 152; Her iki yapıdaki benzer uygulamaların karşılaştırılması için bkz. Şimşek 2015, Fig. 85.

4.3 Koruma Önlemleri

Anadolu toprakları kültür varlıklarının niteliği ve niceliği açısından dünyanın en zengin bölgelerinden biri olduğu kesindir. Dünyada öncelikli olarak korunması gerekli alanları da tespit eden, belli aralıklarla denetleyen, maddi yardımlarda bulunan UNESCO'nun 26 Kasım 1976 tarihli "Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rollerini Konusunda Tavsiye Kararları" ve ICOMOS'un 1990 tarihli "Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Beyannamesi"nde arkeolojik alanların sadece buldukları bölgedeki insanların değil, tüm dünya insanların kültürel mirası olduğunun yanı sıra, arkeolojik alanların korunmasının buldukları coğrafyadaki halk ve devletin sorumluluğunda olduğu belirtilmektedir³⁰⁰.

M. Tapan'ın da "Koruma, doğa ve kültür varlıklarını gelecek nesillere aktarabilmek için gerekli her türlü ekonomik, fiziksel(teknik), sosyal, bilimsel çabayı gösterme işlemidir"³⁰¹ diyerek belirttiği üzere, alanda koruma önlemleri çerçevesinde tespiti yapılan kültür varlıklarının incelemesi yapıp öncelikli olarak kültür varlıklarının bulunduğu parseller, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararı doğrultusunda, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında değerlendirilerek şerh konulmuştur. Böylelikle parseldeki herhangi bir uygulama öncesi ilgili Müze Müdürlüğü'nün ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün haberdar olması sağlamıştır. Sonucunda kültür varlıklarının bulunduğu alanlarda özellikle imar faaliyetleri önlenmiştir.

Alanda, arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda tespiti yapılan Hamam Yapısı'nın içerisine yağmur sularının gelmesini önlemek amacıyla yapının 3 tarafı kuru taş örgü ile çevrilerek yükseltilmiştir (Fig. 90).

2014 yılı kazı ve restorasyon çalışmaları esnasında Karahayıt Mahallesi'ndeki kanalizasyon şebekesinin tıkanmasıyla yapının 900 m. güneydoğusunda yaklaşık 3000 m² lik alanda su birikintisi oluşmuştur.

Söz konusu su birikintisi muhtemelen döneminde oluşan fay kırıkları nedeniyle hamamın hypocaust bölümünden süzülerek yüzeye çıkmıştır. Kanalizasyon suyu calidarium bölümünden yuvarlak planlı havuza geçmiş oradan yapının portik bölümüne geçerek portikte su birikintisi oluşmuştur. Hamamda tekrar oluşabilecek olası bir su birikintisine karşı önlem almak amacıyla yapının portik bölümünden batı yamacına doğru kanal açılmıştır. Söz konusu kanala kroger boru yatırılarak üzeri toprakla

³⁰⁰ Çetin 2013, 83.

³⁰¹ Tapan 2007, 44.

kapatılmış ve hamamdaki olası su taşkını olması durumunda suyun dışarıya tahliyesi sağlanabilecektir (**Fig. 91**).

Yamaçta yer alan Hamamın doğu ve batı bölümlerinde yağmur suyuna karşı drenaj çalışması yapılmıştır (**Fig. 92**). Alanın elektrik ihtiyacı için Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 27.02.2015 tarih 3663 sayılı kararı gereği alana güneş paneli konmuş (**Fig. 93**), Akköy Jandarma Karakol Komutanlığına bağlı kamera sistemi kurulmuş, alanın ışıklandırılması sağlanmıştır (**Fig. 92**).

Ayrıca Hamam Yapısı'nın Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 26.06.2013 tarih 1816 sayılı kararı gereği etrafı dekoratif tel çit çevrilmiş, Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.08.2013 tarih 2004 sayılı kararı gereği alan, koruma çatısıyla üstü (sandiviç panel sistemiyle) kapatılmıştır(**Fig 94**).

4.4 Hydrela

Grekçede su anlamına gelen Hydör'den türeyen Hydrela'nın olası yerinin Phrygia Bölgesi'nde, Lykos Vadisi Kentleri'nden Hierapolis yakınlarında olduğunu bazı kaynaklarda belirtilir. Ancak henüz yeri tespit edilememiş olan Hydrela hakkında veriler çok yetersizdir. Koleksiyoner Aulock³⁰² ve Herodotos³⁰³, W. M. Ramsay³⁰⁴, B. V. Head³⁰⁵, D. R. Sear³⁰⁶, Seaby³⁰⁷, G. E. Bean³⁰⁸, N. Bayraktar³⁰⁹, A. S. Tulay³¹⁰, N. Çubuk³¹¹ gibi araştırmacılar, makale ve kitaplarında kent hakkında kısa kısa bilgiler vermişlerdir.

Araştırmacıların verdiği bu bilgiler doğrultusunda Hydrela³¹² Kenti'nin olası yerinin özellikle William M. Ramsay'ın bölge tarifine uyan Pamukkale İlçesi, Karahayıt Mahallesi'nde olduğu tahmin edilir.

Karahayıt Mahallesi'nin yerel halkı geçimini kaynak sularına bağlı olarak termal sağlık turizminden sağlamakta olup mahalle, Anadolu'nun önemli termal turizm merkezlerindedir. Bölgede yapılan yüzey araştırmalarında mahallenin genelinde yapılaşmanın olmadığı boş arazilerinde birçok kültür varlığının tespiti yapılmıştır. Fikret Yegül'ün "*Binlerce kaplıca merkezi şifalı ılıca banyosunun Akdeniz havzasının*

³⁰² Aulock 1964, Taf. 120, 3675; Aulock 1980, Taf 10, Fig. 328.

³⁰³ Herodotos VII, 30.

³⁰⁴ Bkz. Ramsay 1895, 85.

³⁰⁵ Head 1906, IXX, IXXI.

³⁰⁶ Sear 1979, 468.

³⁰⁷ Seaby 1966, 148.

³⁰⁸ Bean 2000, 252.

³⁰⁹ Bayraktar 2002, 46.

³¹⁰ Tulay 2001, 101.

³¹¹ Çubuk 2008, 5.

³¹² Harita İçin bkz., Ramsay 1895, I.

tümünde ve Avrupa'nın bir ucundan diğerine uzanan geniş topraklarda bugün de işler durumda olması, antik devirde de bunların ne denli yaygın olduklarını gösterir. Bazı modern kaplıca tesisleri Roma Dönemi hamam kalıntılarının tam üzerine kurulduğundan, bunların birçoğunda arkeolojik araştırma yapmak güç, hatta olanaksızdır. Belki de bu nedenle eski termal hamamlar konusunda bildiklerimiz normal hamamlar kadar fazla ve detaylı değildir"³¹³, sözünden de anlaşılacağı üzere Karahayıt Mahalle'sinde tespiti yapılamamış kültür varlıkları muhtemelen modern yapıların altında kalmış olduğundan arkeolojik araştırma yapmak güç, hatta olanaksızdır.

Yapılan yüzey araştırmaları doğrultusunda Karahayıt Mahallesi'nde birbirine yaklaşık 500 metre mesafede hamam olabilecek 3 adet yapı tespit edilmiş ve bu yapılardan 2 adetinde arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde yapılardan biri muhtemelen Hellenistik Dönem Grek Hamamları'nın özellik ve plan tiplerinden kısmen etkilenecek Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk yıllarında yapımına başlanmış ve Doğu Roma Dönemi'nde kullanılmaya devam etmiştir. Çalışmalarda ana yapının yaklaşık 3/1 lik bölümü açığa çıkartılmıştır. Karahayıt Büyük Hamam Yapısı olarak isimlendirilen diğer hamam yapısı ise Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk yıllarında yapımına başlamış ve Doğu Roma Dönemi'nde kullanılmaya devam etmiştir. Büyük Hamam, Karahayıt Hamam Yapısı ile plan tipi olarak farklı tarihsel olarak aynı dönemsel özellikleri göstermektedir. Burada calidarium bölümünün bir kısmı açığa çıkarılabilmiş, yapının taban seviyesine ulaşamamış, ana yapının muhtemelen 4/1 lik bölümü ortaya çıkartılmış olup Lykos Vadisi Hamamlarına özgü sıralı plan tipindedir. Hamamların arkeolojik kazısı Denizli Müze Müdürlüğü'nce yapılmış olup ana yapıların bir bölümüne ulaşılmış ve arkeolojik verileri doğrultusunda hamamların tahmin edilenden çok daha büyük kompleks yapılar olduğu anlaşılmıştır.

Her ne kadar Karahayıt Mahallesi'nde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları sonucunda Hydrela Kenti hakkında nümismatik ve epigrafik belgelerle desteklenemese de gerek bölgenin yüzeyinde yoğun mimari blok ve mimari parçaların olması (**Fig. 95, 96**) gerekse de kent yapılarına özgü birbirine yakın 3 adet hamam yapısının varlığı ve bu hamamlardan en az ikisinin tahmin edilenden çok daha büyük bir alana kapsamı yönüyle Grekçe'de su anlamına gelen Hydör kelimesinden türeyen Hydrela'dan da yola çıkarak günümüzde şifalı suları ile termal turizm merkezi olan Karahayıt Mahallesi'nin Hydrela Kenti³¹⁴ olma ihtimali yüksektir.

³¹³ Yegül 2006, 136.

³¹⁴ Uyar 2015, 174.

Kaynaklarda Phrygia Bölgesi'nde, Lykos Vadisi Kentleri'nden Hierapolis yakınlarında olduğu görüşü ağır basan ve henüz yeri tespit edilememiş olan Hydrela³¹⁵ hakkında eldeki veriler henüz çok yetersizdir.

4.4.1 Yapılan Araştırmalar

Bazı antik kaynaklar ve modern yazarların Hydrela Kenti hakkında verdikleri bilgiler çok azdır.

Herodotos, Hydrela Kentini, Kydrara olarak tanımlamış, Lydia Bölgesi ile Phrygia Bölgesi arasında sınır oluşturan ve Phrygia Hierapolis'inin öbür adı olarak aktarmıştır³¹⁶.

W. Ramsay³¹⁷ kentin adının Hydrela veya Herodotos'un da belirttiği üzere Kydrara olabileceğini, Lydia Bölgesi'ndeki Tripolis ile Phrygia Bölgesi'ndeki Hierapolis arasında, Tripolis'in karşısındaki Maiandros Nehri'nin sol yakasında şeklinde tarif etmiştir. W. Ramsay, Hydrela'nın döneminde Hierapolis ile birlikte Kibyra'nın başkentlik ettiği conventusta Phrygia'nın zengin kentlerinden biri olduğunu, bölgenin kaplıcalarından bahsettiği, halkın Hristiyanlığa kabul etmesinden sonra (belki 7. yüzyılın başlarında³¹⁸) kentin çöküş yaşayarak Hierapolis piskoposluğuna bağlandığına değinmektedir³¹⁹.

Barclay V. Head, sağ kıyısında duran Tripolis'in karşısında Maiandros'un sol tarafında şeklinde W. Ramsay'i referans vererek tarif etmektedir³²⁰. Ayrıca Head, Hydrela'nın Lykos Ovası'nda, Hierapolis ile birlikte bölgenin dini merkezi olduğundan ve ilk sikkelerini M.Ö. 1. yy.'da bastığını belirtir³²¹.

G. E. Bean, Hydrela'nın bölgesinin çok sulak olduğunu belirtmiş, Kydrara ile Hydrela'nın ayrı şehirler olduğunu savunarak "*Hydrela, Roma dönemine kadar varlığını sürdürmüştür; öte yandan Kydrara ise, erken bir tarihte kaybolmuştur.*"³²² der.

H. V. Aulock, Strabon'nun raporlarına dayandırarak üç erkek kardeş olan Athymbros, Athymbrados ve Hydrelos isimleri altında üç şehir kurduğunu, sikkelerinin

³¹⁵ Harita için Bkz. Sear 1979, 463.

³¹⁶ Herodotos VII, 30.

³¹⁷ Bkz. Ramsay 1895, 85.

³¹⁸ Bölgede yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda yapıların ikinci yüzyılın başlarında yapıldığı ve özellikle M.S. 5. yüzyıla birlikte yapıların genişletilerek büyütüldüğü görülmektedir. Ayrıca arkeolojik çalışmalarda M.S. 7. yüzyıl ve sonrasına ait arkeolojik veri elde edilememiştir.

³¹⁹ Bkz. Ramsay 1895, 85.

³²⁰ Bkz. Head 1906, IXX.

³²¹ Bkz. Head 1906, IXXI.

³²² Bkz. Bean 2000, 252.

nadir olduğunu ve 21 tipinin araştırmacılar tarafından belirlenebildiğini, M.S. 1. yy.'da Hydrela'nın prestijli bir şehir olabileceğini bildirmiştir³²³.

David R. Sear³²⁴ antik kentin yerini kesin olmamakla beraber Lydia'daki Tripolis'in tam karşısındaki Maiandros Nehri'nin sol yakasında Hierapolis yakınlarında olarak tarif eder.

N. Bayraktar, Phrygia bölgesinde Hierapolis yakınlarında olduğunu bildirir³²⁵.

A. Semih Tulay, Hierapolis ile Tripolis arasında bulunan kentin, sikkelerinde Zeus, Athena, Hera, Men tanrı ve tanrıçalarını betimlediğini bildirir³²⁶.

Antik kaynakların ve araştırmacıların verdiği bilgiler doğrultusunda Hydrela Kent'ini, Tripolis ile Hierapolis arasında hatta Hierapolis'in daha yakınında olduğu söylenebilir.

Yapılan yüzey araştırmaları doğrultusunda Karahayıt Mahallesi'nde birbirine yaklaşık 500 metre mesafede hamam yapısı olabilecek 3 adet yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Bunlardan 2 adetinde arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Arkeolojik kazı çalışmaları sonucu hamam olduğu anlaşılan yapılar ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Bu yapılardan üçüncüsü Karahayıt Büyük Hamam Yapısı'nın yaklaşık 500 m. batısında, Karahayıt Hamam Yapısı'nın yaklaşık 600 m. güneydoğusunda kaçak kazılar sunucunda muhtemelen hamam yapısına ait duvar sıralarının bir bölümü açığa çıkmıştır (**Fig. 97, 98**). Söz konusu duvar sıraları yaklaşık 400 m² içerisinde yer yer gözlenmektedir. Duvarlar, Karahayıt'ta kazısı yapılan diğer Hamam yapılarındaki gibi düzgün kesilmiş traverten bloklardan ve yerel taşlardan oluşmaktadır (**Fig. 99-103**). Alanda termal sulardan kaynaklı travertenleşmenin yoğun olduğu gözlenmiştir (**Fig. 104**). Duvar sıralarının yaklaşık 20 m. kuzeyinde yerel taşlardan örülmüş apsis duvarının bir bölümü gözlenmektedir (**Fig. 105**).

Karahayıt Mahallesi Mezarlığı'nda ve Mezarlığın girişinin karşısında birçok mimari blok gözlenmiştir (**Fig. 106-109**). Ayrıca söz konusu mezarlığın giriş bölümünün karşısında muhtemelen antik döneme ait olan yapı duvarının bir bölümüne rastlanmıştır (**Fig. 110**).

Karahayıt Mahallesi Mezarlığı'nın yaklaşık 200 m. kuzeybatısında da birçok mimari parça ve in situ sütun ve antik döneme ait yapı duvarının bir bölümüne rastlanmıştır (**Fig. 111-113**).

³²³ Bkz. Aulock 1980, 57-58.

³²⁴ Bkz. Sear 1979, 468.

³²⁵ Bkz. Bayraktar 2002, 46.

³²⁶ Bkz. Tulay 2001, 101.

Ayrıca Karahayıt Mahallesi'nde yapılaşmanın olmadığı bölümlerde, termal su kaynaklarından dolayı yoğun travertenleşme ve birçok traverten su kanalı gözlenmekle birlikte (Fig. 114, 115) mahallenin bazı yapılarının önlerinde ve boş arazilerde mimari parçalar görülmüştür (Fig. 116, 117).

4.4.2 Sikkeleri

Hydrela Kenti hakkında sikkelerinden yola çıkarak da bazı fikirler ileri sürülebilir. Sikkelerden anlaşıldığı kadarıyla Hydrela, M.Ö. 3-2. yüzyıllardan itibaren sikke basmaya başlar ve M.S. 3. yüzyıla kadar sikke basmaya devam eder. Sikkelerin üzerinde Boule, Zeus, Artemis, Men vb. gibi figürlere yer verilmiştir.

M.Ö. 3-2. yy'lara tarihlenen sikkesinin ön yüzünde Boule arka yüzünde Zeus Laodikeios³²⁷ tipi betimlenirken M.Ö. 133 yılı sonrasına tarihlenen sikkelerde ise Artemis ve Men³²⁸ ön plana çıkar.

Geç Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde yine Artemis ve Men ikilisi sikkelerin üzerinde tercih edilen bir figür olduğu görülmektedir³²⁹. Bu dönemin İmparatorluk sikkelerinde de Men vazgeçilmez bir figür olarak sikkelerde betimlenmeye devam eder³³⁰.

Özellikle Hadrian, Geta, Dönemleri'nde (117-138) İmparator büstü³³¹, Dionysos, Hera(?), Zeus Laodikeios, Athena önemli önemli figürler arasında yer alırken³³² Men ve Tyche bu dönem sikkeleri arasında yer alır³³³.

M.S. 3. yy.'ın başlarında özellikle Caracalla Dönemi'ne (211 – 217) ait sikkesinde Demos ve Apollon Kitharos yer alır³³⁴.

Bu sikkeler M.Ö. 3. yy. ile M.S. 3. yy.'lar arasına tarihlendirilmektedir. Sikkeler üzerindeki betimlemelerden yola çıkarak kentte, bölge kentlerinden Attouda, Karura Kentleri gibi Men'e³³⁵ ilgi büyük olmalıdır. Bu sikkeler kaynakları doğrultusunda Hierapolis ve Laodikeia Kentleri gibi M.Ö. 3. yy. ile M.S. 3. yy. arasındaki 600 yıllık dönemde bölge kentlerinden biri olduğunu göstermektedir.

³²⁷ Bkz. Aulock 1964, Taf. 120, 3675

³²⁸ Bkz. Seaby 1966, 148; Head 1906, 271; ayrıca resim için bkz. Head 1906, Pl. XXXIII. 1; bkz Aulock 1980, 111, Fig. 310.

³²⁹ Bkz. Sear 1979, 468; Aulock 1964, 3674; Aulock 1980, Taf. 9, Fig. 308.

³³⁰ Bkz. Aulock 1989, Taf. 11, 257; bkz. Aulock 1980, 112, Fig. 322.

³³¹ Aulock 1980, 112; Aulock 1980, 113; ayrıca figür için bkz. Aulock 1980, Taf. 10, Fig. 328.

³³² Head 1906, 271; ayrıca resim için bkz. Head 1906, Pl. XXXIII. 2.

³³³ Head 1906, 272; Aulock 1980, 113; ayrıca figür için bkz. Aulock 1980, Taf. 10, Fig. 328.

³³⁴ Head 1906, 271.

³³⁵ Phrygia kültürlerinde adı geçen bir ay tanrısı, Anadoluya özgü bir tanrısal varlıktır. Erhat 2002, 203.

4.4.3 Karahayıt Büyük Hamam

2013 yılında Denizli Müze Müdürlüğü'nce, Karahayıt Mahallesi 324 numaralı parselde kayıtlı taşınmazda, kemerli yapı olarak tescil edilen³³⁶ alanda bölge tarihini aydınlatmak amacıyla Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 01.03.2013 tarih ve 23236 sayılı kazı izin belgesi gereği arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Alanda yapılan çalışmalar doğrultusunda bölgenin, Hydreia Kenti kapsamında değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

4.4.3.1 Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Kemerli Yapı ismini vererek arkeolojik kazısını başlanılan alanda (**Fig. 118**), yapılan arkeolojik kazı çalışmaları, Hierapolis Roma Hamamı'nda olduğu gibi zeminin travertenleşmesinden dolayı kompresörler yardımıyla yapılmıştır. Yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda açığa çıkartılan alanın, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait kompleks bir hamamın calidarium bölümü olduğu kanısına varılmıştır.

Çalışmalarda düzgün kesilmiş büyük traverten bloklardan yapılmış üç adet tonoz in situ olarak, 5 adet tonozu ait veriler kısmen açığa çıkartılmıştır (**Fig. 119, 120**). Yapının taban seviyesinin 1 no'lu tonozun altında yapılan sondajdan anlaşılacağı üzere yaklaşık 3 m. daha aşağıda olduğu tahmin edilmektedir.

Kazı çalışmaları sırasında yapının birçok defa yangına maruz kaldığı tespit edilmiş olup yapının yaklaşık 1,1 km. batısında kazısı yapılan, Hamam Yapısı ile plan tipi olarak farklı, tarihsel olarak aynı dönemsel özellikleri içerdiği gözlenmiştir. Yaklaşık 450 m² lik bölümü açığa çıkartılan yapının Lykos Vadisi hamam yapılarına özgü (Laodikeia, Hierapolis, Tripolis Kentleri Hamam Yapılarında görülen) sıralı tip³³⁷ plana sahip olduğu tahmin edilmektedir³³⁸ (**Fig. 121**). Yapının en az 4/1 lik bölümü açığa çıkartılmış olup hamamın tahmin edilenden çok daha büyük olabileceği kanısına varılmıştır.

Yapının güney ve doğu bölümlerinde dışa açılan kapıları tespit edilmiştir. Yapının batı bölümü günümüze pek veri vermeyip çok tahrip olmuştur. Yapı, Tripolis

³³⁶Kemerli Yapı, İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 27.01.1993 tarih ve 3008 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik ve Doğal Sit alanı olarak tescil edilmiştir.

³³⁷ Bkz. Mert 2009, 49.

³³⁸ Sıralı plan tipini Patara Nero Hamamı'nda bkz. İşkan 2016, 157; Tlos Büyük Hamam'da bkz. Işık 2016, 214; Myra Hamamı'nda bkz. Çevik 2016, 235; Rhodiapolis Hamamı'nda görülmektedir, bkz. Kızıgüt 2016, 296.

Hamamı gibi doğu batı yönlü inşaa edilmiştir³³⁹. Hamamın güneydoğu ve doğu bölümlerinden dışarıya doğru uzanan duvarlar tespit edilmiştir (**Fig. 122, 123**).

Apsisin güneyinde muhtemelen calidarium bölümünü sınırlayan 5 adet payanda ayağı tespit edilmiş olup payanda ayaklarının arasının tonozlu olduğuna dair izler görülmüştür.

Yapı, muhtemelen Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk yıllarında yapımına başlanmış ve Doğu Roma Dönemi'nde kullanılmaya devam ederek bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda yapı genişletilerek apsis eklendiği tespit edilmiştir. Ayrıca hamamın duvarlarının mermer kaplama olduğu ve doğu bölümündeki duvarlarda sıva izlerinin olduğu görülmüştür. Apsisin alt bölümünde pişmiş topraktan yapılmış kemerin üst bölümü tespit edilmiştir. Muhtemelen kemerden dışarıya açılan bir kapı bulunmaktaydı (**Fig. 124**).

Hamam Yapısı'nın yaklaşık 200 m. güney doğusunda kaçak kazı sonucu açığa çıkan muhtemelen hamamla bağlantılı duvar görülmüştür.

Ayrıca Hamamın yaklaşık 30 m. güneybatısında yapıyla bağlantılı blok taşlardan oluşmuş duvar sırası gözlenmiştir. Kazı çalışmaları sırasında ve alanın çevresinde birçok traverten termal su kanalları tespit edilmiştir (**Fig. 114, 115**).

³³⁹ Daşbacak 2006, 91.

SONUÇ

Lykos vadisi kentleri zenginlikleri ve buldukları bölgelerde termal su kaynaklarının bol olmasını da değerlendirerek halkın ihtiyaçları doğrultusunda birden çok hamam yapısı inşa etmişlerdir. İnşa ettikleri hamamları gerek depremler gerekse de kent nüfusunun artması gibi nedenlerden dolayı bazen onararak bazen de yapıları genişleterek halkın ihtiyaçlarına sunmuşlardır.

Ayrıca Vadi ve çevresinde birçok araştırmacının değindiği, henüz yeri tespit edilememiş kentler de bulunmaktadır.

Söz konusu kentlerden biri olma ihtimalini de değerlendirerek araştırmaya başlanılan ve arkeolojik kazısı yapılan hamam yapısını tarihlendirme ve gelişim evrelerini değerlendirmede 2 görüş sunulabilir.

Bunlardan birincisi Karahayıt Hamam Yapısı Mekân A'da tespit edilen taş temel üzerinde pişmiş toprak tuğlalardan daire şeklinde yapılmış alanın Erken Hellenistik Döneme tarihlenen Yunanistan'da Gortys'de tespit edilen Grek Hamamındaki hypocaust sistemiyle büyük benzerlik göstermesi³⁴⁰, yine Erken Hellenistik Döneme tarihlenen Yunanistan'da Nemea Hamamı'nda yıkanma alanlarının önünde bulunan sütunların plan tipi olarak kısmen benzerliği, portikte bulunan sütun kaidelerinin Hellenistik Dönem'e tarihlenen Knidos Stoa'sındaki sütun kaideleri³⁴¹ ile benzerliği, Hellenistik Döneme tarihlenen Gortys³⁴², Oeniadai³⁴³ gibi Grek Hamamları'nın yuvarlak mekânları yönüyle kısmen benzer olması gibi nedenlerden dolayı Karahayıt Mahallesi'ndeki hamamın ilk evresini M.Ö. 3. ve M.Ö. 2. yy.'lara tarihlenen Grek Hamamlarında esinlenerek yapılmış olabileceği önermelerden biri olmuştur.

Aynı zamanda önermeyi destekleyen nedenlerden biri de arkeolojik kazı çalışmaları sırasında yuvarlak planlı havuzun batısında, portiğin güneyinin başlangıcında tespit edilen travertenden yapılmış 2 adet yıkanma küvetidir. Yıkanma küvetlerinin benzerlerini M.Ö. 5. yy.'da Atina Grek Hamamı'nda³⁴⁴, M.Ö. 4. yy.'ın başına tarihlenen Erythrai Palaestra'da³⁴⁵, M.Ö. 4. yy.'ın başına tarihlenen Delphi Hamamı'nda³⁴⁶ görülmektedir.

³⁴⁰ Abbasoğlu 1982, 16; Gill 2004, 60; ayrıca Fig. için bkz. Gill 2004, 254-255, Fig. 36-38.

³⁴¹ Coşkun 2011, Lev. XVII 1-2.

³⁴² Farrington 1995, 41, Fig. 81; Gill 2004, 59.

³⁴³ Farrington 1995, 41, Fig 82; Gill 2004, 89.

³⁴⁴ Gill 2004, 56; ayrıca Fig. için bkz. Gill 2004, 314, Fig. 132-133.

³⁴⁵ Gill 2004, 84; ayrıca Fig. için bkz. Gill 2004, 286, 87.

³⁴⁶ Gill 2004, 78; ayrıca Fig. için bkz. Gill 2004, 279-280, Fig. 76-77.

Yapıyı tarihlendirme ve gelişim evrelerini değerlendirmede daha ağır basan diğer görüş ise yapıyı bölge depremleriyle, Lykos Vadisi Kentleri içerisinde karşılaştırarak hatta Lykos Vadisi içerisinde Hierapolis Kenti'yle ilişkilendirerek değerlendirmedir. Özellikle Lykos Vadisi Kentleri'nden, Karahayıt Hamam Yapısı'nın yaklaşık 2 km. güneydoğusundaki Hierapolis, M.S. 60 yılındaki (Nero (54-68)) depremden sonra yıkılmış ve Helenistik Kent yapısı özelliğini kaybetmiştir. Sonrasında Roma İmparatorluğu'na özgü olarak yeniden inşai faaliyetlere başlanılmıştır. Bu inşai faaliyetler sırasında özellikle Hadrianus'un (117-138) bölgeye ziyareti sırasında ve arkasından Antonius Pius'un (138-161) İmparatorluğu Dönemi'nde bölgeye yapılan büyük yardımlarla günümüze kalan yapıların çoğunun temelleri atılmıştır³⁴⁷.

Bu tarihi sürecin etkisiyle yapının orta bölümündeki yuvarlak planlı havuz ve havuzu çevreleyen paye, paye başlığı, arşitravlardan ve portik bölümündeki İon sütun başlıklarından yola çıkarak yapı Helenistik evrenin ardından M.S. 2. yy.'ın başlarında tekrar planlanmış olmalıdır. Çünkü yapının arşitravları, Hierapolis M.S. 2. yy.'a tarihlenen Roma Hamamı, Su Deposu, Mezarlarındaki üst yapı mimari elemanları ile kısmen benzerdir (**Fig. 69**)³⁴⁸.

Aynı zamanda Ephesos'te, Karahayıt Hamam Yapısı'ndaki yuvarlak planlı havuzla benzer özellikleri gösteren havuz, M.S. 2. yy.'ın başında restore edilerek M.S. 4. yy.'da kullanımda olduğu belirtilmiş olup Karahayıt'taki yuvarlak planlı havuzla ilişkilendirilmiştir³⁴⁹.

Ayrıca portikteki İon sütun başlıkları M.S. 2. yy'a tarihlenen Bergama Asklepieion, Burdur Müzesi, İzmir Kültürpark Müzesi'ndeki İon sütun başlıkları ile benzerdir (**Fig. 132**)³⁵⁰.

Yapının, M.S. 4. yy.'ın 2. yarısındaki depremle yıkıldığı ve M.S. 5. yy.'da özellikle Hierapolis Kenti'nin Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ve piskoposluk merkezi olmasıyla bölgedeki yoğun inşai faaliyetlerden etkilenmesi sonucunda, bölgesinin ihtiyaçları doğrultusunda yapı hamam işlevi de kazandırılarak genişletilmiş olmalıdır³⁵¹. Çünkü M.S. 5. yüzyıla tarihlenen Hierapolis Sekizgen Hamam'daki nişli banyoların duvar yapım tekniği ile benzerlik göstermektedir (**Fig. 135, 136**).

³⁴⁷ Akşit 1985, 202.

³⁴⁸ Daşbacak 2006, 242, Res. 13-14.

³⁴⁹ Res. İçin bkz. Brödner 1983, 254, T 59b.

³⁵⁰ Bingöl 1980, 34, Taf. 12, 73-76, 85, 161-162.

³⁵¹ Uçkan-Öztaşkın 2016, 282.

Lykos Vadisi'nde insanlar, salgın hastalıklar, depremlerin ve özellikle M.S. 7. yy.'da Sasani ve Arap akınlarının etkisiyle ya kentlerindeki yaşamlarını küçülterek bir süre daha devam ettirmişler ya da kentlerini terk ederek yeni yerleşim yerlerine göç etmişlerdir³⁵². Bu durumun etkisiyle Hamam yapısı M.S. 7. yy.'daki İmparator Phocas Dönemi'ndeki (602-610) depremle yıkılmış ve bölgedeki M.S. 7. yy.'da Sasani ve Arap akınlarının etkisiyle yapının terk edilerek kullanılmadığı tahmin edilmektedir. Bu duruma paralel olarak M.S. 7. yy. ve sonrasına tarihlenen arkeolojik veri kazı çalışmaları sonucunda elde edilememiştir.

Lykos Vadisi'nde bulunan birçok kentin geçirdiği tarihi süreç gibi, Hierapolis'den Tripolis'e giden antik yol güzergâhı üzerinde bulunan Karahayıt Hamamı da kısmen aynı süreci yaşamıştır. Çünkü Tripolis'in de son veriler ışığında Vadideki diğer kentler gibi kısmen aynı tarihsel özellikleri göstermesi³⁵³, Hierapolis ile Tripolis arasındaki yol güzergâhında bulunan Karahayıt Hamam Yapısı'nın da tarihsel sürecini kanıtlar niteliktedir.

Yapılan arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde; yapıda duvardan (**Fig. 125-127**) ve tabandan ısıtma sisteminin bir arada görüldüğü (**Fig. 15-21**), öncelikle M.S. 2. yy.'ın başlarında termal su kaynağı ile duvardan ısıtma sisteminin olduğu ve özellikle M.S. 5. yy. ile birlikte yapının bölgedeki inşai faaliyetlerin etkisiyle genişletilmesi sonucunda mevcut termal suyun yetmediği ve tabandan ısıtma sistemi olan hypocaust bölümünün de devreye girdiği görülmektedir³⁵⁴.

Ayrıca yapının farklı dönemlerde (M.S. 1. yy. – M.S. 7. yy.) yıkıldığı görülmüştür. Yıkılan duvarların, döneminde tamir edilerek tekrar kullanıma devam edildiğini, yapının duvar yapım tekniğinden (**Fig. 128-131**) ve duvardaki harçlarının kendi içerisinde birliktelik oluşturmadığından anlaşılmaktadır.

Hamam yapısının arkeolojik kazı çalışmaları sonrasında üst örtüsü hakkında kesin veri elde edilememiştir. Ancak;

- Kazı çalışmaları sırasında yapının zemininden yoğun miktarda pişmiş toprak tuğlaların bulunması,
- Antik dönemde birçok hamam yapısının tonozların da ısıtılması ve calidarium altındaki hypocaust bölümünden başlayarak duvar

³⁵² Duman 2018, 359; Greatrex 2018, 13; Mitchell 2018, 27; Kristensen 2018, 71.

³⁵³ Duman 2017, 13.

³⁵⁴ Duvarndan ve tabandan ısıtma sistemi Phaelis Büyük Hamam'da da görmekteyiz. Bkz. Arslan-Önen 2016, 308.

boşluklarının yükselmesinden çıkarım yapılacağı üzere tonozların ısıtılma olasılığının olması,

- Yuvarlak planlı havuzda bulunan arşitravların üst yapı mimarisinde kullanılması ve arşitravlarda kenet deliklerinin tespit edilememesi ve kaldırma kenetlerinin olması,
- Karahayıt Hamam Yapısıyla kısmen benzer özellikleri olan, ilk örneklerini M.Ö. 4. yy.'da Nemea³⁵⁵, Delphi³⁵⁶, Gortys³⁵⁷, hamamlarındaki havuzlarda görüldüğü gibi çatı sistemi bulunmamaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı Hamamdaki yuvarlak planlı havuzun muhtemelen mekândaki ışık ihtiyacını karşılamak amacıyla üstünün açık olabileceği, diğer mekânların ise üst örtüsünün tonozlu olması olasıdır³⁵⁸.

Karahayıt Hamam Yapısı'nda, yuvarlak planlı havuzun etrafında bulunan payeler arasında örülen duvardaki sıva izlerinden de anlaşılacağı üzere duvarlarının sıvayla kaplandığı ve Vitruvius'un "*Kubbeli kuru buhar odası (laconicum) ve terleme odaları, ılık hamam odasına bitişik olmalı ve genişlikleri ne kadar olacaksa, yükseklikleri de yarı dairevi kubbenin kavisinin altına kadar aynı ölçüde olmalı. Kubbenin ortasında bir göz bırakılsın, buradan zincirlerle tunç bir disk sarkıtılsın; bu indirilip kaldırılarak terleme odasının ısıtı ayarlanır. Kubbeli kuru buhar odasının daire şeklinde olması gerektiği aşikardır, böylece alevlerin yaydığı yoğun buhar eşit ölçüde tüm çember boyunca deveren eder*"³⁵⁹ belirttiği gibi havuzun üst örtüsünün kubbeli olması ihtimali de vardır.

Mekândaki su, termal su kanalları vasıtasıyla, yuvarlak planlı havuza ve nişli banyolara akmaktadır. Söz konusu suyun aktığı her bölümde giderleri aracılığı ile diğer mekânlara yönelmektedir. Bu duruma özellikle portik bölümündeki su kanallarından muhtemelen arkeolojik kazısı henüz yapılamamış mekânlara akması ihtimalini de doğurmakta olup mekânda bulgular eşliğinde Fikret Yegül'ünde "(...) döneminin gözde hamamlarını tanımlarken "*Ve bir seviyeden diğerine şelaleler gibi düşen ne bol su vardı!*" diye haykırır. H. Manderscheid tarafından yazılan makalede Seneca'nın yukarıda belirtilen eseri ışığında Roma hamamlarına bol su sağlaması ve görkemli su

³⁵⁵ Gill 2004, 275, Fig. 68.

³⁵⁶ Gill 2004, 276, Fig. 70.

³⁵⁷ Gill 2004, 255, Fig. 37.

³⁵⁸ Karş. İçin bkz. Yegül 2006, 30, Fig. 10; Benzer görüş için bkz. Hoff 2014, 470; Resim için bkz. Hoff 2014, 480, Fig. 14.

³⁵⁹ Vitruvius V, X, 5; ayrıca res. için bkz. Vitruvius V, X, 5.

gösterileri teması incelenir. Caracalla Hamamları'ndaki cömert su tesisatı ile depolama sistemlerinden destek alarak Manderscheid, Roma hamamlarının sürekli olarak akar, tatlı suyla beslendiğini ve bunun havuzlardaki suyun her gün değiştirilmesinin gereksiz kıldığı hipotezini savunur" benzer şekilde üzerinde durduğu gibi hamamda sürekli su döngüsünün olduğu ve suyun bekletilmeden devamlı aktığını göstermektedir³⁶⁰.

Bölge tarihinin aydınlatılması açısından büyük bir öneme³⁶¹ sahip olan Hamam Yapısı'nın arkeolojik kazı çalışmaları sonunda doğu ve batı sınırlarının bir bölümü kısmen tespit edilebilmiş olup Hamam Yapısı'nın kuzey ve güney sınırları henüz belirlenememiştir.

Yapının merkezinde etrafı paye, paye başlığı ve arşitravlarla çevrili yuvarlak planlı termal havuzun plan tipi, kısmen ilk örneğini yuvarlak planlı ve çatısız olarak M.Ö. 4. yy.'ın son çeyreğinde Delphi Gymnasium'unda³⁶² görülen sonrasında benzer örneklerini İtalya Pompeii Forum Hamamı'ndaki havuzun yuvarlak planlı olması³⁶³, Civitavecchia Termal Yerleşimi Apsisli B Salonu'nu³⁶⁴ ve Aphrodisias Hadrian Hamamı'ndaki³⁶⁵ havuzun etrafında sütunlarının olması ve Fikret Yegül'ün belirttiği Milet Faustuna Hamamı Frigidarium Bölümü'ndeki³⁶⁶ havuzun etrafında paye ve paye başlıkları bulunması yönüyle, yapının plan tipi kısmen benzemekle birlikte bire bir aynı plan tipi tespit edilememiş olup arkeolojik kazısı yapılan tek örnektir (**Fig. 10**).

Fikret Yegül "*Tasarım ve plan tipi konularının dışında, Anadolu hamamlarının bölgesel özellikleri ve nitelikleri, yerel malzeme kullanımı ve inşaat yöntemlerine göre farklılıklar gösterir*"³⁶⁷ der. Yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda Karahayıt Hamam Yapısı'nın, Karahayıt Büyük Hamam, Tripolis, Hierapolis ve Laodikeia Hamam Yapıları plan tipine benzerliğinden çok daha erken hamam örnekleri olan Gortys, Oeniade, Nemea gibi Grek Hamamları'ndan etkilenerek yapıldığını ve yapının, bölge halkının ihtiyaçları doğrultusunda genişletildiğini söylemek yerinde olacaktır (**Fig. 47-54**).

³⁶⁰ Yegül 2006, 122.

³⁶¹ Uyar 2015, 173-174.

³⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Gill 2004, 78; ayrıca Fig. için bkz. Gill 2004, 276, Fig. 69, 70.

³⁶³ Pompeii Antik Kenti'nde gözlemlenen havuz yuvarlak planlı ve bir basamaklıdır ancak etrafında Karahayıt Hamamı'ndaki gibi havuzun etrafında paye, paye başlığı ve arşitrav bulunmamaktadır. Bkz. Vitruvius V, X, 5; Yegül 2006, 60, Fig. 30.

³⁶⁴ Bkz. Yegül 2006, 151, Fig. 146.

³⁶⁵ Daşbacak 2006, 254, Res. 37.

³⁶⁶ Yegül 2006, 259, Fig. 283.

³⁶⁷ Yegül 2011, 183.

Kaynak taramaları ve arkeolojik kazı çalışmaları doğrultusunda Karahayıt Hamamı'nın portikteki İon sütun başlıkları (**Fig. 91, 132**) ve etrafı paye, paye başlığı, arşitravlarla (**Fig. 6, 7, 10**) çevrelenmiş havuz ve termal su kanalları, Yunanistan ve İtalya'daki Hellenistik Dönem Grek Hamamları'ndan esinlenerek M.S. I. ve II. yy.'larda yapılmış olmalıdır.

Sonrasında yapıda ihtiyaçlar doğrultusunda M.S. III. ve V. yy.'larda restorasyon ve tamirat çalışmaları yapılarak özellikle M.S. V. yy.'da hypocaustun devreye girmesiyle hamam işlevi de kazandırılarak yapının genişletildiği tespit edilmiştir.

Yapıda tespiti yapılan hamamdaki suyu ısıtmak amacıyla yapılan bakır ve kazanların bulunduğu veya mekânı tabandan ısıtma sisteminde kullanılan daire biçimindeki alanlar Lykos Vadisi Kentleri içerisinde arkeolojik kazısı yapılan tek örnek olup Lykos Vadisi'ndeki en erken tarihli hamam yapısını temsil etmektedir. Ayrıca aynı mekânda tespiti yapılan ocak bölümü oldukça ilginç ve önemlidir.

Yapının calidarium bölümünün altındaki hypocaust sistemi Lykos Vadisi Kentleri içerisinde arkeolojik kazısı yapılan en korunmuş örneğini temsil etmesi yönüyle önemlidir.

Ayrıca arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda, günümüzde termal turizm merkezlerinden biri olan Karahayıt Mahallesi'nin antik dönemde de aynı işlevi gören merkezlerden biri olduğunu kanıtlamıştır.

Yapının gelecek kuşaklara en sağlıklı şekilde aktarılması için gerekli restorasyon, konservasyon, ve onarım önlemleri alınmıştır³⁶⁸.

Yapıda, restorasyon teknikleri açısından uygulanan döküm tekniği, yeni traverten bloklar ve pantograf yöntemleri birçok tarihi yapıda projesi doğrultusunda uygulanabilecek örnek bir çalışmayı temsil etmiştir.

Konservasyon çalışmaları ele alındığında yapının gelecek kuşaklara daha sağlıklı ve güvenli bir şekilde aktarımı sağlanmış, arkeoloji ve koruma disiplinleri açısından pratik ve önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Yapılan araştırmalar eşliğinde M.S. 1. yy.'dan itibaren (**Fig. 132**) bölgenin Hierapolis Kenti'yle tarihsel süreçler açısından etkileşim halinde olduğu hatta deprem (**Fig. 133, 134**), tamiratlar, imar faaliyetleri vb. nedenlerle yapılan yapılarında aynı ustaların çalışmış olduğu açıktır (**Fig. 69, 135**).

³⁶⁸ Tapan 2007, 22.

Ancak Karahayıt Mahallesi'ni, Hierapolis sınırlarına veya Hierapolis'e bağlı bir yerleşim olarak adlandırmak doğru olmayacaktır. Çünkü Hierapolis kazıları henüz yüzde ellilik kısmı yapılmasına rağmen 4 adet hamam yapısı tespit edilmiştir. Ve başka hamam yapılarının tespiti muhtemel olup bu sayı Hierapolis'teki tahmini nüfus için yeterlidir. Aynı zamanda Karahayıt Mahallesi'ndeki yapıların Hierapolis'e bağlı olamayacağıının başka bir nedeni de Hierapolis ile Karahayıt Mahallesi arasında büyük bir nekropol alanının yer almasıdır³⁶⁹.

Ayrıca Hierapolis'in M.S. 5. yy.'da agora, kuzey nekropolü gibi önemli alanlarını terk ederek küçültüldüğü de düşünöldüğünde ve Karahayıt'ta kazısı yapılan yapıların M.S. 5. yy.'da genişletilerek kullanımı devam ettiği de değerlendirildiğinde kendine özgü bir kent yapısı özelliği taşıması yerinde bir tespit olacaktır. Hierapolis'teki 4 adet hamam, kentin muhtemel nüfusuyla orantılandığıında fazlasıyla yeterlidir ki bu yapılara Karahayıt Mahallesi'ndeki Hamamları, Hierapolis Hamamları içerisine katılması imkânsız gibi görünmektedir.

Hydrela'nın gerek M.Ö. 3 - 2. yy.'lara tarihlenen sikkесinin olması³⁷⁰ gerekse de arkeolojik kazısını yapılan hamam yapısındaki Mekan A'daki daire biçimindeki alan, hamamın ısıtma sistemiyle bağlantılı olabileceği fikri ve M.Ö. 310 - M.Ö. 280 tarihine dayandırılan Sicilya'daki Gela ve Yunanistan'daki Gortys Hamamları ile büyük benzerliđi³⁷¹ yönüyle Karahayıt Mahallesi'ni, kaynak taramaları ve arkeolojik kazı çalışmaları doğrultusunda araştırmacıların bölge tarifine uyan Hydrela Kenti'ne kısmen bağlanabilir.

Aynı zamanda birçok araştırmacının desteklediği ve özellikle Lykos Vadisi Kentleri hakkında araştırma yapan William M. Ramsay'in bölge tarifine uyan Karahayıt Mahallesi'nde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları sonucunda, bölgenin Hydrela Kenti olabileceği nümismatik ve epigrafik belgelerle desteklenememiştir.

Ancak gerek bölgenin yüzeyinde yoğun mimari blok ve mimari parçaların olması gerekse de birbirine yakın 3 adet hamam yapısının varlığı ve bu hamamlardan en az ikisinin tahmin edilenden çok daha büyük bir alana kapsaması yönüyle değerlendirildiğinde Karahayıt Mahallesi, bir antik kent özelliği gösterebilmektedir. Aynı zamanda Mahalle'nin yüzeyindeki birçok termal su kanalı ve termal su

³⁶⁹ Antik Dönemde, hamamlar genel olarak kent merkezlerinde yer alırken nekropol alanları kentin hemen dışında kente yakın yerlerde konumlanırdı.

³⁷⁰ Bkz. Aulock 1964, Taf. 120, 3675.

³⁷¹ Yegül 2006, 47-48; Yegül 2010, 42, Fig. 5.

kaynaklarının oluşturduğu travertenleşmelerden dolayı ve grekçede su anlamına gelen hydör kelimesinden türetilmiş Hydrela'dan yola çıkararak gүнümüzde şifalı suları ile termal turizm merkezi olan Karahayıt Mahallesi'nin, Hydrela Kenti olma ihtimali yapılacak yeni arkeolojik araştırmalarla birlikte daha da kuvvetlenecektir.

KISALTMALAR

AKMED Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi Kütüphanesi

AST Araştırma Sonuçları Toplantısı

Bkz Bakınız

cm Santimetre

Çev Çeviren

Ed Editör

Fig Figür

ha Hektar

JHS The Journal Of Hellenic Studies

km Kilometre

KST Kazı Sonuçları Toplantısı

m Metre

m² Metrekare

MKKS Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu

MÖ Milattan Önce

MS Milattan Sonra

No Numara

Res Resim

OTÇ Orta Tunç Çağı

Taf Tafel(Tablo)

yy Yüzyıl

ANTİK KAYNAKLAR

- Herodotos. Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökten, İstanbul, 1973.
- Hesiodos. Hesiodos, *Hesiodos Eserleri ve Kaynakları*, Çev. S. Eyüboğlu- A. Erhat, Ankara, 1977.
- Homeros. Homeros, *Odyseia*, Çev. A. Erhat-A. Kadir, İstanbul, 2003.
- Homeros. Homeros, *İlyada*, Çev. A. Erhat-A. Kadir, İstanbul, 2005.
- Ksenophon. Ksenophon, *Yunan Tarihi*, Çev. Suat Sinanoğlu, Ankara, 1999.
- Strabon. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIII-XIV*, Çev. A. Pekman, İstanbul, 2000.
- Vitruvius. Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Çev. S. Güven, İstanbul, 1998.

MODERN KAYNAKLAR

- Abbasoğlu 1882 H. Abbasoğlu, *Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1982, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi).
- Akşit 1985 O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul, 1985.
- Akurgal 1989 E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1989.
- Altıntaş 2015 E. Altıntaş, “Hierapolis Antik Tiyatro Restorasyon Çalışmaları”, *MKKS 23*, Ankara, 2015, 97-112.
- Anderson 1897 J. G. C. Anderson, “A. Summer In Phrygia: I, JHS” VI. 17, 1897, 396-424.
- Arslan-Önen 2016 M. Arslan–N. T. Önen, “Phaselis”, Ed. H. İşkan-E. Dündar, *Lukka’dan Likya’ya: Sapedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*, İstanbul, 2016, 300-317.
- Arthur 2006 P. Arthur, *Bizans ve Türk Döneminde Hierapolis (Pamukkale)*, İstanbul, 2006.
- Atik-Erdem 2004/2 N. Atik–Z. K. Erdem, “Buldan (Denizli) Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri, 2001-2003 Yılı Saptamalarının Değerlendirilmesi”, Ed. F. Arman–T. Taş, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, İstanbul, 2004/2, 9-40.
- Aulock 1964 S. V. Aulock, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Phrygian 3329-4040*, Berlin, 1964.
- Aulock 1980 H. V. Aulock, *Münzen Und Stadte Phrygiens, Teil I*, Tübingen, 1980.
- Aulock 1989 S. V. Aulock, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Phrygian 1-507*, München, 1989.
- Bayraktar 2002 N. Bayraktar, *Antik Kentler*, Antalya, 2002.
- Bean 2000 G. E. Bean, *Eskiçağda Menderes’in Ötesi*, Çev. P. Kurtoğlu, İstanbul, 2000.
- Bejor-Bonetto 2000 G. Bejor-J. Bonetto, “La Ricognizione Del 1999: Dalla Porta Efesia All’agora Occidentale”, Ed. G. Traversari, *Laodicea Di Frigia I*, Roma, 2000, 105-124.
- Bingöl 1980 O. Bingöl, *Das Ionische Normalkapitell In Hellenistischer Und Römischer Zeit In Kleinasien*, Tübingen, 1980.

- Bonetto 2004 J. Bonetto, “La Necropoli Settentrionale: L’organizzazione Areale”, Ed. G. Bejor-J. Bonetto-S. Gelichi-G. Traversari, *Laodicea Di Frigia II*, Padova, 2004, 21-29.
- Brödner 1983 E. Brödner, *Die Römischen Thermen Und Das Antike Badewesen*, Darmstadt, 1983.
- Büyükkolancı 2005 M. Büyükkolancı, “2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı (Hamam-Bazilika Kazı Çalışmaları)” *KST* 26/1, Ankara, 2005, 305-320.
- Büyükkolancı 2014 M. Büyükkolancı, “Laodikeia Merkezi Hamam 2003-2007 Kazıları ve Sonuçları”, Ed. C. Şimşek, *10 Yılında Laodikeia*, İstanbul, 2014, 207-209.
- Caggia 2008 M. P. Caggia, “Atlante Di Hierapolis Di Frigia”, Haz. F. D’Andria-G. Scardozzi-A. Spanq, *Atlante Di Hierapolis Di Frigia*, İstanbul, 2008, 49-148.
- Caggia 2015 M. P. Caggia, “Hierapolis Yeni Atlası”, Haz. G. Scardozzi, *Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası*, İstanbul, 2015, 75-190.
- Ceylan 1995 A. Ceylan, “Tripolis Sütunlu Caddesinde Yapılan Kazı Ve Temizlik Çalışmaları”, *MKKS* 5, Ankara, 1995, 159-170.
- Ceylan 2000 A. Ceylan, “Hierapolis Roma Hamamı 7. Dönem Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *MKKS* 10, Ankara, 2000, 189-200.
- Coşkun 2011 A. Coşkun, *Anadolu’da Attik-İon Kaidesinin Gelişimi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Çetin 2013 C. Çetin, “Arkeolojik Kazı Alanında Önleyici Koruma”, Ed. G. Kökdemir, *Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı*, Ankara, 2013, 83-102.
- Çevik 2016 N. Çevik, “Mür Soluyan Kent: Myra, Ed. H. İşkan-E. Dündar, *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*, İstanbul, 2016, 225-237.
- Çubuk 2008 N. Çubuk, *Hierapolis Tiyatro Kabartmaları*, İstanbul, 2008.
- Daşbacak 2006 C. Daşbacak, *Lykos Vadisi Hamam Yapıları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Daşbacak 2017 Daşbacak, “Tripolis Roma Hamamı (Büyük Hamam)”, Ed. B. Duman, *Tripolis Araştırmaları*, İstanbul, 2017, 91-99.

- D'Andria 2000 F. D'Andria, *Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Lecce, 2000.
- D'Andria 2003 F. D'Andria, *Hierapolis*, Çev. Nalan Fırat, İstanbul, 2003.
- D'Andria 2011a F. D'Andria, *Phrygia Hierapolis'i – Pamukkale*, İstanbul, 2011.
- D'Andria 2011b F. D'Andria, “Phrygia Hierapolisi (Pamukkale) 2009 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *KST* 32/4, Ankara, 2011, 76-91.
- D'Andria 2014a F. D'Andria, “Phrygia Hierapolisi (Pamukkale) 2012 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *KST* 35/1, Muğla, 2014, 361-375.
- D'Andria 2014b F. D'Andria, “Phrygia Hierapolis'indeki Ploutonion”, Haz. F. D'Andria, *Cehennem'den Cennet'e Hierapolis (Pamukkale)* İstanbul, 2014, 11-70.
- D'Andria 2014c F. D'Andria, “Phrygia Hierapolisi (Pamukkale) 2013 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *KST*, 36/1, Ankara, 2014, 203-222.
- D'Andria 2015 F. D'Andria, “Hierapolis Yeni Atlası”, Haz. G. Scardozzi, *Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası*, İstanbul, 2015, 79-190.
- D'Andria 2018 F. D'Andria, “Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde Phrygia Hierapolis'i”, Ed. C. Şimşek – T. Kaçar, *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, İstanbul, 2018, 235-247.
- Duman-Baysal 2014 B. Duman-H. Hüseyin Baysal, “Tripolis 2. Sezon Kazı ve Restorasyon Raporu: 2013”, *KST*, 36/2, Ankara, 2014, 633-650.
- Duman-Baysal 2016 B. Duman-H. H. Baysal, “Tripolis Ad Maeandrum 2014 Yılı Kazı, Onarım, Koruma Çalışmaları”, *KST* 37/1, Ankara, 2016, 563-584.
- Duman-Baysal 2017 B. Duman-H. H. Baysal, “Tripolis 2015 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları”, *KST* 38/2, Ankara, 2017, 539-562.
- Duman 2017 B. Duman, “Tripolis'in Yeri Önemi ve Kısa Tarihi”, Ed. B. Duman, *Tripolis Araştırmaları*, İstanbul, 2017, 1-22.
- Duman 2018 B. Duman, “Geç Antik Çağ'da Lydia Tiripolis'i (MS 4. YY'dan Sasani Tahribati'na Kadar)”, Ed. C. Şimşek-T. Kaçar, *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, İstanbul, 2018, 343-367.
- Erdoğan 2014 A. Erdoğan, “Tripolis Roma Caddesi 2007-2009 Kazı Çalışmaları Ön Raporu”, Ed. M. N. Aytaçlar-E. Abay- F. Dedeoğlu-A. Erdoğan, *Arkeoloji Dergisi XIX*, İstanbul, 2014, 41-125.

- Erhat 2002 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2002.
- Ertuğrul 2009 A. Ertuğrul, “Hamam Yapıları ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7, Sayı 13, İstanbul, 2009, 241-266.
- Eskici 2013 B. Eskici, “Arkeolojik Ve Sanat Eserlerinin Korunmasında Temizliğin Önemi Ve Lazer Teknolojisi Üzerine”, Ed. G. Kökdemir, Orhan Bingöl 67. Yaş Armağanı, Ankara, 2013, 133-140.
- Farrington 1995 A. Farrington, *Likya'daki Roma Hamamları Mimari Araştırmaları*, Ankara, 1995.
- Gasque 1966 W. Ward Gasque, *Sir William M. Ramsay: Archaeologist and New Testament Scholar. A Survey of His Contribution to the Study of the New Testament*, Michigan, 1966.
- Gelichi-Negrelli 2000 S. Gelichi-C. Negrelli, “Ricognizione Del 1999: Laodicea In Eta Tardoantica E Bizantina”, Ed. G. Traversari, Laodicea Di Frigia I, Roma, 2000, 125-164.
- Giacomo 2015 G. Di Giacomo, “Hierapolis Yeni Atlası”, Haz. G. Scardozzi, Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası, İstanbul, 2015, 75-190.
- Gill 2004 A A. Gill, Balaneia: A Sourcebook For The Greek Bath From The Archaic Through The Hellenistic Periods, Memphis, 2004.
- Goretti 2004 M. Goretti, “Le Terme Di Laodicea: Osservazioni Preliminari”, Ed. G. Bejor-J. Bonetto-S. Gelichi-G. Traversari, Laodicea Di Frigia II, Padova, 2004, 165-190.
- Greatrex 2018 G. Greatrex, “The Impact On Asia Minor Of Persian Invasions In The Early Seventh Century (Erken VII. Yüzyılda Sasani İşgallerinin Anadolu'ya Etkileri)” Ed. C. Simşek-T. Kaçar, Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi, İstanbul, 2018, 13-26.
- Gülşen 2008 F. Fatih Gülşen, “Patara'daki Roma Dönemi Hamamlarında Planlama ve Mimari”, Haz. B. Can-M. Işıksı, Doğudan Yükselen Işık, İstanbul, 2008, 453-470.
- Günaydın 2016 B. Ç. Günaydın, “Güzelpınar Meşelik Mevkii Tümülüsü Kurtarma Kazısı”, *MKKS* 24, Ankara, 2016, 129-140.
- Habicht 1975 C. Habicht, “New Evidence on the Province of Asia”, Roma, 1975, 64-91.
- Head 1906 Barclay V. Head, *Greek Coins Of Phrygia*, London, 1906.

- Hoff vd. 2014 M. Hoff vd., "The Antiochia Ad Cragum Archaeological Research Project: 2012 Season" *KST* 35/3, Muğla, 2014, 465-481.
- Huttner 2013 U. Huttner, "Early Christianity in the Lycus Valley", Çev. David Green, Early Christianity in Asia Minor, Leiden-Boston, 2013.
- Işık 2016 F. Işık, "Lukka Ülkesi'nin Güçlü Kenti: Tlos", Ed. H. İşkan-E. Dündar, Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi, İstanbul, 2016, 206-225.
- İşkan 2016 H. İşkan, "Likya Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara", Ed. H. İşkan-E. Dündar, Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi. İstanbul, 2016, 142-165.
- Karabay 1999 N. Karabay, "1997 Yılı Gümüşler Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı", *MKKS* 9, Ankara, 1999, 291-300.
- Karabay-Günaydın 2013 N. Karabay - B.Ç. Günaydın, "Pınarkent Nekropol Alanı Kazısı", *MKKS* 21, Ankara, 2013, 73-93.
- Karabay-Altıntaş 2014 N. Karabay-E. Altıntaş, "Akçapınar Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı", *MKKS* 22, Ankara, 2014, 201-218.
- Karatağ 2013 M. Karatağ, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara, 2013.
- Kaypak-Venedik 2011 B. Kaypak-G. Venedik, "Denizli Havzası 3-B Sismik Hız Yapısının Jeolojik, Tektonik, Hidrotermal ve Depremsellik İlişkisi", *1. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, Ankara, 11-14 Ekim 2011, 1-11.
- Kaytan 2017 S. M. Kaytan, "Tripolis Batı Stoa Koruma Ve Onarım Çalışmaları", Ed. B. Duman, Tripolis Araştırmaları, İstanbul, 2017, 121 - 133.
- Kızgut 2016 İ. Kızgut, "Hayırsever Opramoas'ın Kenti: Rhodiapolis", Ed. H. İşkan- E. Dündar, Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi, İstanbul, 2016, 288-299.
- Kramer 1999 S. N. Kramer, *İÖ Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma, Sümer Mitolojisi*, Çev. H. Koyukan, İstanbul, 1999.
- Kretschmer 2000 F. Kretschmer, *Resimlerle Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik*, Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul, 2000.

- Kristensen 2018 T. M. Kristensen, "Earthquakes And Late Antique Urbanism: Some Observations On The Case Of The Lykos Valley (Depremler ve Geç Antik Kentleşme: Lykos Vadisi Örneği Üzerinde Bazı Gözlemler)", Ed. C. Şimşek-T. Kaçar, Geç Antik Çağ' da Lykos Vadisi ve evresi, İstanbul, 2018, 71-78.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule In Asia Minor*, Princeton, 1950.
- Mansel 1999 A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1999.
- Mert 2009 İ. H. Mert, "Antik Roma Uygarlığında Yıkanma Kùltürü", Ed. M. Haydaroğlu – N. Tekdemir, *Eski Hamam Eski Tas*, İstanbul, 2009.
- Mitchell 2018 S. Mitchell, "The Great Plague Of Late Antiquity İn Asia Minor (Geç Antik Çağ Anadolu'sunda Büyük Veba)", Ed. C. Şimşek – T. Kaçar, Geç Antik Çağ' da Lykos Vadisi ve evresi, İstanbul, 2018, 27-35.
- Naumann 1998 R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, ev. B. Madra, Ankara, 1998.
- Nielsen 1990 I. Nielsen, *Thermae et Balnea, The Architecture and Cultural History of Roman Public Bath, I Text*, Aarhus University Pres, 1990.
- Panarelli 2018 P. Panarelli, "Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde Phrygia Hierapolis'i", Ed. C. Şimşek – T. Kaçar, Geç Antik Çağ' da Lykos Vadisi ve evresi, İstanbul, 2018, 325-340.
- Ramsay 1890 W. M. Ramsay, *The Historical Geography Of Asia Minor*, London, 1890.
- Ramsay 1895 W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Frygia*, Oxford, 1895.
- Ramsay 1960 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, ev. M. Pektaş, İstanbul, 1960.
- Ritti 2006 T. Ritti, *Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) Eski Yazıtlar Rehberi*, ev. Nalan Fırat, İstanbul, 2006.
- Ritti 2008 T. Ritti, *Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Katoloğu*, ev. N. Fırat, Napoli, 2008.
- Sayar 2018 M. H. Sayar, "Geç Antik Çağ' da Lykos Vadisi ve evresi", Ed. C. Şimşek – T. Kaçar, Geç Antik Çağ' da Lykos Vadisi ve evresi, İstanbul, 2018, 65-70.

- Schwertheim 2004 E. Schwertheim, *Antikçağda Anadolu*, Çev. N. Batu, İstanbul, 2004.
- Seaby 1966 H. A. Seaby, *Greek Coins And Their Values*, London, 1966.
- Sear 1979 D. R. Sear, *Greek Coins And Their Values*, London, 1979.
- Sevimli 2005 Ş. Sevimli, “*Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi*”, Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2005, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Sevinç 2015 C. Sevinç, “Hierapolis Kuzey Nekropolü 2013 Yılı Kurtarma Kazısı”, *MKSS 23*, Ankara, 2015, 55-68.
- Sevinç-Uyar 2016 C. Sevinç-N. Uyar, “Hierapolis Kuzey Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı”, *MKKS 24*, Ankara, 2016, 183-198.
- Smith-Öğüş 2017 R. R. R. Smith-E. Öğüş, “Aphrodisias 2015”, *KST 38/2*, Ankara, 2017, 17-34.
- Söğüt 2017 B. Söğüt, “Attouda (Hisar) Antik Kenti”, *Cedrus V*, 2017, 241-260.
- Şahin 2009 M. Şahin, “Antik Çağda Banyo Kültürü”, Ed. M. Haydaroğlu – N. Tekdemir, *Eski Hamam Eski Tas*, İstanbul, 2009, 26-43.
- Sperti 2000 L. Sperti, “Ricostruzione Archeologica A Laodicea Di Frigia: 1993-1998”, Ed. G. Traversari, *Laodicea Di Frigia I*, Roma, 2000, 29-103.
- Şimşek 1994a C. Şimşek, “Denizli Buldan Kayran Mevkii Toplu Konut Alanı Kurtarma Kazısı”, *MKKS 4*, Ankara, 1994, 457-465.
- Şimşek 1994b C. Şimşek, “Beylerbeyi III Nolu Tümülüs Kazısı”, *MKKS 4*, Ankara, 1994, 117-127.
- Şimşek 1996 C. Şimşek, “III. Dönem Hierapolis Roma Dönem Kazısı”, *MKKS 6*, Ankara, 1996, 221-242.
- Şimşek 1997 C. Şimşek, “IV. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı”, *MKKS 7*, Ankara, 1997, 1-27.
- Şimşek 1998 C. Şimşek, “Antik Dönemde Lykos (Çürüksu) Vadisinde Kültürel ve Ekonomik Yaşam”, *Denizli Dış Hekimleri Odası Dergisi 9*, Denizli, 1998, 26-30.
- Şimşek 1999 C. Şimşek, “Antik Dönemde Lykos (Çürüksu) Vadisinde Kültürel ve Ekonomik Yaşam”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 92, İstanbul, 1999, 2-8.

- Şimşek 2002a C. Şimşek, "Trapezopolis Antik Kenti Nekropolü I" *Arkeoloji ve Sanat*, İstanbul, Temmuz-Ekim 2002, 3-17.
- Şimşek 2002b C. Şimşek., "Trapezopolis Antik Kenti Nekropolü II" *Arkeoloji ve Sanat*, İstanbul, Kasım-Aralık 2002, 27-40.
- Şimşek 2004 C. Şimşek, "Antik Kent Laodikeia", *Denizlim 2*, Ocak-Şubat 2004, 50-54.
- Şimşek 2005 C. Şimşek, "2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", KST, Ankara, 2005, 305-320.
- Şimşek 2011 C. Şimşek, "Tarihin İçinden Laodikeia'dan Ladik'e Denizli", *Tanrıların Kutsadığı Vadi*, İstanbul, 2011, 85-125.
- Şimşek 2012 C. Şimşek, *Kutsal Kent Laodikeia'nın Kiliseleri*, Denizli, 2012.
- Şimşek 2013 C. Şimşek, *Laodikeia*, İstanbul, 2013.
- Şimşek 2014 C. Şimşek vd., "Korucuk Kurtarma Kazısında Açığa Çıkarılan Mezarlar", Ed. C. Şimşek, 10. Yılında Laodikeia, İstanbul, 2014, 229-282.
- Şimşek 2015 C. Şimşek, *Church Of Laodikeia*, Denizli, 2015.
- Şimşek 2016 C. Şimşek, "Bir Salbakos Kenti: Attouda (Hisar) ve Heykeltraşlığı", Ed. E. DüNDAR vd. Havva İŞKAN'a Armağan, İstanbul, 2016, 791-812.
- Şimşek 2017 C. Şimşek, "Laodikeia ve Mermer, Laodikeia and Marble", *Kömürcüoğlu Uluslararası 7. Taş Heykel Kolonisi, International Stone Sculpture Colony*, Denizli, 2017, 88-103.
- Şimşek 2018 C. Şimşek, "Geç Antik Çağda Laodikeia", Ed. C. Şimşek-T. Kaçar, *Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi*, İstanbul, 2018, 81-116.
- Tarhan-Söyler 2015 M. Tarhan-Ş. Söyler, "Korucuk Kurtarma Kazısı", MKSS, Ankara, 2015, 131-150.
- Tarhan 2018 Ç. M. Tarhan, "Laodikeia Kilisesi'nde Uygulanan Restorasyon Yöntemleri: Temel Prensipler ve Uygulama Sınırları (Restoration Methods Applied in the Laodikeia Church: Fundamental Principles and Application Limits)", Ed. C. Şimşek-T. Kaçar, *Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi*, İstanbul, 2018, 149-174.
- Tapan 2007 M. Tapan, *Soru ve Cevaplarla Koruma*, İstanbul, 2007.

- Texier 2002 C. Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. A. Suat, Ankara, 2002.
- Thonemann 2011 P. Thonemann, *The Meander Valley*, Cambridge, 2011.
- Traversari 2000 G. Traversari, “1998 Yılında (Phrygia’daki) Laodicea’da Yapılan Arkeolojik Yüzey Araştırması”, *AST 17/2*, Ankara, 2000, 245-248.
- Tulay 2001 A.S. Tulay, *Genel Nümitmatik Sözlüğü*, İstanbul, 2001.
- Uçkan-Öztaşkın 2016 B. Y. O. Uçkan- G. K. Öztaşkın, “Ateş ve Suyla Kutsanan Kent: Olympos”, Ed. H. İşkan – E. Dünder, Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi, İstanbul, 2016, 274-287.
- Uyar vd 2014 N. Uyar vd, “Denizli Müze Müdürlüğü Honaz İlçesi Ovacık Köyü Tonozlu Mezar Kurtarma Kazısı”, 24. *MKKS ve 1.Uluslararası Müzecilik Çalıştayı*, Ankara, 2014, 395-406.
- Uyar-Tarhan 2016 N. Uyar-M. Tarhan, “Karahayıt Termal Hamam Yapısı Kazı Koruma Çalışmaları”, *MKKS 25*, Ankara, 2016, 171-182.
- Uyar 2016 N. Uyar, “Karahayıt Termal Hamam Yapısı Kazı, Restorasyon, Konservasyon Çalışmaları”, *MKKS 26*, Ankara, 2016, 155-168.
- Ürük 2016 Z. F. Ürük, “Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi ve Kültürel Olarak Mekan Analizleri” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, Temmuz 2016, 185-209.
- Waelkens et al. 2012 M. Waelkens et al, “Sagalassos 2010 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *KST 33/3*, Ankara, 2012, 239-265.
- Waelkens- Poblome 2012 M. Waelkens – J. Poblome, “Bütün ve Onun Parçaları”, Ed. P. D. Rynck – E. Torun, Sagalassos, 2012, 159 – 175.
- Yegül 1993 F. Yegül, “The Palaestra in Herculaneum as a New Architectural Type”, Ed. R. S. Scott – A. R. Scott, *Eius Virtutis Studiosi* Washington, 1993, 93-269.
- Yegül 2006 F. Yegül, *Antik Çağda Hamamlar ve Yıkanma*, Çev. E. Erten, İstanbul, 2006.
- Yegül 2010 F. Yegül, *Bathing In The Roman World*, California, 2010.
- Yegül 2011 F. Yegül, *Roma Dünyasında Yıkanma*, İstanbul, 2011.
- Yıldız 1994 H. Yıldız, “Denizli-Laodikya Antik Kenti Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, *MKKS 4*, Ankara, 1994, 219-225.

- Yıldız 1999 H. Yıldız, “Denizli Müzesi Müdürlüğü Lycos Vadisi Çalışmaları”, *MKKS* 9, Ankara, 1999, 247-262.
- Yılmaz-Sevinç 2005 S.Yılmaz-C. Sevinç, “Seydiler Tümülüsü Kazısı”, *MKKS* 15, Ankara, 2005, 15-26.
- Yılmaz-Yılmaz 2010 S. Yılmaz-K. Yılmaz, “Honaz (Emirazizli) Kaya Mezarları”, *MKKS* 20, Ankara, 2010, 175-192.

FIGÜRLER DİZİNİ

	Sayfa
Figür1. Harita (Ramsay 1895, I).....	80
Figür 2. Lykos Vadisi ve Çevresindeki Antik Kentler (Tripolis Kazı Arşivi'nden)	80
Figür 3. Kazı Çalışmalarından Önce Hamam Yapısı.....	81
Figür 4. Kazı Çalışmaları.....	81
Figür 5. Kazı Çalışmaları.....	82
Figür 6. Karahayıt Hamam Yapısı	82
Figür 7. Termal Su Kanalları.....	83
Figür 8. Yuvarlak Planlı Havuz.....	83
Figür 9. Yuvarlak Planlı Havuz.....	84
Figür 10. Havuz, Paye, Paye Başlığı ve Arşitravlar.....	84
Figür 11. Portiğin Doğusundaki Duvarda Gözlenen Sıva İzi Detay.....	85
Figür 12. Calidarium Bölümü.....	85
Figür 13. Hypocaust Sistemi Temizlik Öncesi.....	86
Figür 14. Hypocaust'un Temizleme Çalışmaları.....	86
Figür 15. Hypocaust.....	87

Figür 16. Hypocaust.....	87
Figür 17. Hypocaust.....	88
Figür 18. Hypocaust.....	88
Figür 19. Hypocaust.....	89
Figür 20. Hypocaust.....	89
Figür 21. Calidarium ve Altındaki Hypocaust.....	90
Figür 22. Calidarium.....	90
Figür 23. Calidarium Bölümünün Güneyinde Ocak(Praefernium).....	91
Figür 24. Calidarium Bölümünün Güneyinde Ocak(Praefernium).....	91
Figür 25. Hamam Görevlilerine Ait A Mekanı ve Daire Biçimindeki Alan.....	92
Figür 26. Hamam Görevlilerine Ait A Bölümündeki Daire Biçimindeki Alanın Altındaki Künk.....	92
Figür 27. Hamam Görevlilerine Ait A Bölümünün Güneyi.....	93
Figür 28. Hamam Görevlilerine Ait A Bölümünün Güneyi, Ocak Ve Batısında Yıkılan Duvar.....	93
Figür 29. Hamam Görevlilerine Ait A Bölümünün Güneyi ve Tespiti Yapılan Ocak	94
Figür 30. Hamam Görevlilerine Ait B Bölümü.....	94
Figür 31. Hamam Görevlilerine Ait B Bölümünün Devamındaki Portik.....	95
Figür 32. Portik.....	95

Figür 33. Portiğe Ait Sütun Sırası.....	96
Figür 34. Portiğe Ait Sütun Dizisi.....	96
Figür 35. Mermer Kaplama Havuz ve Solundaki Muhtemelen Yapının Doğu Sınırını Oluşturan Duvar.....	97
Figür 36. Kapılar, Mermer ve Pişmiş Toprak Taban Döşemesi.....	97
Figür 37. Hamamın Kazısı Yapılan Kuzey Sınırı.....	98
Figür 38. Yuvarlak Planlı Havuzun Kuzeyindeki Nişli Banyo.....	98
Figür 39. Yığıntı Halinde Pişmiş Toprak Tuğla Kalıntıları.....	99
Figür 40. Nişli Banyo.....	99
Figür 41. Hamamın Batı Yamacı Kazılmadan Önceki Hali.....	100
Figür 42. Hamamın Batı Yamacı Kazı Çalışmaları.....	100
Figür 43. Kazı Çalışmaları Sonrasında Hamamın Batı Yamacı.....	101
Figür 44. Hamamın Batı Yamacındaki Çevre Duvarı.....	101
Figür 45. Hamamın Batı ve Güney Sınırını Belirleyen Duvar.....	102
Figür 46. Hamamın Doğu Sınırını Belirleyen Duvar.....	102
Figür 47. Hamamın Planı.....	103
Figür 48. Hamamın Planı(Renkli).....	104
Figür 49. Kesit AA.....	105

Figür 50. Kesit AA(Renkli).....	106
Figür 51. Kesit BB.....	107
Figür 52. Kesit BB(Renkli).....	108
Figür 53. Kesit JJ.....	109
Figür 54. Kesit JJ(Renkli).....	110
Figür 55. Restorasyon Projesi.....	111
Figür 56. Restorasyon AA Kesiti.....	112
Figür 57. Restorasyon BB Kesiti.....	113
Figür 58. Restorasyon Ön Cephe.....	114
Figür 59. Restorasyonu Yapılan Yuvarlak Planlı Havuzun Etrafındaki Bloklar.....	115
Figür 60. Harç Karışımı Kalıplar Hazırlanarak Dökümünün Yapılması.....	115
Figür 61. Yeni Traverten Blokların Yerleştirilmesi.....	116
Figür 62. Payeye Ters U Formlu Krom Çeliklerin Yerleştirilmiş Hali.....	116
Figür 63. U Formlu Krom Çelik Yerleştirilmiş Hali.....	117
Figür 64. Yerinde Döküm Tekniği İle Tümleme Çalışması Yapılan Arşitrav.....	117
Figür 65. Restorasyonu Yapılacak Arşitrav.....	118
Figür 66. Yerinde Döküm Tekniği İle Tümler Çalışmasının Yapılma Aşaması.....	118

Figür 67. Yerinde Döküm Tekniği İle Tümleme Çalışması Yapılmış Arşitravın Restorasyonu Yapılmış Hali.....	119
Figür 68. Paye Başlığının Yerinde Döküm Tekniğinin Uygulanmadan Önceki Hali.....	119
Figür 69. Paye Başlığının Yerinde Döküm Tekniği İle Restorasyonu Ve Eskitme Çalışması.....	120
Figür 70. U Formlu Krom Çelik Çubuklar ve Kurşun Dökülmüş Hali.....	120
Figür 71. Pantograf Yöntemi Uygulama Aşamaları.....	121
Figür 72. Pantografı Yapılan Sütunun Vinç Yardımıyla Yerleştirilmesi.....	121
Figür 73. Pantografı Yapılan Sütunun Montaj Aşaması.....	122
Figür 74. Calidarium Bölümü Konservasyon Öncesi.....	122
Figür 75. Rölöve Çalışması.....	123
Figür 76. Rölöve AA Kesit.....	124
Figür 77. Rölöve BB Kesit.....	125
Figür 78. Rölöve Ön Cephe.....	126
Figür 79. Analiz Örnekleri.....	127
Figür 80. Konservasyon Aşamaları A.....	127
Figür 81. Konservasyon Aşaması B.....	128
Figür 82. Konservasyon Aşaması C.....	128
Figür 83. Eskitme Çalışmaları.....	129

Figür 84. Konsevasyon Sonrası.....	129
Figür 85. Payeler Arasında Yer Alan Duvar ve Sıvalar.....	130
Figür 86. Sıvaların Konservasyonu A.....	130
Figür 87. Sıvaların Konservasyonu B.....	131
Figür 88. Sıvaların Konservasyonu C.....	131
Figür 89. Sıvaların Konservasyonu Tamamlanmış Hali.....	132
Figür 90. Yapının Kuru Taş Örgü İle Çevrilerek Yükseltilmesi.....	132
Figür 91. Kroger Boru Yatırılacak Alanın Kazısı.....	133
Figür 92. Yapının Dranaj, Tel Örgü, Güneş Paneli, Kamera ve Işıklandırma İşlemlerinin Ardından Durumu.....	133
Figür 93. Güneş Paneli.....	134
Figür 94. Yapının Koruma Çatısıyla Üstünün Kapatılması.....	134
Figür 95. Karahayıt Mahallesi Sütun ve Lahit Parçaları.....	135
Figür 96. Karahayıt Mahallesi Mimari Parçalar.....	135
Figür 97. Hamamın(?) Doğusunda Tespit Edilen.....	136
Figür 98. Hamamın(?) Doğusunda Tespit Edilen Duvar.....	136
Figür 99. Hamamın(?) Güneyinde Tespit Edilen Duvar.....	137
Figür 100. Hamamın(?) Kuzeyinde Tespit Edilen Duvar.....	137

Figür 101. Hamamın(?) Doğu ve Kuzeyinde Tespit Edilen Duvar.....	138
Figür 102. Hamamın(?) Doğusunda Tespit Edilen Duvar.....	138
Figür 103. Hamamın(?) Doğusunda Tespit Edilen Duvar.....	139
Figür 104. Travertenlerin Arasındaki Apsis Duvarının Bir Bölümü.....	139
Figür 105. Travertenlerin Arasındaki Apsis Duvarı.....	140
Figür 106. Karahayıt Mahallesi Mezarlığı Girişin Karşısında Görülen Sütunlar A.....	140
Figür 107. Karahayıt Mahallesi Mezarlığında Görülen Mimari Parçalar.....	141
Figür 108. Karahayıt Mahallesi Mezarlığı Girişin Karşısında Görülen Sütunlar B.....	141
Figür 109. Karahayıt Mahallesi Mezarlığı Girişin Karşısında Görülen Mimari Parçalar.....	142
Figür 110. Karahayıt Mahallesi Mezarlığın Girişin Karşısında Görülen Duvar.....	142
Figür 111. Karahayıt Mahallesinin Yüzeyindeki Mimari Parça.....	143
Figür 112. Karahayıt Mahallesinin Yüzeyindeki Zeytin Yağı İşliği.....	143
Figür 113. Karahayıt Mahallesinin Yüzeyindeki Sütun.....	144
Figür 114. Karahayıt Mahallesi Büyük Hamam Yapısının Batısında Bulunan Su Kanalı.....	144
Figür 115. Karahayıt Mahallesi Su Kanalı.....	145
Figür 116. Karahayıt Mahallesi Öğütme Taşı.....	145
Figür 117. Karahayıt Mahallesi Travertenden Yapılmış Mimari Bloklar.....	146

Figür 118. Karahayıt Mahallesi Büyük Hamam Kazı Çalışmalarına Başlamadan Önceki Durumu.....	146
Figür 119. Karahayıt Büyük Hamam.....	147
Figür 120. Karahayıt Büyük Hamam Apsis.....	147
Figür 121. Karahayıt Büyük Hamam Calidarium.....	148
Figür 122. Doğuya Doğru Uzanan Duvar Sıraları.....	149
Figür 123. Güneye ve Doğuya Doğru Uzanan Duvar Sıraları.....	149
Figür 124. Apsisin Altındaki Kemer.....	150
Figür 125. Duvardan Isıtma Sistemi.....	150
Figür 126. Dikdörtgen Planlı Mermer Kaplama Havuz.....	151
Figür 127. Dikdörtgen Planlı Mermer Kaplama Havuzdaki Duvardan Isıtma Sistemi.....	151
Figür 128. Yapının Farklı Dönemlerde Restore Edildiğini Gösteren Kalıntılar.....	152
Figür 129. Yapının Farklı Dönemlerde Restore Edildiğini Gösteren Duvar Cephesindeki İzler.....	152
Figür 130. Yapının Farklı Dönemlerde Restore Edildiğini Gösteren Duvarlar.....	153
Figür 131. Yapının Farklı Dönemlerde Restore Edildiğini Gösteren Duvar Detayı.....	153
Figür 132. Portik Sütunlarına Ait İon Başlığı.....	154
Figür 133. Hamam Görevlilerine ait B Bölümünde Tespit Edilen Fay Çatlağı.....	154
Figür 134. Hamam Görevlilerine Ait B Bölümünde Tespit Edilen Fay Çatlağı Detay.....	155

Figür 135. Calidarium Doğu Duvarı.....	155
Fig. 136. Hierapolis Segizgen Hamam Nişli Banyo Duvar Detayı.....	156
Fig. 137. Phaselis Büyük Hamam Praefernium.....	156
Fig. 138. Dairesi Alan İle Calidarium Arasındaki Duvarda Çıkıntı Yapan Taş Duvar	157

FIGÜRLER

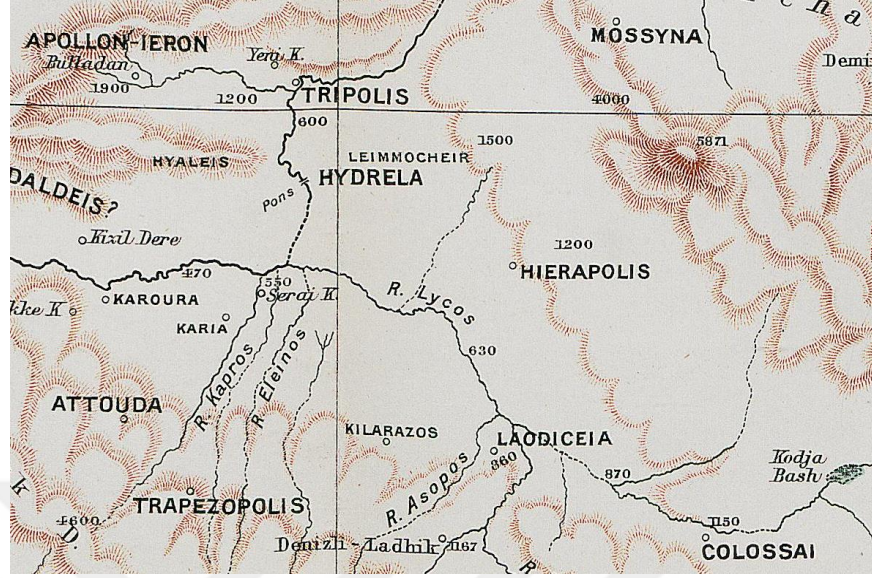

Fig. 1: Harita (Ramsay 1895, I)

Fig. 2: Lykos Vadisi ve Çevresindeki Antik Kentler (Tripolis Kazı Arşivi)

Fig. 3: Kazı alışmalarından nce Hamam Yapısı

Fig. 4: Kazı alışmaları

Fig. 5: Kazı alışmaları

Fig. 6: Karahayıt Hamam Yapısı

Fig. 7: Termal Su Kanalları

Fig. 8: Yuvarlak Planlı Havuz

Fig. 9: Yuvarlak Planlı Havuz

Fig. 10: Havuz, Paye, Paye Başlığı ve Arşitravlar

Fig. 11: Portiğın Doğusundaki Duvarda Gözlenen Sıva İzi Detay

Fig. 12: Calidarium Bölümü

Fig. 13: Hypocaust Sistemi Temizlik Öncesi

Fig. 14: Hypocaust'un Temizleme Çalışmaları

Fig. 15: Hypocaust

Fig. 16: Hypocaust

Fig. 17: Hypocaust

Fig. 18: Hypocaust

Fig. 19: Hypocaust

Fig. 20: Hypocaust

Fig. 21: Calidarium ve Altındaki Hypocaust

Fig. 22: Calidarium

Fig. 23: Calidarium Bölümünün Güneyinde Ocak(Praefurnium)

Fig. 24: Calidarium Bölümünün Güneyinde Ocak(Praefurnium)

Fig. 25: Hamam Görevlilerine Ait A Mekânı ve Daire Biçimindeki Alan

Fig. 26: Hamam Görevlileri A Bölümündeki Daire Biçimindeki Alanın Altındaki Künk

Fig. 27: Hamam Görevlilerine Ait A Bölümünün Güneyi

Fig. 28: Hamam Görevlilerine Ait A Bölümünün Güneyi, Ocak Ve Batısında Yıkılan Duvar

Fig. 29: Hamam Görevlilerine Ait A Bölümünün Güneyi ve Tespiti Yapılan Ocak

Fig. 30: Hamam Görevlilerine Ait B Bölümü

Fig. 31: Hamam Görevlilerine Ait B Bölümünün Devamındaki Portik

Fig. 32: Portik

Fig. 33: Portiçe Ait Sütun Sırası

Fig. 34: Portiçe Ait Sütun Dizisi

Fig. 35: Mermer Kaplama Havuz ve Solunda Muhtemelen Yapının Doğu Sınırını Oluşturan Duvar

Fig. 36: Kapılar, Mermer ve Pişmiş Toprak Taban Döşemesi

Fig. 37: Yapının Kazısı Yapılan Kuzey Sınırı

Fig. 38: Yuvarlak Planlı Havuzun Kuzeyindeki Nişli Banyo

Fig. 39: Yığıntı Halinde Pişmiş Toprak Tuğla Kalıntıları

Fig. 41: Hamamın Batı Yamacı Kazılmadan Önceki Hali

Fig. 42: Hamamın Batı Yamacı Kazı Çalışmaları

Fig. 43: Kazı Çalışmaları Sonrasında Hamamın Batı Yamacı

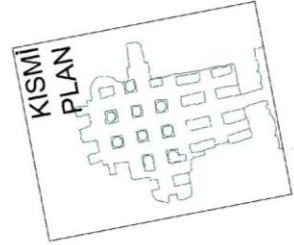
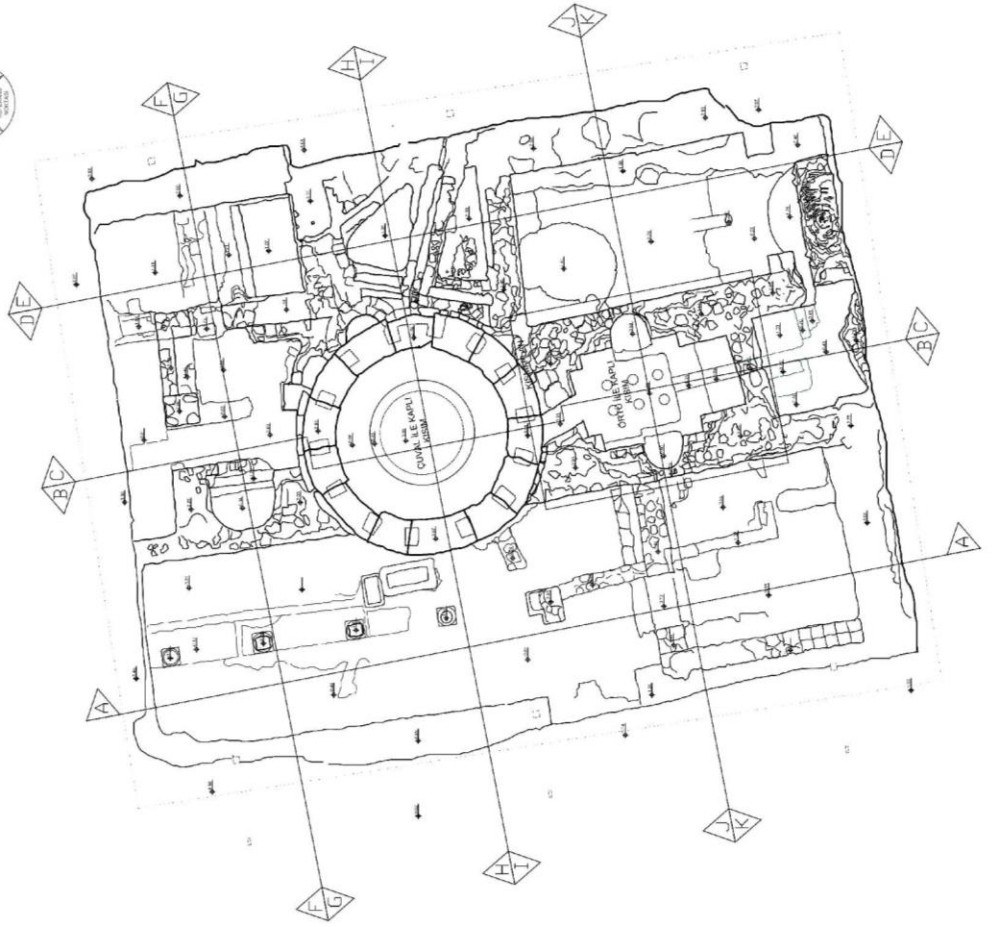
Fig. 44: Hamamın Batı Yamacındaki Çevre Duvarı

Fig. 45: Hamamın Batı ve Güney Sınırını Belirleyen Duvar

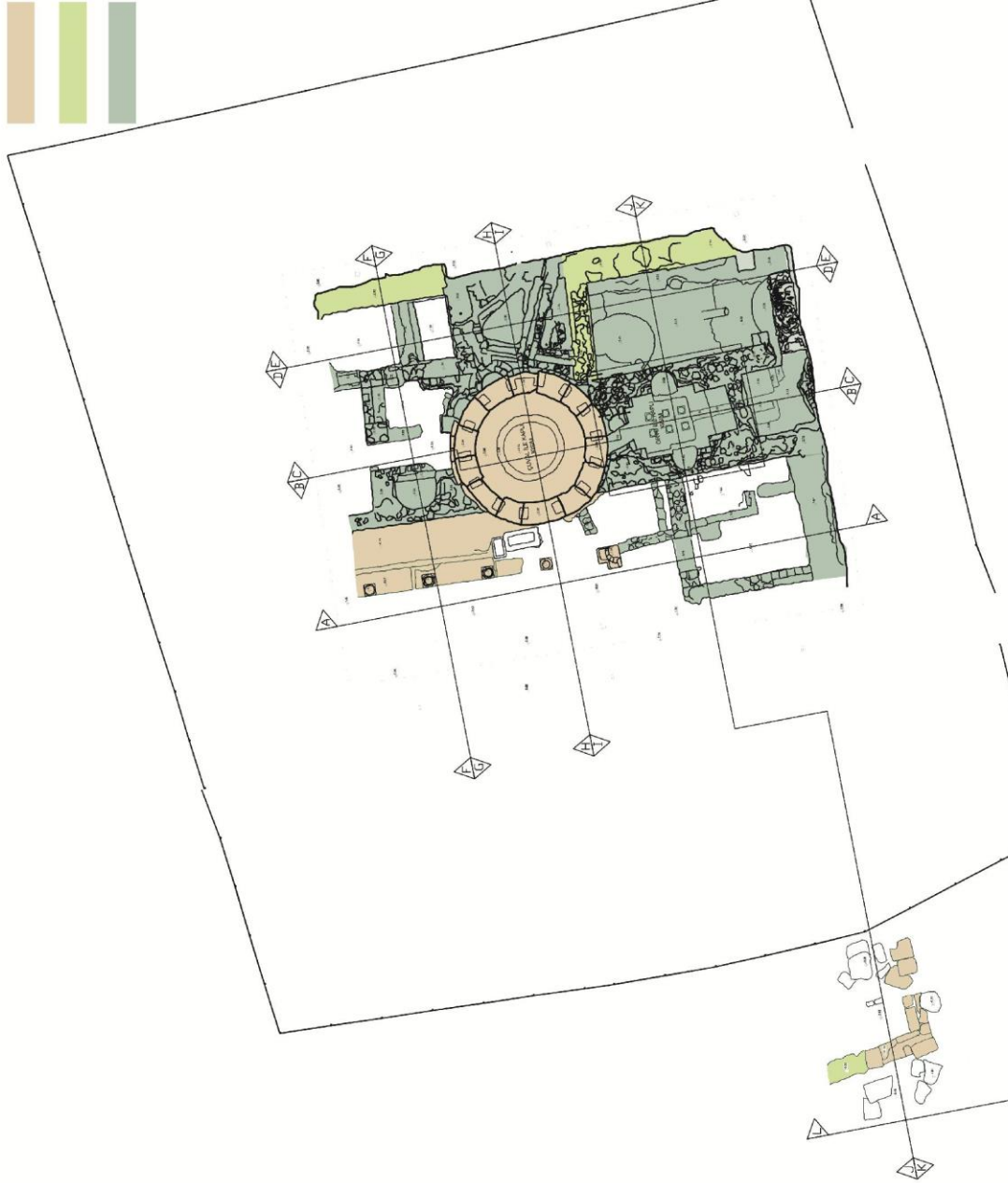
Fig. 46: Hamamın Doğu Sınırını Belirleyen Duvar

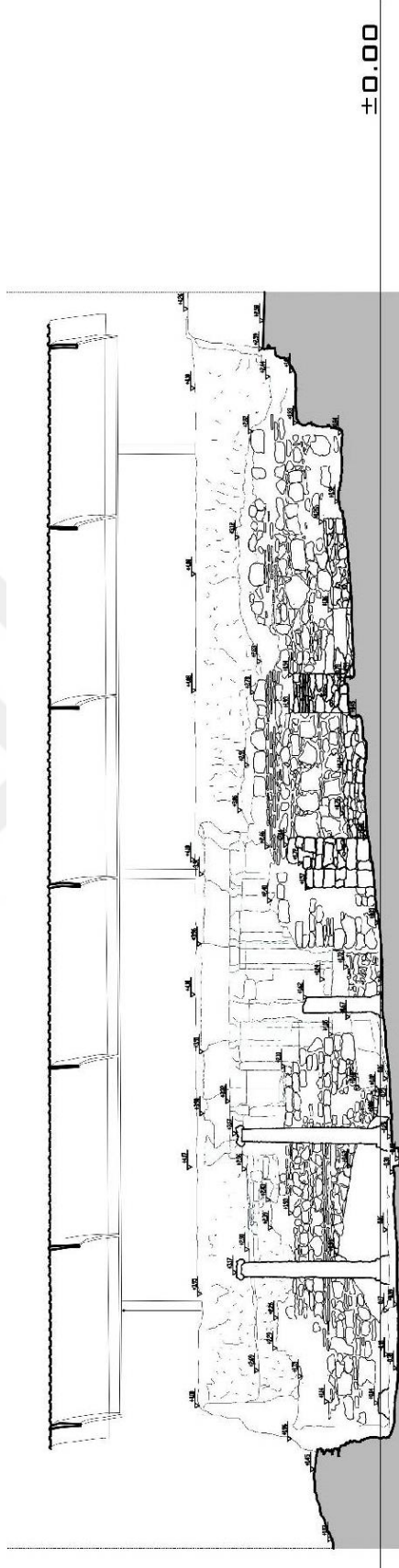
PLAN

2.00 3.00 m

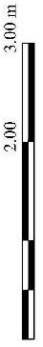
- 2. yy kalıntıları
- 3. yy ve 4. yy ekleri
- 5. yy ve 6. yy onarımları

PLAN

KESİT AA

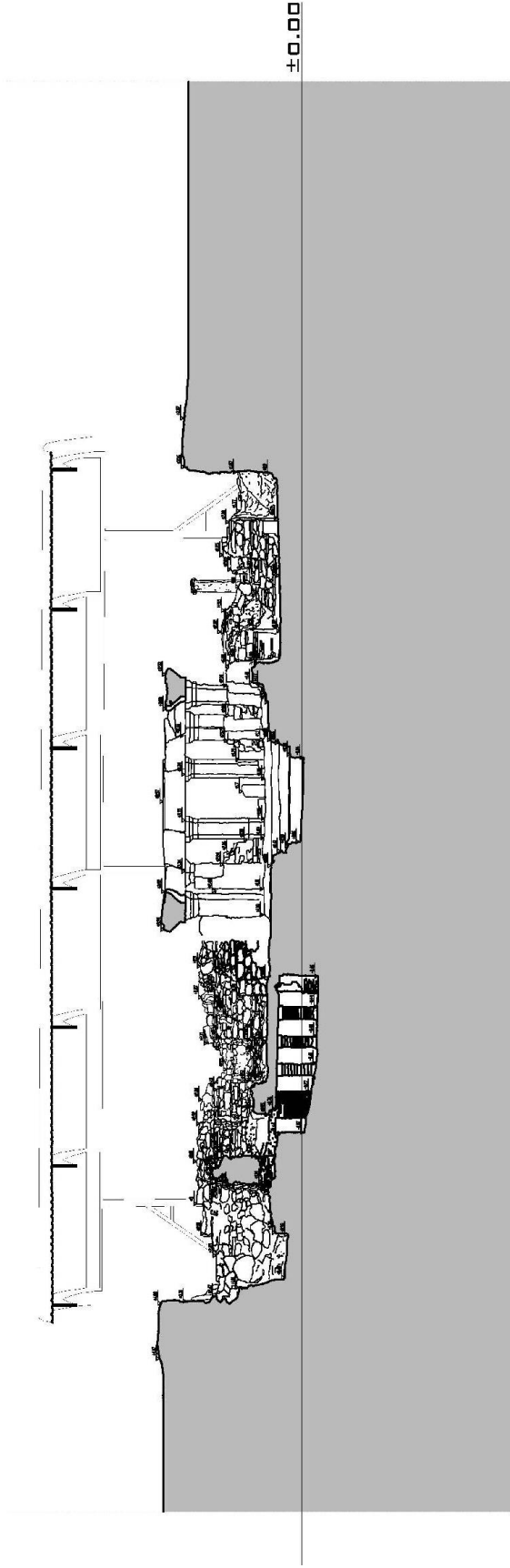
KESİT AA

MS 2. yy kalıntıları

MS 3. ve 4. yy ekleri

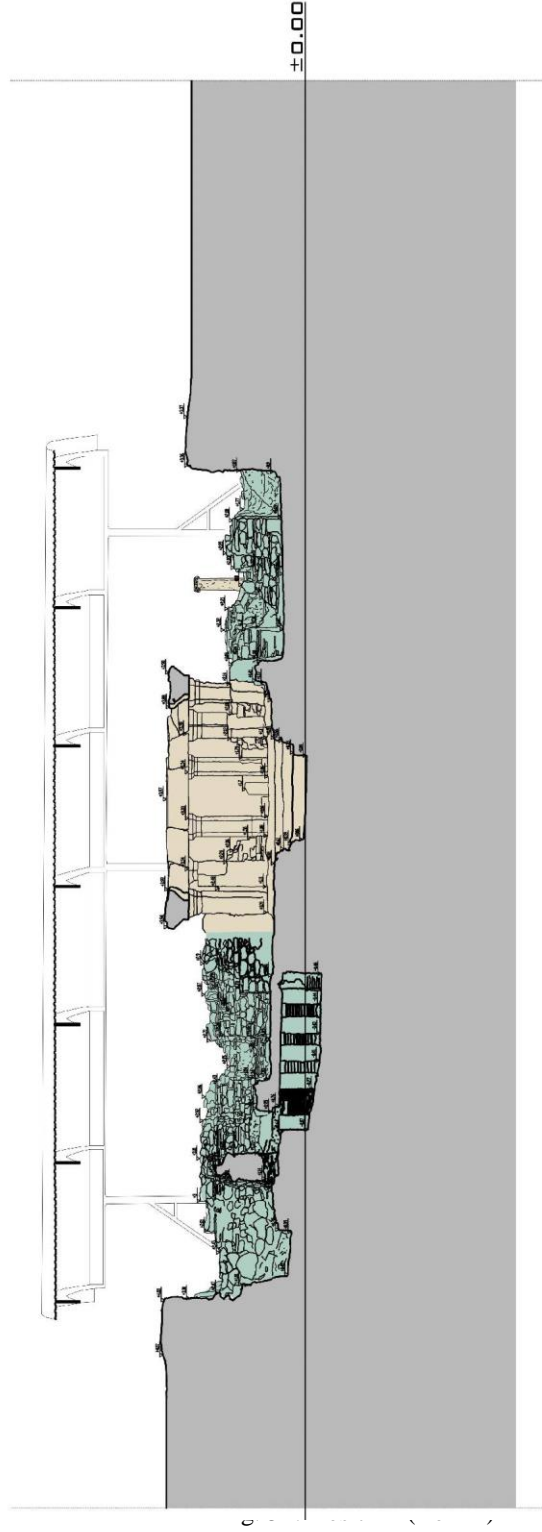
MS 5. ve 6. yy onarımları

KESIT BB

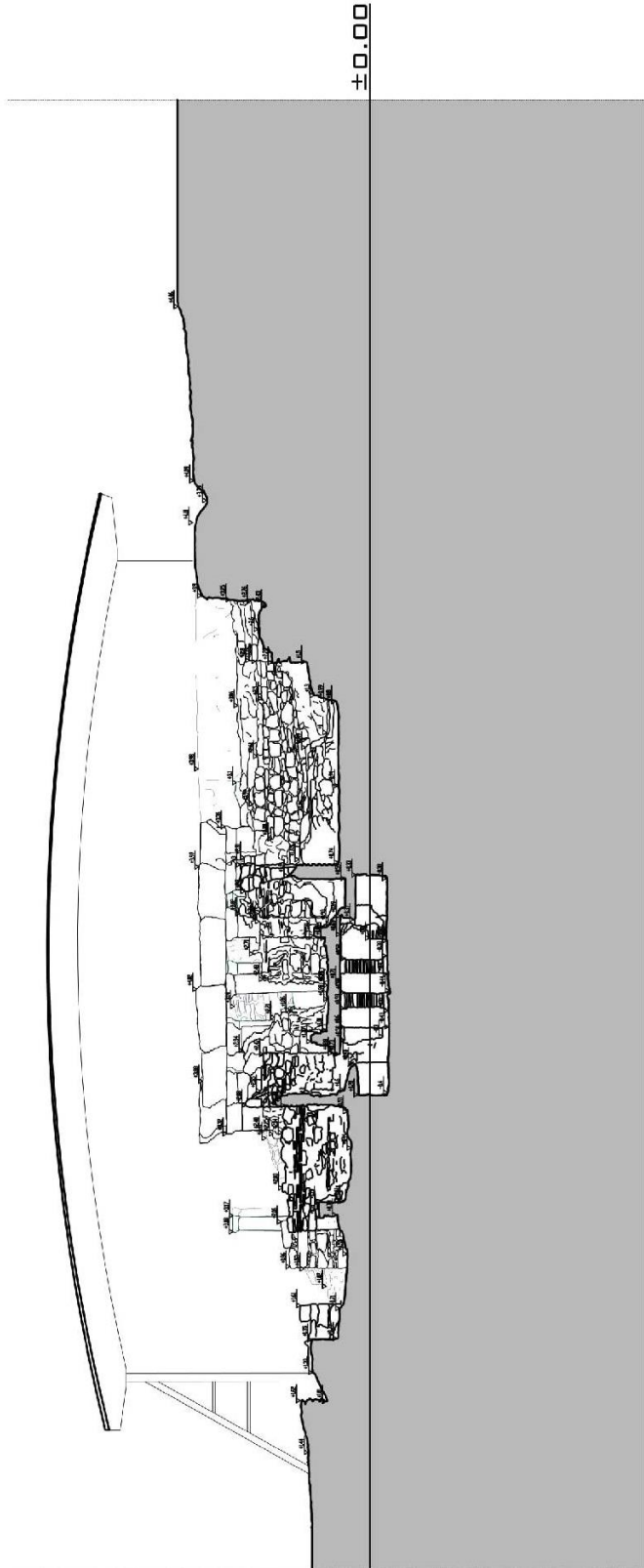

KESİT BB

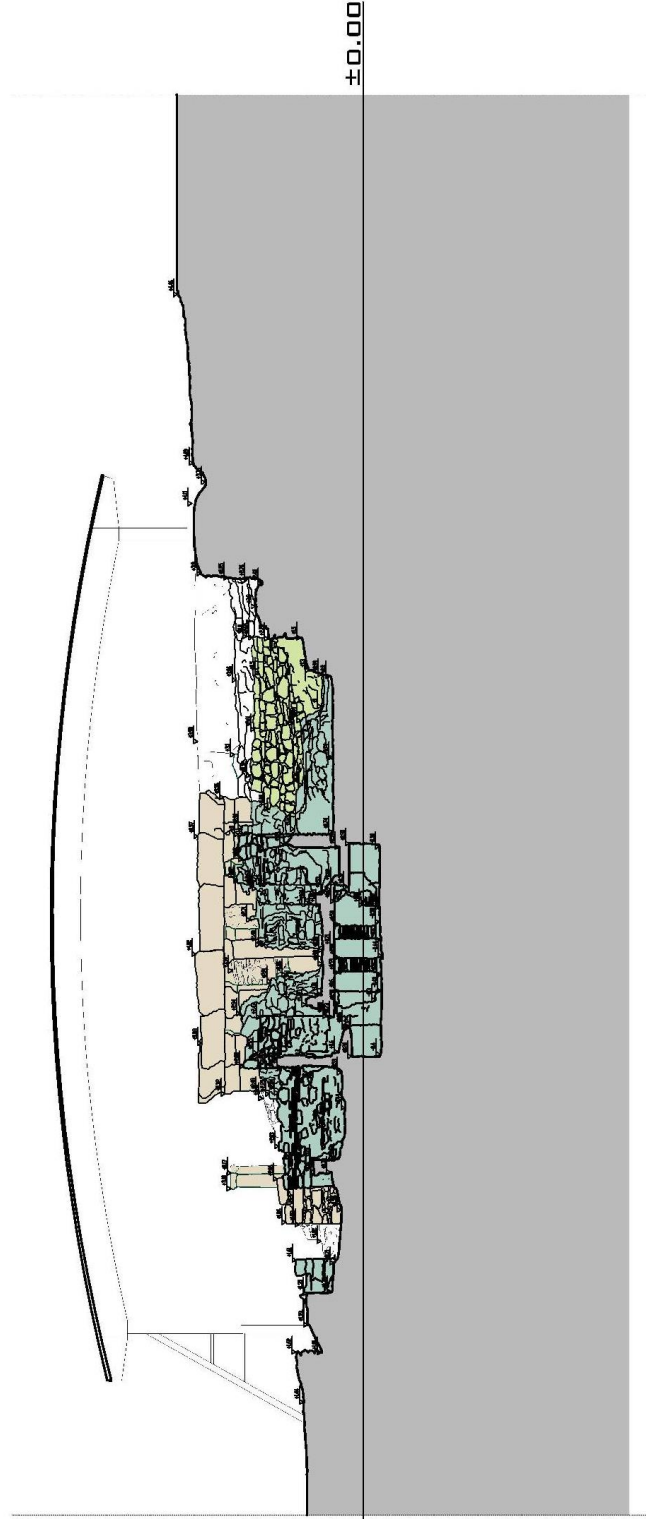
- MS 2. yy kalıntıları
- MS 3. ve 4. yy ekleri
- MS 5. ve 6. yy onarımları

KESİT JJ

KESİT JJ

- MS 2. yy kalıntıları
- MS 3. ve 4. yy ekleri
- MS 5. ve 6. yy onarımları

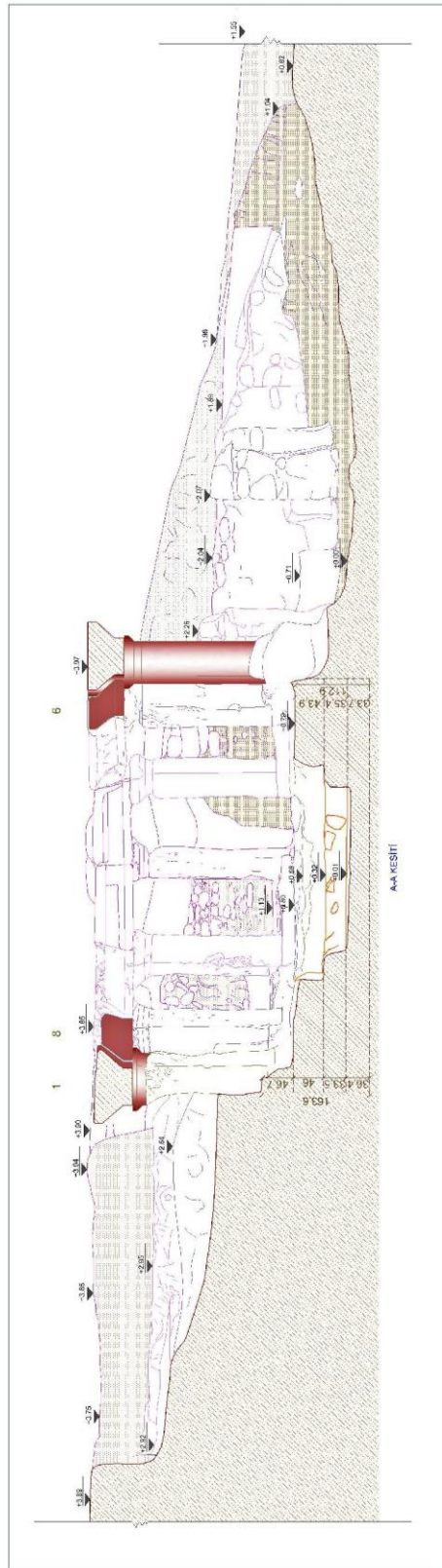

Fig. 56: Restorasyon AA Kesit

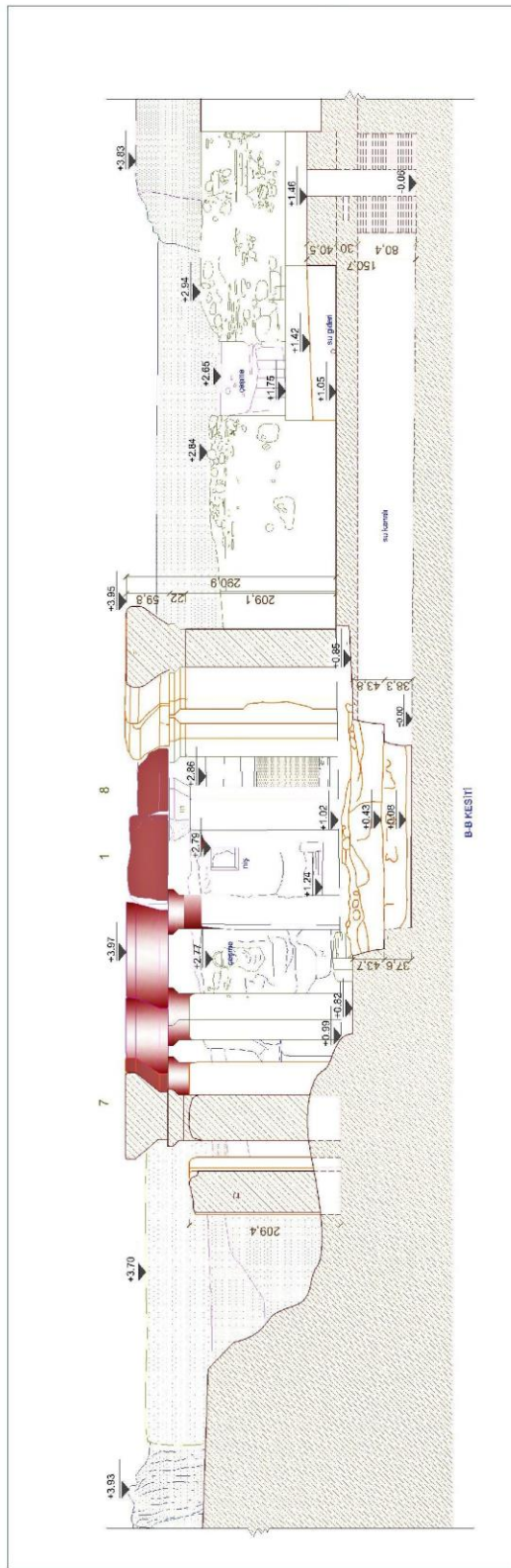

Fig. 57: Restorasyon BB Kesit

Fig. 59: Restorasyonu Yapılan Yuvarlak Planlı Havuzun Etrafındaki Bloklar

Fig. 60: Harç Karışımı Kalıplar Hazırlanarak Dökümünün Yapılması

Fig. 61: Yeni Traverten Blokların Yerleştirilmesi

Fig. 62: Payeye Ters U Formlu Krom Çelik Yerleştirilmiş Hali

Fig. 63: U Formlu Krom Çelik Yerleştirilmiş Hali

Fig. 64: Yerde Döküm Tekniği İle Tümeleme Çalışması Yapılan Arşitrav

Fig. 65: Restorasyonu Yapılacak Arşitrav

Fig. 66: Yerinde Döküm Tekniği İle Tümleme Çalışmasının Yapılma Aşaması

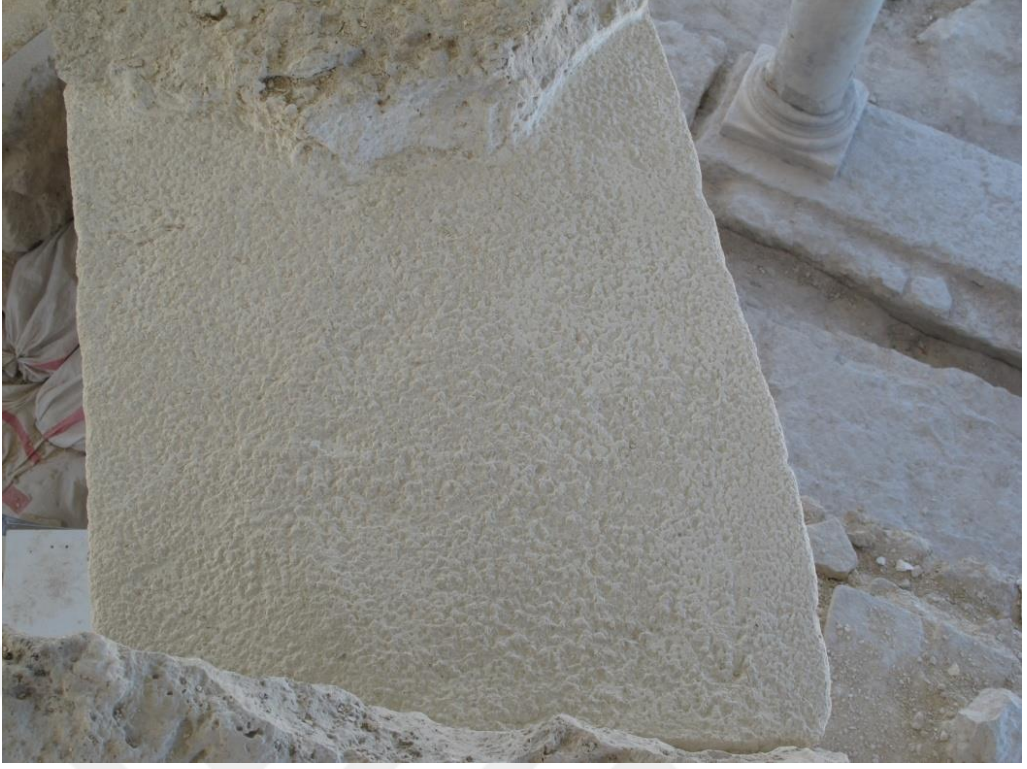

Fig. 67: Yerde Döküm Tekniği İle Tümleme Çalışması Yapılmış Arşitravin Restorasyonu Yapılmış Hali

Fig. 68: Paye Başlığının Yerde Döküm Tekniğinin Uygulanmadan Önceki Hali

Fig. 69: Paye Başlığının Yerinde Döküm Tekniği İle Restorasyonu ve Eskitme Çalışması

Fig. 70: U formlu Krom Çelik Çubuklar ve Kurşun Dökülmüş Hali

Fig. 71: Pantograf Yöntemi Uygulama Aşamaları

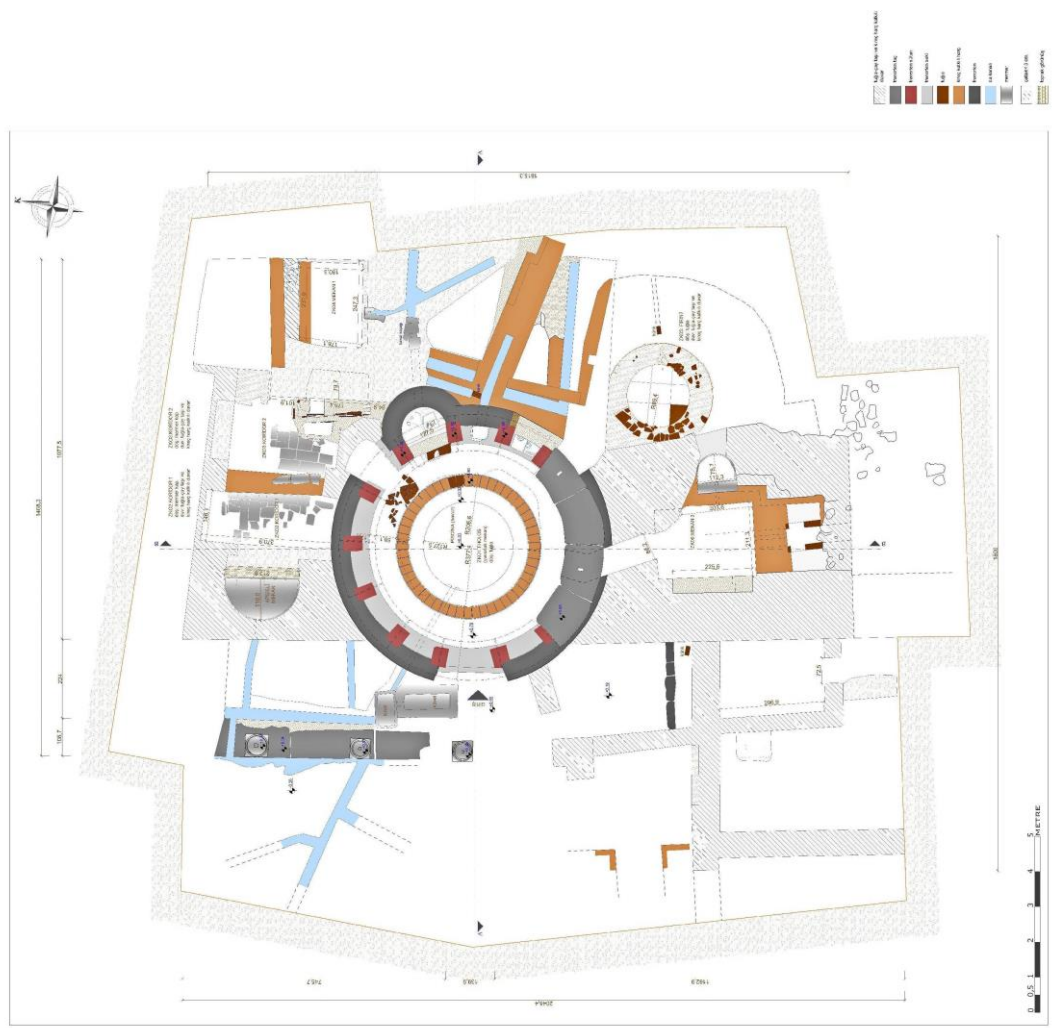
Fig. 72: Pantografi Yapılan Sütunun Vinç Yardımıyla Yerleştirilmesi

Fig. 73: Pantografi Yapılan Sütunun Yerine Montaj Aşaması

Fig. 74: Calidarium Bölümü Konsevasyon Öncesi

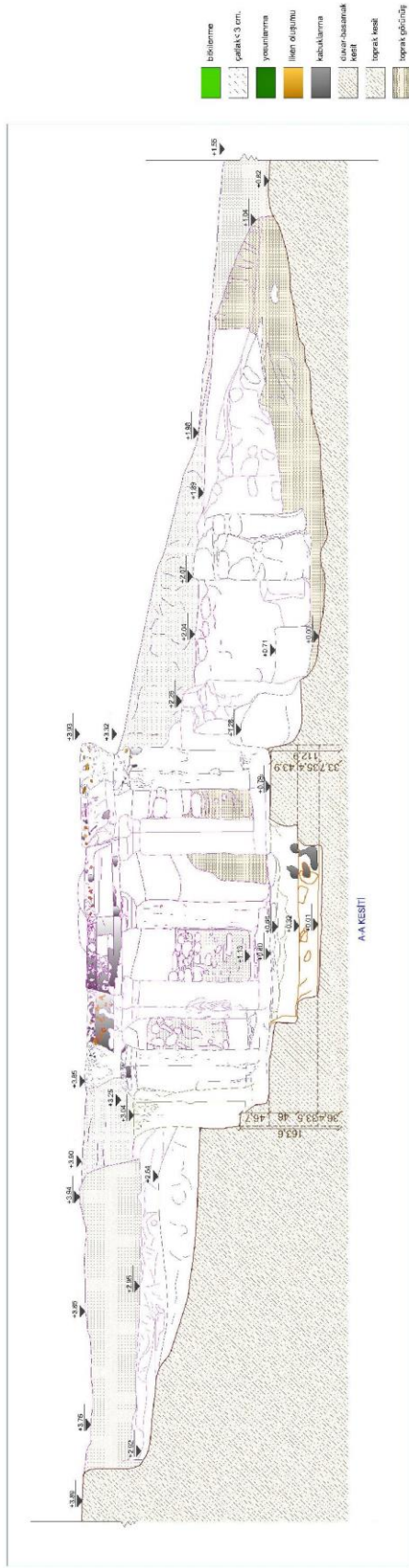

Fig. 76.: Rölöve AA Kesiti

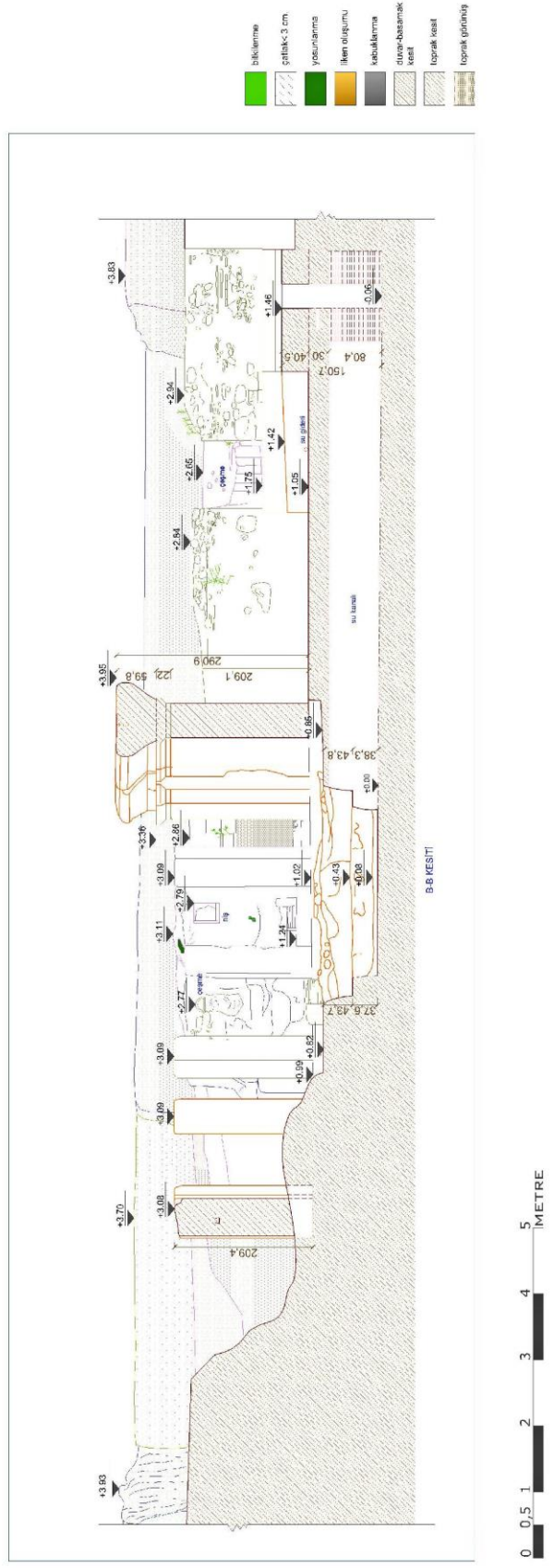

Fig. 77.: Rölöve BB Kesit

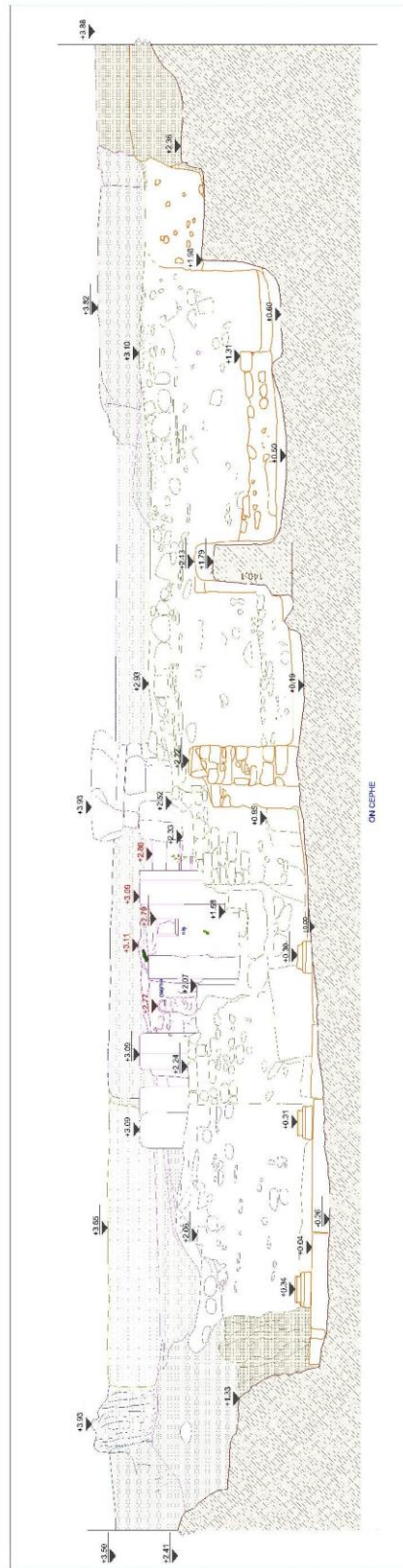

Fig.78.: Rölöve Ön Çephe

Fig. 79: Analiz Örnekleri

Fig. 80: Konservasyon Aşamaları A

Fig. 81: Konservasyon Aşaması B

Fig. 82: Konservasyon Aşaması C

Fig. 83: Eskitme alışmaları

Fig. 84: Konservasyon Sonrası

Fig. 85: Payeler Arasında Yer Alan Duvar ve Sivalar

Fig. 86: Sivaların Konservasyonu A

Fig. 87: Sivaların Konservasyonu B

Fig. 88: Sivaların Konservasyonu C

Fig. 89: Sıvaların Konservasyonu Tamamlanmış Hali

Fig. 90: Yapının Kuru Taş Örgü İle Çevrilerek Yükseltilmesi

Fig. 91: Kroger Boru Yatırılacak Alanın Kazısı

Fig. 92: Yapının Drenaj, Tel Örgü, Güneş Paneli, Kamera ve Işıklanma İşlemlerinin Ardından Durumu

Fig. 93: Güneş Paneli

Fig. 94: Yapının Koruma Çatısıyla Üstünün Kapatılmış Hali

Fig. 95: Karahayıt Mahallesi Sütun ve Lahit Parçaları

Fig. 96: Karahayıt Mahallesi Mimari Parçalar

Fig. 97: Hamamın(?) Doğusunda Tespit Edilen Duvar

Fig. 98: Hamamın(?) Doğusunda Tespit Edilen Duvar

Fig. 99: Hamamın(?) Güneyinde Tespit Edilem Duvar

Fig. 100: Hamamın(?) Kuzeyinde Tespit Edilen Duvar

Fig.101: Hamamn(?) Doğu ve Kuzeyinde Tespit Edilen Duvar

Fig. 102: Hamamn(?) Doğusunda Tespit Edilen Duvar

Fig. 103: Hamamın(?) Doğusunda Tespit Edilen Duvar

Fig. 104: Travertenlerin Arasındaki Apsis Duvarının Bir Bölümü

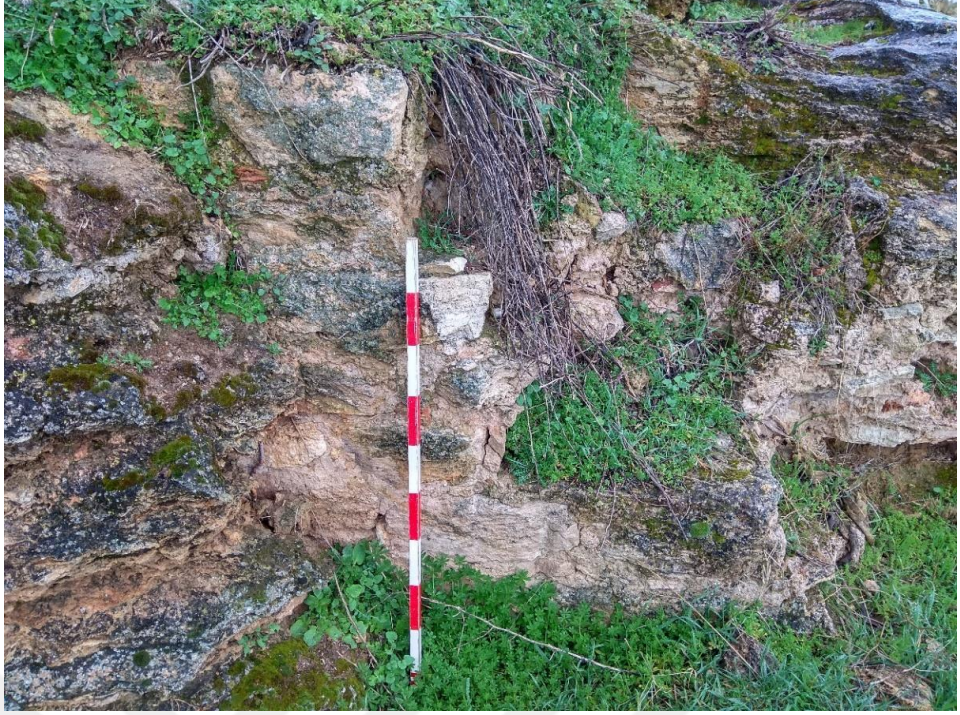

Fig. 105: Travertenlerin Arasındaki Apsis Duvarı

Fig. 106: Karahayıt Mahallesi Mezarlığının Girişin Karşısında Görülen Sütunlar A

Fig. 107: Karahayıt Mahallesi Mezarlığında Görülen Mimari Parçalar

Fig. 108: Karahayıt Mahallesi Mezarlığının Girişin Karşısında Görülen Sütunlar B

Fig. 109: Karahayıt Mahallesi Mezarlığının Girişin Karşısında Görülen Mimari Parçalar

Fig. 110: Karahayıt Mahallesi Mezarlığının Girişinin Karşısında Görülen Duvar

Fig. 111: Karahayıt Mahallesi'nin Yüzeyindeki Mimari Parça

Fig. 112: Karahayıt Mahallesi'nin Yüzeyindeki Zeytin Yağı İşliği

Fig. 113: Karahayıt Mahallesi Yüzeyindeki Traverten Sütun

Fig. 114: Karahayıt Mahallesi Büyük Hamam Batısında Bulunan Su Kanalı

Fig. 115: Karahayıt Mahallesi Su Kanalı

Fig. 116: Karahayıt Mahallesi Öğütme Taşı

Fig. 117: Karahayıt Mahallesi Travertenden Yapılmış Mimari Bloklar

Fig. 118: Karahayıt Büyük Hamam Kazı Çalışmalarına Başlamadan Önceki Durumu

Fig. 119: Karahayit Büyük Hamam

Fig. 120: Karahayit Büyük Hamam Apsis

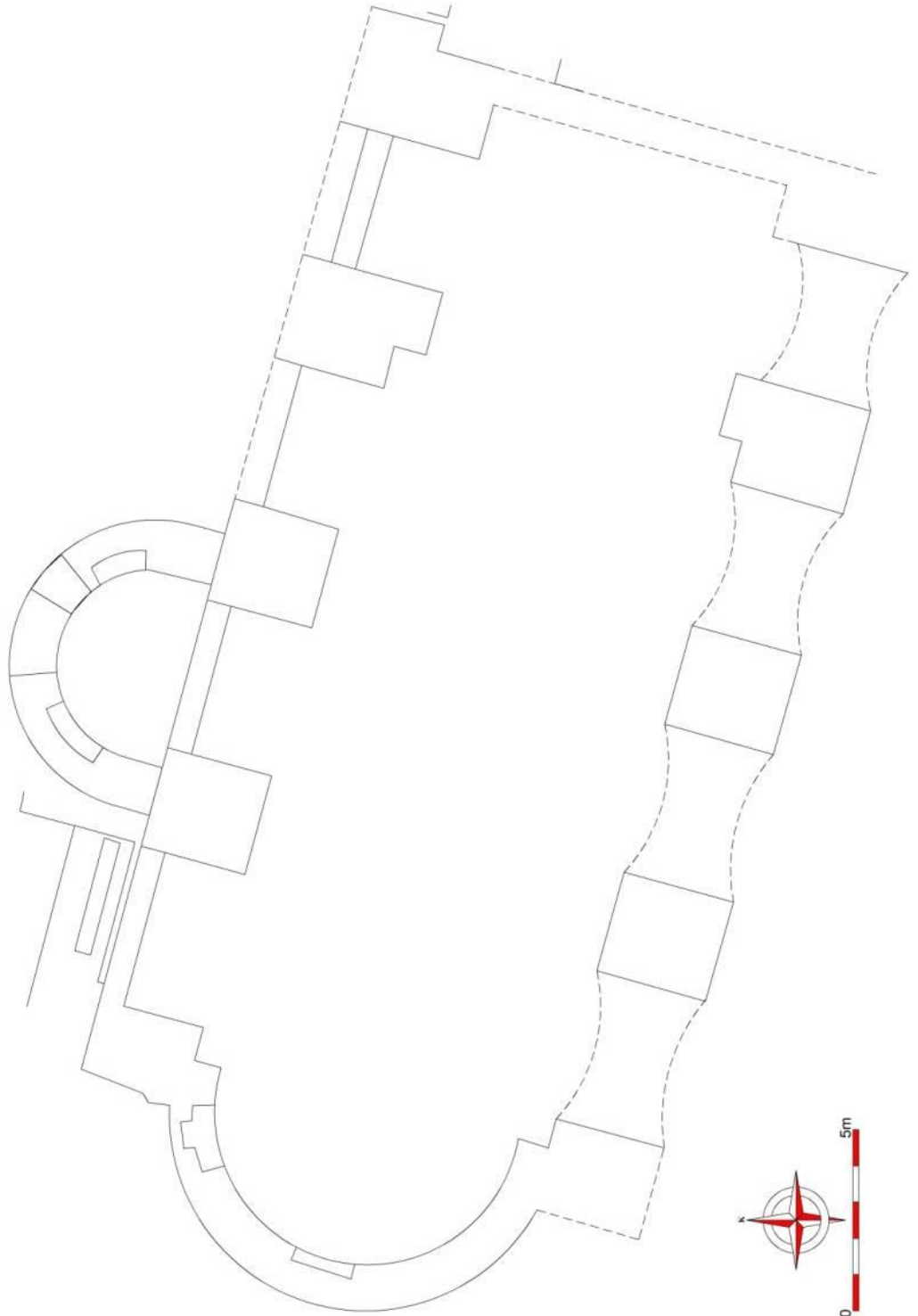

Fig. 122: Doğuya Doğru Uzman Duvar Sıraları

Fig. 123: Güneye ve Doğuya Doğru Uzman Duvar Sıraları

Fig. 124: Apsisin Altındaki Kemer

Fig. 125: Duvardan Isıtma Sistemi

Fig. 126: Dikdörtgen Planlı Mermer Kaplama Havuz

Fig. 127: Dikdörtgen Planlı Mermer Kaplama Havuzdaki Duvardan Isıtma Sistemi

Fig. 128: Yapının Farklı Dönemlerde Restore Edildiğini Gösteren Kalıntılar

Fig. 129: Yapının Farklı Dönemlerde Restore Edildiğini Gösteren Duvar Cephesindeki İzler

Fig. 130: Yapının Farklı Dönemlerde Restore Edildiğini Gösteren Duvarlar

Fig. 131: Yapının Farklı Dönemlerde Restore Edildiğini Gösteren Duvar Detayı

Fig. 132: Portik Sütunlarına Ait İon Başlığı

Fig. 133: Hamam Görevlilerine Ait B Bölümünde Tespit Edilen Fay Çatlağı

Fig. 134: Hamam Görevlilerine Ait B Bölümünde Tespit Edilen Fay Çatlağı Detay

Fig. 135: Calidariumun Doğu Duvarı

Fig. 136: Hierapolis Segizgen Hamam Nişli Banyo Duvar Detayı

Fig. 137: Phaselis Büyük Hamam Praefernium

Fig. 138: Dairemsi Alan İle Calidarium Arasındaki Duvarda ıkıntı Yapan Taş Duvar

ÖZGEÇMİŞ

20.08.1980 yılında, Aydın İli, Yenipazar İlçesi'nde doğdu. İlk ve Ortaöğretimini Hamzabali İlköğretim okulunda tamamladı. 1999 yılında Açıköğretim Lisesinden mezun oldu. 2003-2007 yılları arasında Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nde öğrenim gördü. 2014 Yılında Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümüne kayıt yaptırdı.

İzmir ili, Menemen İlçesi, Panaztepe Kazısı, Çanakkale İli, Gökçeada İlçesi, Uğurlu Zeytinli Höyük Kazısı, Afyon İli Yüzey Araştırmaları, Aydın İli, Karacasu İlçesi, Aphrodisias Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmalarına, Denizli İli, Buldan İlçesi, Yanicekent Mahallesi, Tripolis Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmalarına Bakanlık Temsilcisi olarak, Muğla İli, Milas İlçesi, Uzunyuva Kazı ve Konservasyon Çalışmalarına(Hekatomos Mezar Anıtı) Müze Temsilcisi olarak katıldı.

Denizli Müze Müdürlüğü bünyesinde Honaz İlçesi, Ovacık Mahallesi Bizans Mezarlığı, Karahayıt Mahallesi Büyük Hamam Yapısı, Hierapolis Plutonium Kazısı(Müze Temsilcisi) Hierapolis Tripolis Caddesi ve Kuzey Nekropolü Kazısı, Trapezopolis Güney Nekropolü Kazı ve Koruma Çalışmaları'na katıldı.

Hierapolis Tiyatrosu Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları(Müze Temsilcisi), Karahayıt Hamam Yapısı Kazı, Restorasyon, Konservasyon ve Koruma Çalışmaları'na katıldı.

2000 yılında Pamukkale Üniversitesi'nde memuriyet hayatına atıldı. 2009 yılında Pamukkale Üniversitesi'nden Denizli Müze Müdürlüğü'ne memur kadrosunda atandı. 2011 yılında Unvan Değişikliği sınavına girerek Arkeolog kadrosunu aldı ve halen Denizli Müze Müdürlüğü'nde Arkeolog olarak çalışmaktadır.